

TC
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XV. YÜZYILA KADAR HAREZM BÖLGESİNDE KONGRATLAR
KHONGRATS in KHWARAZM REGION UNTIL 15th CENTURY

FATİH BARAN

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ali Rıza YAĞLI

GİRESUN 2021

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Fatih Baran'ın XV. Yüzyıla Kadar Harezm Bölgesinde Kongratlar başlıklı tezini incelemiş olup aday ... tarihinde, saat... da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)		
Üye		
Üye		
Üye		
Üye		

ONAY

...../...../201..

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “XV. Yüzyıla Kadar Harezm Bölgesinde Kongratlar” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2021

Fatih BARAN

ÖN SÖZ

Harezm, konumu ve coğrafi özellikleri itibari ile tarih boyunca birçok medeniyete eve sahipliği yapmıştır. Cengizli Devleti ile birlikte Harezm’de etkin olan ve Türk tarihinde önemli bir yer tutan Kongrat boyunun ele alındığı çalışmamız bu iki unsurun ortak tarihini açıklamayı amaçlamaktadır.

Tezin Amacı: Bölge tarihi çalışmalarından biri olan çalışmamız, bir genel bölge ve boy çalışmasıdır. Kongrat boyunun parçalar halinde kalan tarihi yapısı birleştirilip bir bütün haline yazılmak istenmiş ve Kongrat tarihi açısından bir dönüm noktası olan Harezm bu çalışması sahasının merkezine oturtulmaya çalışılmıştır.

Tezin Kapsamı: Tezimiz Kongrat şeceresinden başlayıp bilakis Cengiz akınları sonrasında Harezm bölgesine gelen Kongratların bu bölgede kurdukları siyasi hâkimiyeti temel almıştır. Aynı zamanda Harezm tarihi ve bölgede yaşanan siyasi çekişmeler de tezimizin kapsamı dahilindedir. Cengiz Hanla birlikte yeniden teşekkül edilen bozkır yapılanmasında Kongratların konumu etkileri ve bu gelenek kapsamındaki faaliyetleri buraya aktarılmaya çalışılmıştır.

Kullandığımız kaynaklarda yer alan kişi ve yer isimlerinde farklı telaffuzlar sebebi ile yaşanan kopukluk ve karışıklıklar çalışmamızda karşımıza çıkan yegane zorluktur. Ayrıca bilgiler arasındaki tutarsızlık da kaynaklar arasında analizler ve karşılaştırmalar yapılmasını zorunlu kılmıştır

Bu çalışmada öncelikli olarak konun sınırları belirlenmiştir. Daha sonra bu sınırları kapsayan bütün kataloglarda kaynak taramaları yapılmış ve gerekli kaynakça çıkartılmıştır. Kaynaklar belirlendikten sonra imkânlar dâhilinde bu kaynaklara ulaşılmış ve gerekli analizler yapılarak ilgili bölümler fişlenmiştir. Fişleme işleminden sonra yazma kısmına geçilmiş ve bilgiler karşılaştırılarak en tutarlı bilgiler çalışmamıza yazılmak sureti ile çalışma tamamlanmıştır.

Bu çalışmamızda konu tespiti kısmında bize yol gösteren kıymetli hocamız Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU’ya ve çalışma sürecinde gerekli kaynak ve bilgi ihtiyacı konusunda yardımlarını esirgemeyen kıymetli tez hocam Doç. Dr. Ali Rıza YAĞLI’ya ve bu süreçte bana yardımcı olan kıymetli arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

ÖZET

Bir Türk- Moğol boyu olan Kongratların destansı soy şecerelerinden başlayarak siyasi yapıları ve Harezm Bölgesine başlayan Türk göçlerinden XV. yüzyıla kadar olan siyasi tarihleri ele alınmıştır.

Harezm, göç ve ticaret yolları üzerinde olmasıyla jeopolitik yapısı gereği başlı başına bir tarih konusudur. Böylesine önemli bir coğrafyanın tarihinde etkin ve faal olduğu dönemlerde devletlerarası denge unsuru olan Kongrat Boyu da tarihi açıdan göz ardı edilebilecek bir unsur değildir.

Bilakis Tokuçar Noyan ile başlayan Harezm – Kongrat ilişkisi Timur- Kutluk zamanında bir devletleşme yoluna gitmiş akabinde bölgede kurulan Sufi Hanedanı sayesinde yeni bağımsız bir Harezm Ülkesi ortaya çıkmıştır. Kısa sürecek olan bu hâkimiyet bozkırın en büyük güçlerinden biri olan Emîr Timur'un eziği gücüyle ortadan kaldırılmıştır.

Bütün bu süreçler içerisinde yaşanan çekişmeler, ittifaklar, savaşlar ve mücadeleler bu çalışma içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Harezm, Kongratlar, Konrad, Sufiler Hanedanı, Cuci Ulusu

ABRASCT

Different options from the genealogy of the Khongrats, who are a Turk-Mongol tribe, and living in the Khwarezm Region is one of the XV. A strategy dating back to the century is discussed.

Khwarezm is a historical subject in itself due to its geopolitical structure as it is on migration and trade routes. In the history of such an important geography, the Khongrats tribe, which was an element of balance between states in the periods when it was active and active, is also not an element that can be ignored from a historical point of view.

On the contrary, the Khwarezm-Khongrats relationship, which started with Tokuçar Noyan, went to a state in the Timur-Kutluk period, and then, thanks to the Sufi Dynasty established in the region, a new independent Khwarezm Country emerged. This domination, which would last a short time, was destroyed by the power of Emir Timur, one of the greatest powers of the steppe.

The conflicts, alliances, wars and struggles experienced in all these processes have been tried to be discussed in this study.

Keywords: Khwarezm, Khongrats, Konrad, Sufi Dynasty, Cuci Nation

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KONGRATLAR

1.1. KIYAT-KONGRAT MESELESİ.....	3
1.2. KONGRAT'LARIN KÖKENİ, KONGRAT İSMİNİN ANLAMİ.....	5
1.3.KONGRAT İSMİNİN İLK TARİHİ KAYITLARI	8
1.4. KONGRAT BOYU VE ŞUBELERİ.....	9
1.5. KONGRATLARIN CENGİZ HAN ZAMANINDAKİ SİYASİ DURUMLARI ve KONGRATLARIN ŞECERESİ	11
1.5.1.Dey Noyan Dönemi	12
1.5.2. Terk Amal Han Dönemi	14

İKİNCİ BÖLÜM

HAREZM

2.1. HAREZM COĞRAFYASI , ETNİK YAPISI , KENTSEL YAPISI VE MOĞOLLAR DÖNEMİNE KADAR OLAN TARİHİ	17
2.2.HAREZ'İN MOĞOLLAR'IN ELİNE GEÇMESİ	22
2.2.1.Cuci'in Harezmi Topraklarını Yarlık Olarak Alması	27
2.2.2. Kongratların Harezmi'e Gelişi	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAREZM BÖLGESİNDE KONGRATLAR

3.1. TOĞAÇAR NOYAN.....	31
3.2. ABATAY NOYAN VE İLHANILARDA KONGRAT VARLIĞI	37

3.3. TİMUR BEY VE KUTLUK TİMUR.....	39
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
SİYASİ EVLİLİKLER	
4.1. KONGRATLARDAN KIZ ALMA GELENEĞİ.....	45
BEŞİNCİ BÖLÜM	
SUFİ HANEDANI DÖNEMİ	
5.1. SUFİLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI.....	50
5.2.1. Emir Timur'un Birinci Harezm Seferi	54
5.3.YUSUF SUFİ	57
5.3.1. Emir Timur'un İkinci Harezm Seferi	57
5.3.2 Emir Timur'un Üçüncü Harezm Seferi	58
5.3.3. Emir Timur'un Dördüncü Harezm Seferi.....	68
5.4. SÜLEYMAN SUFİ.....	61
5.5.YATIK SUFİ	64
SONUÇ.....	65
KAYNAKÇA	67
ÖZGEÇMİŞ.....	78

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

a.g.t. : adı geçen tez

AT: Altan Topçi

C: Cilt

ev. : Çeviren

MGT: Moğolların Gizli Tarihçesi

s. : sayfa

TTK: Türk Tarih Kurumu

bkz: Bakınız

yay.haz.: yayına hazırlayan

ed: editör

GİRİŞ

Birinci bölümde Kongratların kökeni Kongrat İsminin anlamı ve şecereleri gibi konular ele alınmıştır. Bu bölümde temel kaynak olarak Ebul Gazi Bahadır Han¹, Münis Harezmi², Golden³ ve Togan'ın⁴ eserleri temel alınmıştır.

Şecere ve Kongrat tarihi, Harezmi'e gelişe kadar anlatıldıktan sonra ikinci bölüme geçilmiş ve Harezmi tarihi anlatılmıştır. Bu bölümde Harezmi'in bölgesel özelliklerinin yanı sıra Cengiz akınları ve Cengizli Devleti'nin Harezmi'i ele geçirmesi yazılmıştır.

Harezmi 'in Cengizli Devleti hâkimiyetine girmesi ve Cuci Han'a yarlık olarak verilmesinden sonra bölgeye yerleşmeye başlayan Kongratların elde nüfuzu üçüncü bölümde ele alınmıştır. Bu fasılda en kapsamlı bilgiler Cüveyni⁵ ve Vasili Yan'dan⁶ alınmıştır. Bu bilgilere ilaveten dönemim önemli bir kaynağı olan Kırımı'nin Umdetüt-Tevarih adlı eserinden de faydalanılmıştır.⁷

Dördüncü bölümde ise yapılan siyasi evlilikler ve bu evlilikler sayesinde Kongratların Cengiz Ulusundaki konumları ve akrabalık bağları anlatılmıştır.

Tezin son bölümü olan beşinci bölümde ise Sufi Hanedanı Dönemi ve Harezmi'de kurulan bağımsız hanlığın tarihi ile akabinde devam eden gelişmeler ele alınmıştır. Bu fasıllarda Timurlu döneminin en önemli tarihi kaynakları olan Şerefüddin Ali Yezdi,⁸ Nizamüddin Şami⁹ ve İbni Arabşah'ın¹⁰ eserleri temel alınmıştır.

Bu temel eserlerin yanında diğer birincil kaynaklar da kullanılarak Harezmi ve Kongratların bir ortak tarihi yazılmaya çalışılmıştır. İlk olarak ele alınacak konu Kongratların kim olduğu meselesi olmakla birlikte diğer bölümlerde Harezmi tarihi

¹ Ebul Gazi Bahadır Han, **Secere-i Türk**, çev. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2020

² Ergün Latun, **Firdevsü'l-İkbal**, (1b,100a) Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli 2011

³ Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012

⁴ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Hak Kitabevi, İstanbul 1946

⁵ Alaattin Ata Melik Cüveyni, **Tarihi Cihangüşa**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013

⁶ Vassili Yan, **Bozkırın Kanlı Kılıcı Cengiz Han**, çev. Bahadır Dülger, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006

⁷ Derya Derin, **Abdülgaflar Kırımı'nin Umdet'ül-Ahbarına(Umdet'üt-Tevarih) Göre Kırım Tarihi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2003

⁸ Şerefüddin Ali Yezdi, **Emir Timur (Zafername)**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013

⁹ Nizamüddin Şami, **Zafername**, çev. Necati Lugal, T.T.K Yayınları, Ankara 1949

¹⁰ İbni Arabşah, **Acâibu'l Makdûr(Bozkırdan Gelen Bela)**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012

anlatılarak bu iki temel unsur birleştirilmeye çalışılmıştır. Bugün hla Harezmi bölgesinde devam eden Kongrat varlığı Harezmi'in XX.yüzyıla kadar olan dönemde son bağımsız Harezmi Devletini kurmuştur . Hiyye Hanlığı ile zirveye ulaşan Kongrat-Harezmi ilişkisinin başlangıç serüveninin yer aldığı bu çalışma sonraki dönem Harezmi tarihinin dinamiklerini anlamak için gereken temel unsurları açıklamak gayesindedir.

Ayrıca bilindiği üzere Harezmi bölgesi en eski medeniyet sahalarından ve kendine has özellikleri ile öne çıkmış bir bölgedir. Çalışmamızın Harezmi bölümüne geçmeden önce diğer kolu olan Kongratları yazma sebebimiz Kongratların kendi karakteristik boy özelliklerine göz atmak ve Harezmi coğrafyasının zengin özellikleri ile tanışmadan önce konunun asıl merkezi olan Kongrat boyu hakkında temel bilgileri okuyucularımıza tanıtmaktır.

Çalışmamızın temel unsuru olan Kongratlar hakkında temel bilgiler verilmeden Harezmi tarihine geçmek çalışmamızın asıl unsuru olan Kongrat boyunun gölgede kalmasına sebebiyet verebileceği için konu sıralaması bu şekilde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONGRATLAR

1.1. KIYAT-KONGRAT MESELESİ

Kongratlar, tarihi kayıtlarda birçok farklı isimle anılmıştır. Ayrıca ilim dünyasında Kongratlar hakkında farklı görüşlerin ortaya atıldığı konulardan biri de kökenleridir. Kimi kaynaklarda Türk, kimi kaynaklarda Moğol, kimilerinde ise Türk-Moğol birleşimi ile olarak ifade edilmektedir. Bu konuda en kapsamlı bilgi ve fikirlerden biri Togan'ın ileri sürmüş olduğu tezdur. Togan'a göre Kongratlar, Kıyatlar ile aynı boydur. Ancak yine aynı eserinde Togan, Kıyatları bir Moğol boyu olarak zikredip Cengiz soyunun bağlı olduğu Kurlas, Emir Timur'un bağlı olduğu Barlas gibi urukları içinde barındıran bir boy olarak zikretmiştir.¹¹ Bu sebeptendir ki bahsi geçen Kıyat – Kongrat meselesini biraz detaylandırmak faydalı olacaktır.

Kongratlarla ilgili kısımda ise yine farklı ibareler olmakla beraber bazen Kıyat doğrudan Kongrat olarak anılmış, bazen de Kıyat boyunun bir alt oluşumu olarak Kongrat ismi kullanılmıştır. Buna ilaveten Kongratların yönetici konuma geçtiklerinde Kıyat ismini aldıkları görülmektedir. Nitekim Ebul Gazi Bahadır Han Kıyatların bölünmesi sonucunda Kongratların ortaya çıktığını ifade etmektedir.¹² Ergenekon da bulundukları süre içerisinde boyların nüfusu artmış ve Kıyat ismi unutulmuş üç uruk ortaya çıkmıştır. Bunlar Kongrat, Kurlas, Duzban uruklarıdır.

¹¹ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s.405

¹² Sevinç Han Moğol'u yağmaladıktan sonra memleketine dönmüştü. İlhan'ın oğulları bu muharebede ölmüşlerdi. Ancak en küçüğü olan Kıyan kalmıştı. Kıyan o sene evlenmişti İlhan'ın inisinin(küçük kardeşinin) oğullarından biri olan Nokuz'da henüz o sene evlenmişti. Bunların ikisi de aynı bölükten olan iki adama düşmüşlerdi. Muharebeden on gün önce bir gece atlanıp karıları ile beraber kaçtılar. Muharebeden evvel ordu kurdukları yere geldiler. Düşmandan kaçıp dört türlü mal (deve, at, öküz ve koyun buldular) ve hasbihal edip; Bir gün olur düşmanlarımız bizi bulur. Bir kabileye gitsek etrafımız düşman kabilesi en iyisi dağlar arasında hiç kimsenin daha yolu düşmemiş bir yere gidip oturalım dediler ve sürülerini alıp dağlara doğru yürüdüler yabani koyunların yürüdüğü bir yoldan tırmanarak yüksek bir dağın boğazına vardılar. Oradan tepeye çıkıp diğer yanına indiler çevreyi iyice incelediler gördüler ki geldikleri yoldan başka yolu yok ve o yolda da öyle bir yol ki bir deve bir keçi bin bir güçlükte yürüyebiliyordu. Eğer Biraz ayağa sürtsen düşer parça parça olurdu vardıkları yer geniş ve uçsuz bucaksız bir ülkeydi içinde akarsular, kaynaklar, türlü otlar, çayırar meyveler ve türlü av hayvanları vardı. Bunları görünce tanrıya şükrettiler. Burada Kıyan ve Nokuz'un oğulları çoğaldı. Kıyan'ın oğulları ötekinden fazla oldu. Kıyanın oğullarına Kıyat, Nokuz'un oğullarının bir kısmının Nokuzlar'lar bir kısmına da Dorkulin dediler. Kıyan dağdan şiddetle inen sel" demektir. İlhan'ın oğlu güçlü ve tez bir adam olduğundan ona bu ismi vermişlerdir. Kıyat Kıyan'ın çoğuludur. Bu iki kişinin nesilleri uzun bir süre Ergenekon'da kaldılar. Çoğaldıkça çoğaldılar kabileler meydana geldi. Her aile uruk namıyla bir umak teşkil etti." Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.36. Eda Tanuğur, **Kazan Bulgar ve Tatar Tarihi**, Ötüken Kitap, İstanbul 2020, s.202

Bu Kıyat Boyu üst bir isim olarak zikredilmiş ve daha sonraları unutulup tekrar hatırlanarak tamamı Kıyat olan uruklardan sadece birkaçına mal edilmiştir. Buda Kıyat boyunun bazı yerlerde Kongrat olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³ Yine aynı şekilde buna örnek olarak “Cayılğan Han’ın Aruşana adında bir kızı vardı ve bu kızı Cengiz Han ceddinden Kabul Han oğlu Tümene Han’a verdi. Ondan altı çocuk doğdu ve onlara “Kıyat” denildi.” ifadelerine rastlanmaktadır.¹⁴

Kıyat isminin yanında zikredilen Kongratların verilen şecerelelerinden biri de Ebul Gazi’nin Şecere-i Türk adlı eserindedir. “*Kıyan neslinden biri ve bunun üç oğlu vardı. Adları Çorluk Mergen, Kobay Şire ve Tosbuday idi. Çorluk ok atmada mahir idi. Bir keresinde inisi Kobay Şire’ye kızdı. Atlıydılar yanına alıp bir ok attı. Kobay Şire atının boynuna inip başını gizledi. Bir müddet böyle durduktan sonra başını kaldırdı. Çorluk kardeşine acıdı ve kendi kendisine;” büyük halkadan geçireyim” dedi ve attığı ok halkadan geçti. Çorluk Mergen’in Kunkrat adlı bir oğlu vardı. İşte Kongrat nesli bunun sülbündedir.*”¹⁵ Burada da Kongrat isminin Ergenekon’dan çıkarken Kıyanların içerisindeki üç temel boydan biri olduğu tekrar görülmektedir.

¹³ “Cengizhan’ın üçüncü atası Kabul Han’ın altı oğlu oldu. Hepsisi de yiğit, er ve kahramanı idiler. Halk bunlara “Kıyat” dedi. Moğolca Kıyan, Kıyan Dağı’ndan inen demektir. Kıyat ise onun çoğuludur. Kabul Han’ın oğullarının büyüğü Bartan Han idi. Onun oğlu Cengiz Han’ın babası Yesügey Bahadır idi. Yesügey Bahadır’ın gözü şehla idi. Moğollar şehlaya “borcagin” dediklerinden Yesügey Bahadır nesli; “Biz Borcagin Yesügey Bahadır’ın neslindendir derlerdi.”

İşte bu sebeple Kabul Han’ın oğullarından sonra da “Kıyat” adı tazelenmiştir. Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.48.

¹⁴ Latun, **a.g.t.**, s.331.

¹⁵ Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.48

1.2. KONGRATLARIN KÖKENİ VE KONGRAT İSMİNİN ANLAMI

Kongrat ismi kaynaklarda Kongrat, Kunkurat, Kunkrat,¹⁶ Qonqurat, Qongir,¹⁷ Konggirat,¹⁸ Honggirat,¹⁹ Onggirad²⁰ Unggirat²¹ ve Konkurat²² gibi isimlerle geçmektedir.

İsim kökeni olarak ise Kongar ve Konur kelimelerini temel alınması gerektiği fikri yaygındır.²³ Kongur adı Türkçe Moğolca Lehçelerinde koyu kestane, açık kahverengi, kumral anlamlarında kullanıldığı gibi, aynı zamanda koyu kestane at rengini yani doru atı belirtmek için de kullanılır. Yine Kaşgarlı Mahmut Lügatinde Kongur'u kızıl kahverengi koyun' un karşılığı olarak verir.²⁴

Kongrat kelimesinin kökeni Togan tarafından da Kangr kökenine bağlanmaktadır.²⁵

Kongratlar hakkındaki diğer bir mesele de Kongratların bir Türk boyu mu yoksa bir Moğol boyu mu olduğu konusudur. Bu konudaki tespitleri sırasıyla değerlendirmek durumundayız.

Eberhard bu boyu bir Moğol kavmi olarak yazmıştır²⁶. Aristov, Kongrat boyunu bir Türk boyu olarak yazmıştır.²⁷ Jidankov Kongratları Kıyat meselesinde anlattığımız gibi Kıyatların bir alt boyu olarak kabul etmiş ve Moğol olduklarını iddia etmiştir.²⁸ Bu fikirlerin yanı sıra farklı hocaların da teferruatına erişemediğimiz

¹⁶ Ebu Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**

¹⁷ Togan, **Türkili**,

¹⁸ Mustafa Kafalı, **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusunun Tarihi**, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2009

¹⁹ Fazlullah, **a.g.e.**

²⁰ Kaya, **a.g.e.**

²¹ Wolfram Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, çev. Nimet Uluğtuğ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996,

²² Cüveyni, **a.g.e.**

²³ İsim kökeni olarak alınan Kongar- Konur kelimeleri hakkında şu şekilde bir kayıt mevcuttur. Konur-Kongar kelimesinin anlamı üzerinde duran araştırmacılar bu kelimenin "renk (konur+at " t "harfinin Moğol dilinde çokluk eki olduğu) veya Moğol dilindeki (hongur, çinkur) çukur, kazılmış derin iletilmiş yer anlamına geleceği üzerinde durmaktadırlar. Mustafa Kalkan, **Kırgızlar ve Kazaklar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s.205.

H. Howort'a göre ise Konggur sözü Türkçede bir at rengini ifade etmektedir...

²⁴ Haşim Özel, **Kıpçak Uruk ve Boyları**, T.T.K Yayınları, Ankara 2020, s.130.

²⁵ Çengiz 'in maiyetinin büyük kabilelerinden Kongratlar vardır ki, Kongrat, Kangr'dan geliyor. Zeki Velidi Togan, **Çengiz Han(1155-1227)**, 1960-1970 Kış Söğüşü, s.31

²⁶ Eberhard, **a.g.e.**, s. s.183.

²⁷ Kalkan, **a.g.e.**, s.205.

²⁸ Kalkan, **a.g.e.**, s.205.

fikirleri de mevcuttur.²⁹ Yine konuda uzman isimlerden olan Golden Kongratları Türkleşmiş Moğol boyu olarak zikrederken³⁰ Roux Moğolca konuşan bir boy yani bir Moğol boyu olduğunu söylemektedir.

Bütün bu anlatımlara rağmen Kıyat meselesini açıklarken Kongratların da kimlik tespitini net bir şekilde yapan kişi Togan olmuştur. Konuyu en ince detayı ile açıklayan Togan , Kıyat kelimesinin kökenine inmiş, Kıyat'ların mevcut coğrafyada yönetici aristokrat kısmı oluşturan boylar olduğunu açıklamıştır. Bunun yanında “Börçegin-Kıyat” diye adlandırılan Cengiz Han soyunun da aslında “Börü-Tegin” kökeninden geldiğini Aşihna (Türk-Börü) soyundan olduğunu(Moğol şecerelerinde de bahsedilen bu kişini ela gözlü ve açık ten rengi olan bu kişi Göktürk kaanlarının simasına uymaktadır) ve Alanhoa'nın çocuklarının babası olan ilahi ruh diye tabir olunan kişinin soyundan olduğunu yazmıştır.³¹ Bu bağlamda Cengiz soyunu Türk olarak nitelendiren Togan, Kongratların da “Kıyatlar'ın akrabası bir Türk” boyu olarak zikretmiş ancak yönetici tabakada olmadıkları için Kıyat adı ile değil Kongrat adı ile telaffuz edildiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Togan Türk ve Moğolların “birader” iki kavim olduğunu zikretmiştir. Bu da Kongratların Moğol kabilesi olarak görülmesinin arkasındaki perdeyi de aralayan bir tespit olmuştur. Zira Moğol'lar ile iç içe yaşayan bu kavim Cengiz Han zamanındaki aktif rolleri ile Cengiz'i Moğol kabul eden kitleler tarafından umumiyetle bir Moğol kabilesi olarak görülmektedir.

Togan'ın bu tespitleri sonucunda Kongratların Cengizliler'le akraba olan bir Türk boyu olarak kabul etmek gerekmektedir. Togan bu tezini “Türk olduğunu kesin olarak bildiğimiz Kongratlar” ifadesi ile desteklemiş, yine başka bir dersinde de Kongratlara ayrı bir parantez açarak bu boyun iki dilli olduğunu ve Türkçe konuşmayı bırakmayan yegâne boy olduğunu yazmıştır. Bu boyun yöneticilerine verilen Sayın-Tegin lakabının tamamen Türkçe olduğunu belirtmiştir.³² Bunlara ilaveten Harezm bölgesine geldiklerinde bölgedeki kültürel etkileşime yönelik Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazan bir zümreye sahip olduklarını söylemektedir.

²⁹ Moğol tarihçi Sanan Setsen'e göre Kongratlar Ulu-Büyük Moğollar aslında Kökü Moğollar gurubundan çıkmış ve dağılmıştır. Fakat A. Yakubovsky'e göre Kongratlar ve Mangıtlar(Nogaylar) iki büyük Moğol kabilesi olmalarına, XV. yüzyılın son yarısında siyasi birliklerini muhafaza etmelerine rağmen dillerini koruyamayarak Türkleşmişlerdir. Kalkan, **a.g.e**, s. 207

³⁰ Kongratlar Altın Orda'yı oluşturan unsurlardan olup Türkleşmiş bir Moğol kabilesidir. Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, s.355

³¹ **Muizzü'l-ensab**,Bibliothèque Nationale Paris, Persian 67, Vrk5b

³² Togan, **Cengiz**, s.22

Ayrıca Harezmi bölgesine geldiklerinde artık bu kavmin Moğolca bilmediğini de not düşmüştür. Bu son üç tespiti bakıldığında aslında Kongratların Türk olduğu tespitini yapmak tam kesin olarak mümkün olmasa da aksini iddia eden fikirlere göre daha güçlüdür. En nihayetinde bu boy kökeninde Moğol olmuş olsa bile zamanla tamamen Türkleşmiştir.

Bu konuda belirtilmesi gereken önemli bir mesele vardır ki bunu göz ardı etmek daha önce yapmış olduğumuz açıklamaların farklı anlaşılmasına neden olabilir. Biz her ne kadar Kongratların Türk mü Moğol mu olduğunu tartışsak da o dönemde böyle bir ayrımın olmadığı aşîkârdır. Bozkır geleneğinde atlı göçer kültürün birer unsuru olan bu kavimler arasında bugünkü gibi bir milliyetçilik ayrımı yoktur. Bu boylar birer boy konfederasyonu içerisinde hâkim olan boyun etrafında birleşerek bir devlet oluşturuyorlardı. Oluşturulan bu devletin içinde Türk ve Moğol unsurlar ana unsur olmakla beraber aralarında bugünkü milliyetçilik anlayışı gibi fark veya ayrımcılık yoktur. Konumuz gereği bilakis Cengizli Devleti dönemi baz alındığında bu dönemde bir Moğol devleti olarak lanse edilen bu devletin ana kademelerinde bilakis Uygur Türklerini görmekteyiz. Bu da aslında Togan'ın dediği gibi iki birader kavmin bir kültür topluluğu şeklinde toplanmış olduğunun kanıtıdır. O dönemde ayrım göçer ve yerleşik olarak yapılmaktadır.³³

³³ Bu fasılla ilgili olarak bkz. Boris Akolevic Vladimirstov, **Moğolların İktimai Tarihi: Moğol Göçebe Feodalizmi**, çev. Abdülkadir İnan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.126, 126, 128,

1.3.KONGRAT İSMİNİN İLK TARİHİ KAYITLARI

Diğer kısımda da belirttiğimiz gibi Kongrat ismi Moğol şecerelerinde ve Ergenekon'dan çıkış da zikrolunmuştur. Ancak bu konuda çok önemli bir kayıt daha vardır ki bunu notlarımızın arasına eklemek zorundayız. Togan'ın belirttiği bu husus Kongratların isminin ne kadar eskiye gittiği konusunda bize ışık tutmaktadır. Togan eski Çin kaynaklarında adı geçen Van-gi-la adlı boyun Kongratlar olabileceğini tespit etmiştir.³⁴

Bu kayıtlara ilaveten daha öce de bahsedildiği üzere “Kongr” ismi de erken dönem batı kayıtlarında mevcuttur.³⁵ Bu örnekler Kongratların isminin geçmiş dönemlerde de bilindiğini ve hatta Çin kayıtlarına alınacak kadar büyük bir boy olduklarını göstermektedir.

³⁴ “Moğolistan’da Hitaylar hakim olduğu devirlerde Çin membaları 18 kadar aşiret zikrediyorlar: Büyük Sarı, Şivey, Ti-le Van-gi-la (ihtimal=Kongır,Kongrat) Ça-çi-la(ihtimal =Cacirat) , Ye-si, Pi-ku-te, Ni-la, Ta-lu-çuy, Ta-mi-li, Mi-rh-ki(Merkit) Ho-çu, Vu-ku-li, Tsu-pu, Pu-su-van, Tang-gu,(=Tangut), Hu-mu-sze Hi-ti, Kiu-rh-pi. Bu kabile isimleri için Çinlilerin verdiği bu alametler arasında ancak “Ti-le”, “Tölüs”lerin ismini Vongila Qongurları gösteriyor; diğerleri ise eskiden burasının yani Moğolistan’ın sekenesi diye bildiğimiz aşiretleri değildir. Cengizhan’ın tarihinde zikri geçen birçok kabilelerin isimleri de onuncu asırdan evvelki Moğolistan vekayiine ait kayıtlarda da görülmektedir. Bunların ekseri herhalde dokuzuncu ve onuncu asırlarda Kuzeyden ve Kuzey-Doğudan kalkıp gelmiş, Moğolistan’da yerleşmiş ve oraya Moğol dilini yaymış Moğol aşiretlerinden ibaret olduğu muhakkak sayılabilir Zeki Velidi Togan, **Türkili(Türkistan) ve Yakın Tarihi**, C.I İstanbul 1981, s.67

³⁵Togan, **Çengiz Han**, s.31

1.4. KONGRAT BOYU VE ŞUBELERİ

Kongrat kabilesinin büyük oymakları beş tanedir:

Kancagalı Oymağı: Bu oymak 14 koldur: Orus, Qara Qursağ, Çöllük , Quyan , Qavdalı, Miltek , Kür Tuğı, Gele , Tob Kara, Kara Boz, Nogay, Bilgelik, Döstelik.

Oynılı Oymağı : bu oymak 9 koldan ibarettir: Aq- Tana, Qara, Çuran, Türkmen, Quvuk, Beş – Bala, Qara Qalbak, Qacay, Khoca- Bece.

Qoştamgalı Omağı: bu oymka da 9 koldur: Kül- Abı, Barmaq, Küce – Kuhur, Köl Çuburgan, Qarakalbak, Qostamgalı, Seferbiz, Dilberi, Caçaklı,

Oqtamgalı Oymağı: Bu oymak 7 koldur: Tartuğlı, Ağamaylı, Işıqalı, Qazancalı, Üyikli, Bükeçli, Qaygalı.

Qır Oymağı: Bu oymak 5 arıdır: Güzili, Küzevli, Ters, Balıqlı, Quba.

Bütün bu Kongrat uruğu şubeleri Amu Derya deltasında Buhara'nın Khuzar(Ghuzar), Şirabad, Qurgan –Tebe vilayetlerinde bulunurlar. Buhara'da göçer hayatı oldukça muhafaza edenler bunlardır. Harezmdelikler ise meskûndurlar.³⁶

Yine Kongratların bir bir kolu olan Olhunutlar da bu oymakların yanı sıra bu fasıla katılmaktadır. Olhunutlar aynı zamanda Cengiz Han'ın dayı tarafı olmaktadır. Yesügey Bahadır oğlu Temuçin'i bu kabileden evlendirmek için yola çıkmış ancak Day Seçen³⁷ onu yolda karşılayıp kendi kızını ona gelin vermiştir. Vernadsky, Day Seçen'in de Olhunut kabilesinden olduğu yazmaktadır.³⁸

Bu oymaklar zamanla farklı boyların altına girmiş, bazı oymaklar büyümüş ve Kongrat isminin üzerine çıkmıştır.

³⁶ Togan, **Türkili**, s.43,44

³⁷ Tuncer Gülensoy,Paki Küçüker,**Eski Türk Moğol Kişi Adlar Sözlüğü**, Bilge Kültür Sanat, I. Basım, İstanbul 2015,s.138

³⁸ George Vernadsky,,**Moğollar ve Ruslar**, çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları İstanbul 2007 s.60 Olkonutlar Moğolistan'ın doğu kısmında yaşayan Ungiratların bir koluydular. Bu macera hakkındaki ilginç bir yorum için bkz. L. Olschki,“Oelün's Chemise”, JAOS, 67 (1947), 54-56. Vladimirstov, **a.g.e**, s.77

Bugün Kongratlar Kıpçak,³⁹ Kırgız⁴⁰ gibi boylarının içerisinde Kongrat oymağı şeklinde zikrolunmaktadırlar. Bunun yanı sıra yukarıda belirttiğimiz gibi daha önceki dönemlerde Karakalpaklar Kongratların bir alt oymağı şeklinde zikredilirken sonradan Karakalpaklar'ın alt şubelerinde Kongrat ismi anılmaya başlamıştır. Bu Kongratların çok farklı bölgelere dağılmış ve mevcut üstünlüklerini kaybetmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

³⁹ Demekki Altınordu dönemi ile ilgili olarak şunları bildirmektedir: "Kıpçakların birçok oymakları vardır. Bunların hepsi Türktür: Bergü, Toçsaba, İtaba, Barak, İleris, Burçoğlu, Konguroğlu, Yimek. Bunların daha sonra Havarizm'e yerleştiği anlaşılmaktadır. Ahmet Gökbel, **Kıpçak Türkleri(Siyasi ve Dini Tarihi)** s.8,

⁴⁰ Ele aldığımız dönemlere ait Kırgız-Kon(g)urat, ilişkilerinden bahseden kaynaklar mevcut değildir. Fakat günümüz Kırgız halkını oluşturan boylar arasında büyük bir Kongrat boyunun mevcut olması ve Kırgız şecerelerinde günümüz Kırgız halkının oluşumu anlatılırken Konurat Bey ve onun oluşturduğu boydan bahsedilmesi Kırgız-Konurat ilişkilerine eğilmemiz gerekmektedir. s.60, "...Kırgız ve Kongurat boyları kaynaşmış ve günümüzde dahi bu iki boy isimi iç içe yazılmaktadır." Abdrasul İsakov, **Kırgız-Moğol İlişkileri(IX.-XV. Yüzyıllar)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017,s.58

1.5. KONGRATLAR’IN CENGİZ HAN ZAMANINDAKİ SİYASİ DURUMLARI VE KONGRATLAR’IN ŞECERESİ

Kongratlar Yesügey Bahadır zamanında, başlarında bulunan Cengiz Han’ın kayınbabası olacak olan Day Seçen tarafından yönetiliyordu onun zamanına kadar olan kısmı sonraki dönemlerde Hive Hanlığı’nın lideri olarak kendini “Han”⁴¹ ilan eden İltüzer Han zamanında yazdırılmış olan Firdevs-ül İkbāl adlı eserdeki Kongrat tarihinden aydınlatmaya çalışacağız. Kitabın yazarı olan Muhammed Münis Harezmi bu kitapta uzun bir şecere vererek Kongrat tarihini aydınlatmak istemiştir.

Bu fasılda ilk olarak Kongratların şecereleri anlatılarak konuya başlanılacaktır. Daha sonra ata yurtları ve Moğollar ile hareket etmeye başladıktan sonra siyasi hareketlilikleri yazılmıştır.

Kongratların şeceresini başlangıç olarak Münis Harezmi’nin eserinden almayı uygun gördük ve ona göre şecere şu şekildedir: Kongratlar Dobun Bayan ve Alankoa(Alan Hoa, Alangua) soyundandır. Dobun Bayan döneminde Kongrat Kabilesi Kula Değen nehri kenarında yurt tutmuştu. O çağda Balgalı urukundan Kalcıday Han bütün Kongrat’a padişah oldu. Ondan sonra oğlu Kudan tahta geçmiştir. Ancak Kudan’ın amcası Solcıday Han onu fitne ile tahttan indirip hapsetti ve kendisi tahta çıktı. Onda sonra beş kuşak onun neslinden tahta geçmiştir. Sırası şu şekildedir: Salcıday Han, Burkay Han (bütün Barkut teşekkülü onun neslindendir), Urañcı Han, Keskün Han, Timaç Han, Karavul Han.⁴²

Münis Harezmi Solcıday Han neslinden olan hanları sadece isim olarak zikretmiş hakkında detaylı bilgi vermemiştir. Karavul Han’dan sonra Kongratların başına yine Kalcıday Han nesli geçmiştir. Kalcıday Han neslinden tahta çıkanlar da şu şekilde sıralanmıştır. Kalcıday Han, Kadan Han, Kavcin Han (Kürley adında bir

⁴¹ Türkistan coğrafyasında Hanbazı(han oyunu) olarak nitelendirilen olay İltüzer Han zamanına kadar devam etmiş ve Cengiz soyundan olmayan kimse kendisini “Han” ilan edememiştir. Kendisi yerine Cengiz soyundan birini Han ilan etmiş ve onun yerine devleti yönetme iradesi göstermiştir. Bkz. Hayrünisa Alan, Timur’un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda’nın Yıkılması Meselesi, **Bilgi Dergisi**, Sayı 27 Güz 2003, s.119. Bu olayı ilk defa net olarak terk eden kişi Hive Hanlığının lideri İltüzer Han olmuştur. Bilgi için bkz. Bilal ÇELİK “Cengizli Hakimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği” **Akademik İncelemeler**, C.2 Sayı:1 Yıl:2007.

⁴² Latun, **a.g.t.**, s.333, 334.

oğlu vardır ve bütün Kerület boyu bunun neslindendir), Timur Han, Suntay Han, Aganay Han ve Cayılğan Han.

Cayılğan Han, Tümene Han ile çağdaştır. Cayılğan Han zamanında iki başlı olan Kongratlar tekrar bir araya toplanmıştır. Cayılğan Han, Solcıday Han neslinden olan amcazadesi Karavul Han'ı öldürmüş ve bütün Kongratları tek bayrak altında toplamıştır. Yine onun Möne adında bir oğlu ve Aruşana adında bir kızı vardı ve bu kızı Cengiz Han ceddinden Kabul Han oğlu Tümene Han'a verdi. Ondan altı çocuk doğdu ve onlara "Kıyat" denildi.⁴³

Cayılğan Han'dan sonra oğlu Möne Han tahta geçmiştir. Onun yedi oğlu vardır. Paşan, Sengi, Camuka, Baysun, Arslan, Kubday, Söyünç. Kongratların en kalabalık nesli bunların soyundandır. Möne Han'ın, Arslan'dan büyük olan dört oğlunun 20.000 çadırılık halkı vardır. Bu dönemde Kongratlar Kara Müren suyunun yanına gelip yurt tuttular.

Möne Han öldükten sonra yerine beşinci oğlu Arslan Kongratların başına geçmiştir. Onun çağında Kabul Han'ın Aruça Hatun'dan olan oğlu Yarkak, Hıtay Han'ı Altan Han tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Arslan Han da Hanbalık'a gelerek Altan Han'ın emiri olan Toku Çingsang'ı öldürdü. Bu hareketi Moğollarda çok itibar gördü. Onun on oğlu vardı. Büyüğünün adı Day Noyan'dır ve babasının yerine o han olmuştur.⁴⁴

1.6.1.Dey Noyan Dönemi

Asıl adı Darıтай'dır. Noyan lakabı Cengiz Han'a tabi olduktan sonra verilmiştir. Day ismi ise adaletli ve cömert bir kişiliği olduğu için kendisine verilmiştir. Yesügey Bahadırla aynı asırda olup onun üç oğlu ve birde kızı vardı. Kızının adı Börte Çine idi ve o kızı Temuçin' nişanladı. Oğullarının adı ise: Terk Amal Han, Kaya Han ve Toğaçar Noyan'dır. Toğaçar Noyan bu üç kardeşin arasında en çok üzerinde duracağımız karakterdir.

⁴³ Burada "Kıyat" denilmesinin sebebi han sülalesinden olmalarından dolayıdır yani bu çocuklar yönetici aristokrat kesimi temsil etmektedir.

⁴⁴ Latun, a.g.t, s.335, Derin, a.g.t, s.28.

Day Noyan zamanında kurulmuş olan bu akrabalık Kongratların bütün tarihini kapsayan bir dönüm noktasıdır. Olay şu şekilde cereyan eder: *“Yesügey oğlu Temüçin’i yanına aldı ve anne tarafından akraba olan Olkumud’lara giderek Oğlum için kadın bakacağım diye söyledi. Konguratlar’dan Dei Seçen Tonsgur ve Çinggir dağlarının birleştiği yerdeki su kanalında hayvanlarını suluyordu. Dei Seçen Yesügey’i rastlayınca :”Borcigin oymağı,Kiyud ailesinden oğul ve kuda nereye gidiyorsunuz?” diye sordu. Yesügey : “Oğlum Temüçin’i Olkumud’lara güvey yapmak için bir kadın bakmaya gidiyorum” diye cevap verdi. Bunun üzerine Dei Seçen “ ben bu gece bir rüya gördüm. Rüyamda tamamen beyaz bir doğan vardı ve benim avuçlarımın içindeydi. Benim gördüğüm rüya senin mensup olduğun Borcigin oymağı, Kiyud ailesi için koruyucu niteliktedir. Benim evime git. Orada benim dokuz yaşında Börte adlı bir kızım var; onu sana vereceğim. Eskiden bizim memleketin bir adeti vardı güzel kızlarımız kara develer koşulu arabalarla dağlara giderdi. Onları bütün beylerin kraliçeleri yapmak için. Bizim güzel kızlarımız alnı akıtmalı boz develerde yüksek taht üzerinde otururlardı ve onları halkın beyleri yapardık” diye söyleyince Yesügey Bahadır iki atını ve oğlu Temüçin’i Dei Seçen’e vererek:”Benim oğlum köpekten korkar ona çok iyi dikkat et “ dedi.⁴⁵*

Day Noyan öleceği vakit oğullarına devlet yönetimi için bir vasiyet belirlemiştir. Kaya Han’ı, Kara Müren Dağı’nda bulunan Kongratlara padişah ilan edip Terk Amal Han’ı da onun veliahdı ilan etmiştir. Ordunun başına ise Toğaçar Noyan’ı geçirmiştir.

Kaya Han’ın Ögetay Oğlu Güyük Han zamanında ölmüştür. Onun iki kızı Çağatay Han ile evlenmiştir.

Day Noyan zamanında Kongratlar ile Cengizliler arasında başlayan akrabalık münasebetleri sonraki dönemlerde artarak devam etmiş ve hemen hemen bütün Moğol hakanları Kongratlardan bir kadınla evlenmiştir. Bu gelenek Moğollarda çok itibar gören bir hal almıştır. Bu konuyu ilerleyen bölümde özel bir başlık altında inceleyeceğiz.

⁴⁵Tuncer Gülensoy, **Altan Topçi**, Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2008,s.623,624, Mehmet Levent Kaya, **Moğolların Gizli Tarihçesi**, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.49,50, Tanuğur, **a.g.e**, s.213,Manole Neagoe, **Üç Bozkırlı(Attila- Cengiz Han- Timur)**,çev. Müstecip Ülküsal, Bilge Oğuz Yayınları, II.Baskı, İstanbul 2020,s.101

1.6.2. Terk Amal Han Dönemi

Ebul Gazi’de Türk Emel Han olarak geçen bu kişinin isminin ne olduğu konusu biraz karışıktır. Babası öldükten sonra o tahta çıkmıştır. Kardeşi Toğaçar Noyan da ordunun başına geçmiştir. Terk Amal Han adil ve fakirleri koruyan birisi olarak anlatılmakta ve onun döneminde Kongratların hüda yoluna girdiği yani Müslüman olduğu bilgisi Münis’te kaydedilmektedir.

Kaynaklarda ilk bilgileri şu şekildedir: Cengiz Han, Keratiy Ong Han ile savaştıktan sonra ağır kayıplar vermiş ve Kula Nehri kenarına gelmiştir. Burada Kongratlar ile karşılaşmış ve onları kendine tabi kılmıştır. Bu olay Şecere-i Türk’te şu şekilde anlatılır: “*Cengiz Han Balcuna Bulak’ındaki güçlerinin yanına geldi fakat burasının suyu yeterli olmadığından orada oturmayıp göçü ile beraber Kula suyunun kenarına vararak orada oturdu. Nehir boyunca biraz yürüdü. Avullar bunları gördü ve kim olduklarını sordu. Kongrat oldukları cevabını aldı. Bunların töresi olan Türk Emel’e haber gönderip dedi ki:*

“Hiçbir zaman aramızda kötülük olmadı. Bırak da gelelim. Eğer bana dost olursan devletime ortak ol, düşman olursan işte ben geldim.

*Bunun üzerine Kongratların hepsi gelip Cengiz Han’a biat ettiler. Bundan sonra Han Kula suyunu bırakıp Tunga Nur suyu kenarına gelerek rahatça oturdu.”*⁴⁶

Cengiz Han ve Altan Han savaşında savaş uzamış ve Moğol ordusu zayıf düşmüştür. Karşı taraf da çok zayıf vermiş ve Sengum ölmüştür. Bu boşlukta bir manevrayla geri çekilen Cengiz Han Kongratlardan destek almış ve Tokuçar Noyan’ın⁴⁷ getirdiği ordu ile savaşı kazanmıştır.⁴⁸

Bu olaydan sonra artık Kongratlar tamamen Cengiz Han’ın yanında hareket etmiş ve onun emriyle batı seferlerine katılmıştır. Cengiz Han Terk Amal Han’dan kardeşi Toğaçar Noyan’ı istemiş ve ordusuyla birlikte “Noyan” rütbesiyle savaşlara göndermiştir.

⁴⁶ Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e**, s.66, Cüneyni, **a.g.e**, s.93, Kaya, **a.g.e**, s. 93, 132, Neogae,**a.g.e**,s.115

⁴⁷ Gülensoy, Küçükler, **a.g.e**, s.472

⁴⁸ Leon Cahun ,**Asya Tarihine Giriş, Kökenlerden 1405’e Kadar, Türkler ve Moğollar**, Seç Yayın Dağıtım İstanbul 2006, s.151

Toğaçar faslına geçmeden önce Cengiz Han'ın bir seferinde de kayınbiraderi Uaçın şekliyle zikrolunan bir kişiyi gönderdiği sefer kayıtları da bulunmaktadır. *“Cengiz Han Kerlon'dan hareket ettiği zaman kayınbiraderi Uaçın'e, Hi-Tanları Niu-Çe'lere karşı silaha sarılmaya sevk etmek için Leao-Tong hudutlarına gitmek emri vermişti. Uaçın oraya ulaştığı zaman işlerin pek ilerlemiş olduğunu görmüştü. Bu Hi-tanların reisi olan Lieu-ko, Niu-çelere karşı isyan etmek ve Cengiz Han'a tabi olmak maksadıyla yüz bin kişilik bir kuvvetin başına geçmişti. Hatta gidip Cengiz Han'ı bulmak istemişse de askerleri ve beygirleri henüz bu seyahate tahammül edecek halde değildiler. Hatta Uaçın'e söylediği sözleri ispat etmek için Leo –Tong dahilinde Mugde'nin kuzeyinde yer alan Kin isminde bir dağa gitti ve burada kurban keserek sadakat yemini etti.... Cengiz Han onu han ilan etti ve kral ünvanı verdi. Ona destek amaçlı olarak da Cebe ve Uaçın'i gönderdi.”*⁴⁹

Bu olayda adı geçen Uaçın'ın Terk Amal Han mı yoksa Toğaçar Noyan mı olduğu çok açık olmamakla birlikte aynı eserde hem Toğaçar hem de Uaçın isminin geçiyor olması bu iki kişinin farklı kişiler olduğu kanaati uyandırmaktadır. Bu durumda Terk Amal Han'ın bir isim değil bir tarif şekli olduğu ve bu kişinin asıl isminin Uaçın olduğu intibasını uyandırmaktadır . Bu isim Amul Nehri kıyısında bulunan han manasında bir betimlemeyi işaret etmek için kullanılmış olmalıdır. Çünkü Cengiz Han'ın kayın biraderleri üç kişiydi ve bunlardan silahlı güç olarak Tokuçar ve Terk Amal Han bu harekatı yapabilecek güce sahipti bu nedenle Terk Amal Han'ın gerçek adının Uaçın olduğunu kuvvetle muhtemeldir.

Toğaçar'ın bir sonraki savaşı tekrar gerçekleşmiş olan Merkit savaşıdır. Merkitler Cengiz Han'ın yokluğunda isyan etmiş Uygurları yağmalamış ve Karakurum'a saldırmışlardır. Karakurum'da bulunan 4.000 kişilik garnizonun başında yine Toğaçar bulunmaktaydı ve Cebe Noyan da ona yardıma yetişerek bu tehdidi püskürtmüşlerdir.⁵⁰ Kongratların Harezmi'ye gitmesinin ve daha sonraları onu takip eden diğer Kongrat beylerinin Deşt-i Kıpçak'a gitmesinin ilk adımı olarak bu hadise gösterilebilir. Bu nedenle Kongratların lideri olmamasına rağmen Toğaçar

⁴⁹ Josebs De Guignes, **Hunların Türklerin Moğolların Ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarihi Umumi**, Ötüken Yayınları, Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 2018,C.II,s.435

⁵⁰ Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e**, s.74

Noyan'ı ayrı bir başlık halinde detaylı bir şekilde incelemek Harezmi bölgesindeki Kongrat varlığını açıklamak için mecburidir.

Kongratların Harezmi'e gelişinin Cengiz Han zamanında gerçekleşmiş olduğunu biliyoruz.⁵¹ Bu nedenle Cengizliler'in Harezmi'i ele geçirmesi konusunu açıklamak gerekmektedir.

⁵¹ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s.23, . "Kongratlar Cengiz'in Harezmi'i almasından hemen bohna .unaşa bapıı çıkar oldular ve orayı idare ettiler." Buradaki yazının bir kısmı okunmamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HAREZM

2.1. HAREZM COĞRAFYASI, ETNİK YAPISI, KENTSEL YAPISI VE MOĞOLLAR DÖNEMİNE KADAR OLAN TARİHİ

Harezmi bugünkü Özbekistan ve Türkmenistan sınırları içerisinde yer alan Ceyhun Irmağı'nın döküldüğü Aral Gölü'nün güneyinde Ceyhun Irmağı'nın her iki tarafında uzanan bölgeye aynı zamanda burada yaşayan halka verilen addır.⁵²

Harezmi bir bölgenin adıdır. Horasan ve Maverünnahr'den ayrıdır. Harezmi'i her taraftan çöller kuşatır. Batısında bazı Türk ülkeleri güneyinde horasan doğusunda Maverünnahr, kuzeyinde Ceyhun nehrinin sonundadır. Oradan sonra Ceyhun'un iki yakasında yer alır. En büyük şehri Gurgench'tir, Ceyhun'un güneyinde bulunur. Arapça Cürcaniye denilir. İbni Havkal en soğuk yer buranın olduğunu söyler. Harezmi'in merkezine Hareziyye (Kat) denir. Nehir burayı tahrip edince insanlar başka bir şehir kurmuşlardır. Büyük Gurgench: Gurgench Harezmi'deki iki şehrin adıdır. Büyük Gurgench Harezmi'in merkezi ve Ceyhun nehri kıyısındanadır. Küçüğü de ona yakındır.⁵³

Harezmi ismiyle ilgili dönemin kaynakları 3 farklı rivayet olduğunu fakat en bilinen ve kabul görenin şu şekilde olduğunu naklederler: ” *kral sordu onlara onlar(Harezmi'e ilk giden bölük) ete ne derler: hvar diyorlar cevabını vermişler. Beki oduna ateşe ne diyorlar. Rezm cevabını vermişler. Bu defa bende bu bölgeyi onlara verdim ve adını Hvarezmi koydum demiş. En çok bilinen rivayet budur.* ”⁵⁴

Tarih boyunca bulunduğu coğrafya, coğrafi özellikleri ve siyasi hareketlerdeki etkin konumu nedeni ile son derece gözde bir yer olan Harezmi'in en önemli özelliği göç ve ticaret yolları üzerinde olmasıdır. Doğu-Batı, Kuzey-Güney Asya bölgelerinin tam merkezinde bulunan Harezmi, Dergan, Hazaresb, Hive,

⁵² Nuri Yüce, **Mukaddimet'ül Edeb**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.3

⁵³ Ramazan Şeşen, **Ebul Fida Coğrafyası**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s.367; Cahun, **a.g.e**, s.170, Guignes, **a.g.e**, C II.s.371

⁵⁴ Muhammet B. Ahmet El-Mukaddesi, **İslam Coğrafyası Ahsenü't-Tâkâsîm**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s.292,

Erdahuşmisen, Saferdiz, Nuzvar, Karderensah, Kerder, Karatigin Köyü, Mezmiyye, Cürcaniye ve Kat-Derşah bölgelerinden oluşur.⁵⁵

Ticaret yolları sayesinde hızla zenginleşen Harezmi hem güçlü hemde sürekli tehdit alan bir bölge haline gelmiştir. Kendine has ürünleri ve doğudan batıya, batıdan doğuya aktardığı ürünler sayesinde eşsiz bir pazar konumuna gelmiştir.⁵⁶

Eski devirlerden itibaren ticarete önemli bir yer tutan Harezmi’de bilakis Müslüman tüccarların pazara girmesi ile büyük bir atılım olmuştur. İlk olarak İtil-Volga bölgesinden gelen Müslüman tüccarlar bölgede hem ticari hem de dini hayatı yeniden dizayn etmişlerdir. Akabinde İslam devletinin akınları ile bölgeye gelen İslam kültürü zamanla bölgenin hâkimi olacaktır.⁵⁷

Merkezi Ürgenç olan Harezmi tarımda da çok gelişmiş bir konumdaydı. Geniş olmasa da verimli ve düz araziler Ceyhun ve Seyhun nehirleri ile sulanıyor, kurulan sulama sistemleri ile dönemin öncü tarım alanlarında biri olma özelliği taşıyordu. Hatta Ceyhun üzerine kurulmuş olan bent bir nevi baraj mahiyetindeydi ve gerçekten oldukça büyük bir su kütlesini muhafaza ediyordu. Bu barajın büyüklüğünü anlamak için Harezmi savaşı sonrasında anlatılan olaylar yeterince açıklayıcı olacaktır. Zira dönemim en büyük şehirlerinden biri olan Ürgenç bu bendin yıkılması ile sular altında kalmış şehirde sayılı bina ayakta kalmayı başarabilmiş, tarım arazileri dahi mahvolmuştur.⁵⁸ Hem ticaret hem de tarım alanındaki bu zenginlik hakkında yapılan bir benzetme de vardır: “...*Bozkırlar ve çöller, ummanında yerleşmiş bir medeniyet*

⁵⁵ İbni Havkal, **X. Asırda İslam Coğrafyası**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi İstanbul 2017, s.360 ; Mukaddesi, **a.g.e**, s.74

⁵⁶ Peter B. Golden, **Dünya Tarihinde Orta Asya**, çev. Yahya Kemal Taştan, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018, s.87 ;Mukaddesi, **a.g.e**, s.267, 334, 335, 336: Harezmi’den samur, sincap, kakım, vaşak, çakal ve tilki derisi: koza, desenli ipek keçi derisi, mum ok yapımında kullanılabilecek akağaç, hazır ok kütah kurutulmuş balık, balık dişi kemiği, kemeri kehribar, kaymak, bal, fıstık, şahin, kılıç, bambu, Slav köle, koyun ve sığır ihraç edilir. Bunların hepsi Bulgar ülkesinden getirilen mallardır. Ayrıca bizzat Harezmi’den hunnab, kuru üzüm, yayık, susam, elbise, halı, battaniye, çarşaf, bişniş denilen brokar, türban , göğüslük, kilit, arenç denilen bir elbise türü, ancak güçlü kişilerin çekebileceği yay, peynir, kırmızı balık, oyma kayık ihraç edilir.Harezmi Yaylarının eşi benzeri yoktur.” İbrahim Kafesoğlu,**Harezmişahlar Devleti Tarihi,(1092-1221)**,T.T.K.Yayınları, Ankara 2000, s.32, ;Faruk Sümer, **Oğuzlar(Türkmenler)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, II. Basım, Ankara 1972, s.52

⁵⁷ Barthold, **Orta Asya Tarihi**,s.37; Korykoslu Hayton, **Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı**, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları İstanbul 2015 s.36, 37 ; V.V. Barthold, **Orta Asya Tarih Ve Uygarlık**, Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014,s.29

⁵⁸ Wassili Yan ,**Moğollar ve Ruslar**, s. 120 ; İbnül Esir, **El Kamil Fi’t-Tarih** C. XII s.354; Yüce,**a.g.e**, s.4; Guignes,**a.g.e**, C.II, s.371, Kafesoğlu, **a.g.e**, s.31” (Harezmi) Ceyhun nehrinin yüzlerce kola ayrıldığı yer olan Harezmi arazisi tabiatın yer yüzünde bu ve buna mümasil, cömertliklerinden faydalanılan müstesna mahallerinden biridir.... Ceyhunla sulanan arazi fazla geniş olmamakla beraber, ziraate elverişli, hububat, bağcılık ve pamuk ekimi açısından oldukça elverişlidir.” ;Mukaddesi,a.g.e.s,43

adası denilebilirdi; Barthold, yerinde bir ifadeyle onun bozkır ticaretindeki rolünü Britanya adalarının deniz ticaretindeki rolüne benzetmektedir.”⁵⁹

Harezm’in yerli halkı İran ve Fars asıllıdır. Daha sonraki dönemlerde İskender’in fetihleri ile bölgeye Helen kültürü de ulaşmıştır. IX. Ve X. Asırda refah seviyesi yükselen bölge aynı dönemlerde Türk-Oğuz boylarının da buraya gelmesi ile artık federal ve çok milletli bir yapıya bürünmüştür. Bu hareketler aynı zamanda bölgenin hâkim gücünü de etki altına alan bir Türk üstünlüğünün başlangıcıdır.⁶⁰

Harezm coğrafyası şehirleşme bakımından da oldukça ileri bir düzeydeydi. Etrafı bozkırlarla ve çöllerle çevrili olmasın rağmen merkezinde çok müstahkem kale ve hisarları olan Ürgenç şehri öyle alelade bir gücüm zapt edebileceği bir yer değildi. Nüfusu çok kalabalık ve çok karışık milletten oluşmaktadır. İleriki dönemlerde bir İslam ülkesi olarak anılacak olsa da XI. Yüzyılda hala bölgede Zerdüştlarin varlığı devam etmekte ve sonraki dönemlerde ise az da olsa hem Yahudi hem de Hristiyan tebaa yaşamaktadır.⁶¹

Genel olarak Kıpçak bölgesine bağlı olan Harezm’i kol emirleri yönetmektedir. Altın Orda zamanında bunun en bariz örneği olan Kongrat Timur Kutluk sol kol emiri olarak bölgeyi idare etmiş en mühim kişilerden biridir. Bütün bu bilgiler dönemim farklı kaynaklarında zikrolunmaktadır.”⁶²

X yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeye başlayan Türk göçü Harezm Bölgesi’nin kaderini belirleyen bir olay olmuştur. Harezm bölgesindeki ilk Türk boyu Kücet boyu olarak zikredilmiştir. Kaşgarlı Mahmut’un zikrettiği bu boyun yanında “*Asıl vatanları Harezm’de Cıgrak(Cıgrak) Türkleri’nin kolonileri Kafkasya Derbendi civarında ve Kırım’da ve Kaşgar civarında görüldüğü gibi Horasanda*

⁵⁹Yan a.g.e.107,108

⁶⁰Yan,a.g.e, s.114 ; Sümer, a.g.e, s. 36

⁶¹ V.Vladimiroviç Barthold, **Orta Asya Tarihi Üzerine Dört Çalışma**, çev. İlhan Aslan, Post Yayınları İstanbul 2020, s. 36, Hayton, a.g.e, s.36, 37

⁶²Şihabettin b. Fazlullah El- Ömerî, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım(Mesaliku’l ebsâr)** çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2014, s.110, “ Bu ülke enine boyuna alabildiğince geniş, Şehirleri az fakat bozkırları hayli fazla olan bir ülkedir. Nufusu sayılamayacak kadar kalabalıktır. Silahları az, atları kalitesizdir. Torakları dümdüz ovardır. Rek az taş bulunur. Bu yüzden burada yetişen atlar engelibeli arazide ek işe yaramaz. Zaten halkı da fazla savaşkan değildir. Hükümdarları kanunlara fazla riayet etmezler. Askeri ve sivil teşkilatları Irak ve İran’daki gibidir. Emir sayıları uyguladıkları hükümler ve unvanları aynıdır. Yalnız Deşti-Kıpçaktaki ulus emiri (emiri-ulus) farklı bir konumdur.(tam olarak beylerbeyi anlamındadır. Bunların sayıları 4 dü ve ünvanları da Emirül Kav’dı.) Vezirlerin İran’da olduğu gibi fazla yetkileri yoktur. Diğer yandan sultanın fazla geliri yoktur çok fazla vergi koymaz. Elinin altındaki şehir ve kasabaların sayısı azdır. Bundan başka burada yaşayan insanlar İran’daki gibi halifelerinin emirlerine çok fazla kulak asmazlar.”

*Belh civarında kolonileri olan Comuk(veyahut Çömük)ler de Buhara mıntkasını ilk imal eden Türk kabilesi olarak gösterilmişlerdir.*⁶³ Ancak bu bölgelere yerleşen Türk boyları zamanla göçer kültürü terk etmiş ve yerleşik kültürü benimsemişlerdi. *“Eskiden Göktürkler ’in inkısam ettiği 24 boyun birçoğu Karahanlılar zamanında henüz yaşıyordu. Tiyen-Şan’ın en büyük boyu olan Yağma’lar Hudud al-‘Alem müellifinin dediğine göre 1700 oymağa ayrılmıştı. Bütün bunlar keza Çiğil, Tukshi, Argu, Harezmi’de ki Çığrak ve Küçet gibi uruklar ortadan kayboldu. Çünkü bunlar Batı ve Doğu Türkistan’ın medeni kent Türklerini teşkil ederek kaynaştı ve uruk hayatından ayrıldılar.”*⁶⁴

Bölgedeki bir diğer önemli boy olan Kıpçak’lar hakkındaki bilgi ise bu topluluğun Harezmi civarında ve hatta bazılarının Harezmi’de yaşadığı şeklindedir.⁶⁵

Togan son olarak ise bölgede yaşadığını söylediği “Kanglı” boyu hakkında şöyle bir not düşmüştür. *“Türk Memlûklüleri’nin çoğu Kıpçak Türklerinden neşet etmiş bazıları Türkmen’ler den ve Harezmi Türklerinden (Kanglı’lardan) gelmiştir. İlk Türk Memluk hükümdarı Aybek Türkmen’di. Bunun oğlu Ali’yi ve Harezmi Türkleri’nden olan Atabeği Kutuz’u takip eden birinci Baybars ise Borçalı kabilesinden idi. Baybars’ın zamanında bu kabile bir Kıpçak Kabilesi sayılıyordu.”*⁶⁶

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Harezmi’de Türk varlığı hem çok eskilere dayanıyor hem de çok önemli bir güç teşkil ediyordu. Bu durum ilerleyen zaman diliminde artarak çoğalmıştır. Bölge zamanla Karahanlı, Gazneli, Selçuklu gibi Türk devletlerinin hâkimiyeti altına girmiş, nihayetinde Harzemşahlar Devleti’nin merkezi olmuştur. Bu olay Harezmi’nin zirveye ulaşmasının bir nişanesi olarak görülebilir. Selçuklu sultanlarına karşı giriştikleri isyanlar neticesinde bağımsız bir devlet kurmayı başaran Harzemşahlar’ın arkasındaki en büyük gücü bizzat coğrafya sağlamaktaydı. Ekonomik, zirai ve stratejik açıdan bulunmaz bir nimet olan Harezmi etrafına yapılmış olan kanallar civar bölgelerindeki çöller ve müstahkem kale yapılarıyla bir savaş durumunda savunması kolay ve zamanın teknolojik imkânlarına

⁶³ Togani, **Umumi**, s.51

⁶⁴ Togan, **Umumi**, s.133, Sümer,a.g.e, s.58, Bu Kıpçak zümresinin Harizm’e gelebilmesi ancak Aral’ın kuzey ve kuzey batı kısmının Kıpçaklar’ın eline geçmiş olmasıyla mümkündür.

⁶⁵ “Gazneliler devrinde Kıpçaklar Harezmi’e yakın yerlerde ve hatta Çığraklar ve Küçetler ile birlikte Harezmi’nin içinde yaşayan bir kavim olarak zikroluyorlar. Bunların 1034 yılında vatanlarından kaçıp Amu Derya’nın batısına geçen Selçuklulara yardım ettiğini El-Biruni zikrediyor.” Togan, **Umumi**, s.160.

⁶⁶ Togan,**Umumi**, s.179

bakıldığında ele geçirilmesi gerçekten çok zor bir bölgeydi. Ancak bu durum bile Harezmşahlar'ın bölgeyi ellerinde tutmalarına yetmemiştir.

Türkistan, Deşt-i Kıpçak ve Farisi bölgelerde kurulan hiçbir devletin Harezm gibi bir bölgeyi göz ardı etmesi beklenemez nitekim öyle de olmuştur.⁶⁷ Selçuklular'dan bölgeyi alan Harzemşahlar, bu bölgeyi Moğollara karşı, sonra bölgeyi pay eden Cengiz bakiyelerinden İlhanlılar, Altın Orda'ya karşı savunmuştur. Onlardan sonra bölgeye hâkim olan Kongratlar, Emir Timur'a karşı savunmak zorunda kalmıştır. Bölgeyi ele geçiren Timur, yine bir Altın Orda Han'ı Toktamış'a karşı bölgeyi savunmuş. Timur bakiyeleri zamanında bölge mirzalar arasındaki çekişmelere sahne olmuş ve nihayetinde yine Altın Orda ve Cuci bakiyesi olan Şeybaniler tarafından Timurlular'dan alınmıştır. Daha sonra ise bölge Şeybaniler ve Safeviler arasındaki çatışmanın odak noktalarından biri olmuştur. Bu şekilde yüzyıllarca devam eden silsilelerden birisi olan Harzemşahlar ve Moğollar arasındaki çatışma bölgenin en önemli tarihi kırılma noktalarından biridir.

“XIII. yüzyılın başlarından itibaren başlayan Moğol hareketi Harezm tarihi açısından da çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Moğol Hakanı Cengiz Han, Harzemşahlar'ın Ortar hadisesinde yaşanan Moğol kervanının ve yağmalanması ve tüccarların öldürülmesi olayına çok sinirlenmiştir. Harzemşah Muhammet'e gönderilen elçiler vasıtasıyla suçlu olan Otrar valisinin teslimi ve ölenlerin diyeti istenmiştir. Sultan bu girişime karşı tarihi bir hata yaparak elçileri aşağılamış ve Moğollara kendisine saldırma hakkı vermiştir. Cengiz Han sultanın bu tutumları üzerine Harzemşahlar Devleti'ne saldırmış ve nihayetinde ülkenin merkezi olan Harezm dâhil neredeyse bütün topraklarını ele geçirmiştir. Diğer birçok şehrin de nasibini almış olduğu bu büyük ve yıkıcı hareket Harezm'e de en sert şekli ile zuhur etmiş ve yedi ay gibi uzun bir sürenin sonunda ele geçirilen Harezm yerle bir edilmiştir. Harezm'in ele geçirilmesi hadisesi dönemim kaynaklarında detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

⁶⁷ Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, **Avrasyanın Sekiz Asrı; Çengizogulları**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.137

2.2.HAREZM'İN MOĞOLLAR'IN ELİNE GEÇMESİ

Harzemşah üzerine sefer başlatan Cengiz Han ilk olarak Semerkant'a saldırmış ve burayı ele geçirdikten sonra Maveräünnehir bölgesini ele geçirerek buradaki direnç noktalarını kırmıştır. Semerkant, Maveräünnehir, Cent ve Barclıg bölgeleri alındıktan sonra Harezmi yani Ürgenç şehri etrafı alınmış orta yerde başsız ve boşa kalmıştır. Bunun üzerine Cengiz Han oğulları Cuci'yi Çağatay'ı ve Ögeday'ı burayı fethetmeleri için göndermiştir.⁶⁸

Bölge Harzemşah Muhammet tarafından adeta kaderine terk edilmiş bir şekilde boş bırakılmış ve idare Terken hatun ve şehrin ileri gelenlerinin eline kalmıştır. Fakat Terken hatun da şehri terk edince şehrin ileri gelen kişileri Humar Tekin'i vali seçerek onun hâkimiyetinde Harezmi' savunmaya çalışmışlardır.⁶⁹

Şehre gelen ilk Moğol öncü birliği şehrin dışındaki sürüleri götürüyor gibi yaparak kendilerini takip eden askerleri şehrin dışında kurdukları pusuya çekmiş ve onları öldürdükten sonra hızlıca şehre saldırarak ilk hücumu gerçekleştirmişlerdir.⁷⁰

Ertesi gün yeniden başlayan saldırıda Harezmi'nin ileri gelenlerinden Feridun Guri ana kapının üzerine 500 kadar askerle konuşlanmış ve bu Moğol öncülerini geri

⁶⁸ Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.115

⁶⁹ Cüveyni, **a.g.e.**, s.171, “(Cengiz Han)Buhara yolunu tutup önden kötü haber gibi hızlı giden, şimşek gibi uçan bir birlik gönderdi. O sırada Sultan Harezmi’de değildi orayı Terken Hatun’un akrabalarından ve ordunun ileri gelenlerinden Humar Tekin idare ediyordu emirlerinden Moğol Hacıb, Buka Pehlivan, Ali Duruguni ve daha pek çoğu oraya sığınmışlardı. Başka yerlerden gelen zengin tüccarlar ve alimler de orada bulunuyorlardı. Orada yaşayanların sayısı kum ve çakıl taşlarının sayısı kadardı o kadar kalabalık şehirde halkın işlerini yönetecek savaş durumunda askerin başına geçip şehri savunabilecek belli bir yönetici veya komutan yoktu. Halk hanedana yakınlığı dolayısıyla Humar’ı oybirliği ile yönetici seçip ona Sultan sıfatı verdi”.

⁷⁰ Cüveyni, **a.g.e.**, s.171, “Harezmi halkının büyü ve küçüğü dünyanın fitne ve kargaşasından zamanın kendileri için hazırladığı felaketlerden habersiz olarak yaşayıp gittikleri bir sırada aniden şehrin kapılarında bir birkaç Süvari’nin hayalet gibi belirip hayvanlarını sürmekle meşgul olduğunu gördüler. Düşüncesizliklerinden ve budalalıklarından bu süvarilerin yolu şaşırarak buraya geldiklerini ve sonunu düşünmeden bu işe kalkıştıklarını sandılar. Onların arkasından ne belaların ve felaketlerin ve azapların bulunduğunu kestiremediler. Nefislerine hakim olamayan süvari ve piyadelerden oluşan gösteriş meraklısı bir grup kale kapısından çıkıp onların peşine düştü. Moğol süvarileri avcının önünden kaçan bir ceylan gibi izlerini kaybettirmek için bazen kaçarak bazen de durup geriye bakarak şehrin bir fersah uzağında bulunan Bağ –ı Hürrem’e kadar onların gelmelerini sağladılar. Burada pusu kurmuş olan Tatar süvarileri gizlendikleri yerden çıkıp Harezmîlerin üzerine atıldılar. Çobanı olmayan bir koyun sürüsüne dalan aç kurtlar gibi hepsini öldürdükten sonra şehrin yolunu tuttular. Moğol askerliğini şehre geldiğini gören Harezmîler kaleden çıkıp onlarla karşılaştılar. Şiddetli bir savaş başladı ok mızrak ve Kılıç ile akşama kadar devam eden savaşta 100.000’e yakın adam ölüp toprağı serildi. Canlı kalanlar canlarını kurtarmak için kaçarak şehre sığmaya çalıştılar bunların peşlerine düşen Moğollar kale kapılarını kabartmalarla fırsat vermeden Kabilan kapısından girip, Tenure denilen yere kadar ilerlediler.”

püskürtmüştür. Karşılarındaki gücü kırarak cesaret bulamayan öncü birlikler savaş oyunları ile oyalamış ve asıl kuvvetin gelmesini beklemişlerdir.⁷¹

Çağatay Han ve Cuci Han arasındaki rekabetin de izlerinin taşındığı bu savaşta bu iki prensin arasındaki uyumsuzluk savaş meydanına aksetmiş ve savaşın gidişatında önemli sorunlar oluşturmıştır. Rus tarihçi Wassili Yan eserinde bu olayı biraz detaylandırmış ve Çağatay'ın Cuci'nin yarlık olarak aldığı bu bölgeyi bir enkaz haline getirmek ve abisine o şekilde teslim etmek istediğini yazmıştır.⁷²

Moğol öncü ordusunun saldırısından sonra asıl Moğol kuvveti olan Cengiz Han'ın oğullarının başında bulunduğu ordu da şehrin önüne gelmiş ve kuşatmaya katılmıştır.⁷³

Bu husus yine kaynaklarda farklılık göstermektedir. Halkın bir kısmı savaşın sonunda kazanamayacaklarını söyleyip diğer şehirlerde yaşanan katliamlar gibi bir olayın yaşanmaması için teslim olmayı teklif etmiş ancak diğer kısım teslim olanlara karşı yapılan hareketleri hatırlatarak Moğollara güven olmayacağını söylemiştir. Kale komutanı Humar Tekin de teslim olma taraftarları arasındadır. Hatta yine Vassili Yan'ın neşrinde şöyle bir hadise zikrolunmuştur.” *Gece, Humar Tekin yanında birkaç muhafızı olduğu halde Kurgan'dan çıktı. Çağatay ile Ugeday'ın büyük bir ziyafet tertip ettikleri saraya gitti. Ellerini göğsüne kavuşturarak, bir ricacı gibi onların huzuruna çıktı. Ugeday alay ederek sordu: Bize ne getirdin? Şehrin altın anahtarları nerede? Doğu ülkelerinin hükümdarı Cengiz Han'ın büyüklüğü ve kudreti önünde saygı ile eğilirim. Diğer beyler gibi onun emrine ve hizmetine girmek*

⁷¹ Cüveyni, a.g.e,172, “Akşam olunca saldırganlar çatışmaya son verdiler. Ertesi sabah erkenden korkusuz Türk'ler den meydana gelen bir Moğol birliği gruplar halinde şehre saldırıya geçti. Bu sırada Sultan'ın önde gelen komutanlarından Feridun Guri 500 askeri ile kale kapısının şehre bakan kısmında saldırganlara karşı koymak için hazır bekliyordu. Moğollar önlerinde duran mevzileri alacak güçleri kendilerinde göremedikleri için bugünü savaş yapmadan geçirdiler. Ertesi gün Çağatay ve Ögeday azgın bir sel, şiddetli bir fırtınaya benzeyen ordularıyla şehrin önüne geldiler. Kalenin durumunu öğrenmek için şehrin etrafını dolandılar. Daha sonra şehre elçiler göndererek halkı itaat etmeye ve teslim olmaya çağırdılar.”

⁷² Yan, a.g.e,s.297, “Çağatay ile Ugeday büyük şehrin önüne, ağabeyleri Cuci'den önce gelmek ve şehre ondan önce girmek istiyorlardı. Cengiz Han'ın fermanına göre bütün Harzem ve Kıpçak steplerinin idaresi Cuci'ye verilecekti. Cuci, kardeşlerinin özerk hükümdarlığının merkezindeki zenginliklerin taksimine ortak edilmiş olmalarına kızıyordu. Bu sebeple acele etmemeye ve en çok hoşlandığı bir eğlence olan yabani at avı ile biraz vakit geçirmeye karar verdi. Kendi kendine:” Ben olmadan Kurgan'ı alamazlar. Hele biraz kafalarını duvarlara vursunlar bakalım”, diye düşünüyordu. Hırslı ve haset bir adam olan Çağatay yakınları ile konuştuğu zaman: “ Cuci büyük bir hükümdarlık elde etti. En güzel toprakları kendi başına fethetmek istiyor. Bir enkaz yığını haline getirmeden Kurgan'ı(Ürgenç) ona teslim etmeyeceğim,” diyordu.”

⁷³ Ebul Gazi Bahadır Han, a.g.e, s.86, “Cengiz Han'ın oğulları hesapsız bir askerle gelip şehri muhasara altına aldılar ve şehre elçi gönderip; “bize teslim ve tabi olursanız size aman veririz, erkek ve çocuklarınızı esir etmeyiz” dediler. Ahali teklifi kabul etmedi.”

arzusunda'yım. Aksi suratlı Çağatay: Biz Kurgan şehrini istiyoruz, diye cevap verdi. Senin gibi maskaralara ihtiyacımız yok. Senin kendi hemşerilerini tamamen bıraktığın ve bizimle beraber onların üzerine yürümeye hazırlandığın hakkındaki sözlerine inanabilir miyiz? Kaldırın bu herifleri! Cellatlar, Humar ile arkadaşlarını huzurdan aldılar, çırılçıplak soydular, kan dökmeden bel kemiklerini kırdılar ve bir hendeğin içine attılar. Henüz can vermemiş olan bu adamları orada çakallar ve köpekler parçalayıp yediler.”⁷⁴

Moğol ordusu şehrin savaşı'z alınamayacağına kanaat getirdikten sonra şehri kuşatmış ve kuşatma aletleri imar etmeye başlamıştır. Harezmi düz ovalar ve çöllerden oluştuğu için mancınıklara koyulacak taş bulunamamış ve ipek yetiştiriciliği sebebi ile bölgede bolca bulunan dut ağaçları kesilerek mancınıklara taş yerine bu kütükler yerleştirilmiştir.⁷⁵

Harezmi halkı karşılarındaki düşmanın vasfını tam olarak idrak edememiş ve lider olarak seçtikleri Humar Tekin de gerekli feraseti gösterememiştir. Akınlarını şiddetlendiren Moğol kuvvetleri Harezmli'lerin komutansız savaşıyor olmalarına rağmen yine de şehrin avantajları sayesinde gösterdikleri direnci kırmak için farklı bir taktik denemişlerdir. 3000 kişilik bir Moğol birliği Ceyhun nehri üzerinde bulunan baraj mahiyetindeki bendi yıkarak şehri sular altında bırakmak istemiş ancak Harezmi halkı bu askerleri öldürerek bu hamleyi boşa çıkarmışlardır.⁷⁶

⁷⁴ YAN, a.g.e, s.310

⁷⁵ Cüveyni, a.g.e, s.172 “Ordu’nun tamamının gelip şehrin etrafına yerine almasından sonra savaş araç ve gereçlerini etmeye başladılar. Harezmi’nin civarında yeteri kadar taş bulunmadığı için dut ağaçları kesip taş yerine kullanılacak silah yaptılar. Adetleri olduğu üzere bazen vaatlerde bulunarak bazen de tehdit ederek şehir halkını oyaladılar, birbirlerine ok atarak savaş oyunları oynadılar. Kazandıkları bu süreçte eksikleri tamamladılar o sırada Cend’ten ve diğer bölgelerden beklenen askerlerde gelince her yönden saldırıya geçtiler. Gök gibi gürleyerek şehre dolu gibi ok ve taş yağdırdılar ellerine geçirdikleri şeylerle hendekleri doldurup kale duvarlarını yıkmaya başladılar.” Bu fasıl Secere-i Türk’te biraz farklılık göstermektedir. Savaş yedi ay sürdüğü için artık atacak taş kalmamış ve onun yerine dut ağaçları kesilerek mancınıklara koyulmuştur.

⁷⁶ Cüveyni, a.g.e, s.172-173 Kalenin içinde Yüce Allah’ın “senin hayatına ant olsun ki onlar sarhoşluklar içinde bocalayıp duruyorlardı” mealinde buyurduğu gibi talihsizlik şarabıyla sarhoş olmuş olan ordunun komutanı sahte sultan Humar dışarıda olan bitenleri görünce ödü koptu ve Tatar ordusuna karşı konulamayacağı fikrine kapıldı. Düşündü başka bir çare bulunamadı. Tedbir ile takdire kaşık olunamayacağını anlayıp aşağıya indi. Onun bu perişan durumunu gören halk da paniğe kapıldı. O sırada Moğol askerleri kale burçlarına bayrak dikmiş bağırıp çağırıyor, büyük bir gayretle çarpışıyor, yeri göğü inletiyorlardı. Şehir halkı ise evlerine ve sığınaklara çekilmiş evlerin önünde münferit çarpışmalar gözleniyordu. O sırada Moğollar evlerin üzerine kovalarda petrol döküp her tarafı ateşe verdiler. Dışarı çıkmış olan halkın üzerinde oklarla ve mancınıklarla felaket yağdırdılar. Güneş batıp akşam olunca Moğollar çadırlarına çekildiler. Şehir halkı ise sabaha kadar eksiklerini tamamlamakla meşgul oldu. Sabahleyin saldırganlara karşı büyük bir direnç gösterdiler. Evlerin çoğu içinde bulunan eşya aile yok oldu. Moğollar çarpışma yoluyla şehri kolay kolay alamayacaklarını anlayınca Ceyhun nehrinden şehre gelen suyu kesmeyi düşündüler. 3000 kişiyi bu iş için görevlendirdiler. Fakat bunların tamamı şehirler tarafından öldürüldü

Ebul Gazi Bahadır Han savaşın bu aşamasında Cüveyni 'de olmayan bir bilgiye daha işaret etmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi prensler arasındaki çekişme bu başarısızlık ve kuşatmanın uzamasıyla gün yüzüne çıkmış ve birlikte hareket etme potansiyeli azalmıştır. Durumdan haberdar olan Cengiz Han kuşatma komutanı olarak Ögeday'ı tayine etmiş ve abilerine ona uymaları konusunda emir göndermiştir.⁷⁷

Diğer kaynaklarda olay biraz daha farklı geçse de sonuç olarak kuşatma komutanının Ögeday'ı olarak belirlendiği konusunda hemfikir olunmuştur.⁷⁸

Ancak bu konuda tek farklı bilgiyi veren kaynak Ötemiş Hacı'dır ki dönemin önemli eserlerinden olan bu kaynağın verdiği bilgiyi göz ardı etmek mümkün değildir. Zira eser kuşatma komutanı olarak Tuluy'un gönderildiğini yazmakta ve Tuluy Cengiz Han'ın oğulları içerisinde askeri konularda yetkili kişi olduğu için bu bilginin doğruluğu da imkânlar dâhilindedir.⁷⁹

Aynı eserde Tuluy'un buraya 50.000 askerle geldiğini ve bir haftalık bir süre içerisinde kalenin ele geçirildiğini yazmıştır.

Bu olayı bu kadar detaylı bir şekilde vermemizin nedenini şu şekilde izah edilebilir. Harezm(Ürgenç) şehri yapılan hatalara ve adeta başsız bırakılmış olmasına rağmen yedi ay gibi bir süre boyunca direnme gücü göstermiştir. Bu şehrin daha önce belirttiğimiz güçlü özelliklerinin en bariz örneğidir. Bunun yanı sıra Harezm bölgesinde yapılan kıyımın ve tahribatın sebebini anlamak için de bu bilgiler önemlidir. Zira bir Moğol valisini öldürdüğü için bazı kaynaklarda verilen bilgilere göre bir milyon insanını kaybeden ve hatta o dönemde haritadan silinen Merv şehrinin akıbetini biliyorken bu kadar süre direnç gösteren bir şehrin ödeyeceği bedelin neler olacağını öngörmek gerekmektedir. Nihayetinde Ürgenç şehri zaten

bu başarıdan cesaret alan şehir halkı saldırı ve savunma için büyük gayret gösterdi buna rağmen dalgalar halinde saldıran Moğollara karşı durmak imkânsız hale gelmişti.

⁷⁷ Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**,s.87, "Ürgenç'i almak için ne yaptılarsa fayda vermemişti. Bu da şehzadeler arasında fesat çıkmasına sebep olmuştu. Muhasaranın ne kadar sürdüğünü haber alan Cengiz Han Ögeday Kaan'ı baş tayin edip Cuci Han ile Çağatay Han'ın Ögeday Han'a tabi olmalarını ve birbirlerini ters gitmemelerini emretti. Şehzadeler aralarındaki anlaşmazlıkları unuttular ve Ögeday kumandası ile muhasaraya devam ettiler."

⁷⁸ W. De Tiesenhansen, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, çev. İsmail Hakkı İzmirli ,Maarif Matbaası, İstanbul 1941,s.72, Kumandan Merv, Nişabur, Tus ve Herat'ta Toli olduğu halde Harezmde Cuci idi, yanında Çağatay ile Toli de vardı, Cuci ile Çağatay arası bozulmakla Cengiz muhasara ordusu kumandanlığına Oktayı gönderdi."

⁷⁹ Kafalı, Ötemiş Hacı, "Ürgenç şehrinin zaptı yedi ay geçmesine rağmen uzamakta idi. Cengiz Han Tuluy'u ağabeylerinin başına Serdar tayin ederek gönderdi. Ağabeylerine Tuluy'un emrinden çıkmamalarını bildirdi"

savaş sürecinde fazlasıyla tahrip olmuşken devamında Moğolların yaptıklarıyla da tabiri caizse yerle bir olmuştur. Şehrin bu denli tahrip edilmesinin bir diğer sebebi de Çağatay ve Cuci arasındaki çekişmedir. Çağatay daha önce belirtildiği gibi bu şehrin tamamen yerle bir edilmeden Cuci'nin eline geçmesini istemiyordu.⁸⁰

Aslında Cuci bu şehri bu güzellikle ele geçirmek ve olduğu şekli ile muhafaza etmek istiyordu. *Coçi(Cuci), Cengiz' e: "Harizm'i bana ver" diye rica ediyor ve onu tahrip etmeksizin öylece muhafaza etmeyi istiyordu. Askerlerine de ona göre emirler vermişti.*⁸¹ Şüphesiz bunda bu bölgenin Cuci'nin payına düşmesi en önemli etkende babasının sağlığında da olsa Cuci bu toprakları kendisi yönetmek ve böylesine bir zenginliğin heba olmasını engellemek istemiştir. Ancak detaylı bir şekilde verdiğimiz Harezm yani Ürgenç savaşı Cuci'yi aslında hiçte istemediği bir kararı vermek zorunda bırakmıştır.⁸²

Uzun ve meşakkatli bir savaşın sonunda Ürgenç şehri Moğol hakimiyetine girmiş ve bölge tarihi açısından yeni bir dönem başlamıştır.⁸³

Bu savaş sırasında Harezm'de bulunan Kübrevi Tarikatının kurucusu Necmettin Kübra daha önce kendisine şehri terk etmesi söylenmesine rağmen burada kalarak Moğollar'a karşı savaşmış bu savaşta ölmüştür.⁸⁴ Daha sonra bu tarikat Kübrevilik adı ile yayılacak ve Berke Han'ın Müslüman olmasında Necmettin

⁸⁰ Yan, **a.g.e.**, s.326, George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, IQ Kültür Yayıncılık, s. 120, Harzem ülkesinin incisi olan Kurgan'ın, ağabeyinin eline geçmesini istemeyen Çağatay'ın emri üzerine bütün bölgeye su veren büyük baraj da yıkıldı. Sular bütün şehri istila etti, binaları yıktı. Şehir harabeleri uzun zaman suların altında kaldı. Tatarların kılıcından kendini kurtaranlardan çoğu, taşan suların korkunç dalgaları veya yıkılan binaların harabeleri altında can verdi. Pek az bina bu baskından kendini kurtarabildi. Tuğla ile inşa edilmiş olan eski sarayın bir kısmıyla, Şah'lara ait iki türbe yıkılmaktan kurtuldu. Nehrin kuduran suları Harzem'in diğer şehirlerine de zarar verdi.

⁸¹ Abraham Constantin Mouradzea D'Ohhson, **Moğol Tarihi**, IQ Kültür Yayıncılık, çev. Ekrem Kalan, İstanbul 2014, s.114

⁸² O'hhson, **a.g.e.**, s.115, Yan, **a.g.e.**, s.326, Şehri teslim eden Harezmîliler Cuci'den aman dileyip zaten yeterince şiddete uğradıklarını söyleyince Cuci şu sözlerle cevap vermiştir: "Cuci, hiddetle: "Nasıl şiddetimize uğradınız? Siz bizim ordularımızın bir kısmını bozdunuz. Şimdiye kadar biz sizin şiddetinizi gördük. Siz de bizim şiddetimizi bundan sonra görürsünüz" dedi. San' at sahipleri bir tarafa toplansın ve halk şehirden çıksın diye emir verdi. Sanat sahiplerini Tataristan'a gönderdiler. Diğer halkın hepsini kılıçtan geçirdiler. Genç kızları ve çocukları esir ettiler. Kafesoğlu, **a.g.e.**, 272-274, Adil HİLAL, **Moğol Batı Avrupa İlişkileri Ve İslam Dünyasına Etkileri**, Selenge Yayınları, İstanbul 2019, s.25

⁸³ V.V. Barthold, **Orta Asya Tarihi Üzerine Dört Çalışma**, s.61, Gragory Ebul Farac, **Abul Farac Tarihi**, Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.513(bu eserde verilen bilgilerin bazıları hatalıdır. Moğollar ve Harezmîliler arasındaki ilk çarpışmada ölen kişi sayısı sadece 900 kadardır. Fakat devamında şehir önünde yapılan savaşta ancak bu sayılara ulaşılmıştır. Akabinde eserde kuşatmanın çok kolay olduğu ve şehrin hemen düştüğü yazmaktadır ki bu bilgide yanlıştır. Zira kuşatma 7-9 aya arasında sürmüş ve çok çetin geçmiştir.), Neagoe, **a.g.e.**, s.178,

⁸⁴ Ganizhamal KUSHENOVA, **Ögeday Kağan Devrinde Türkistan Ve Mavereünnehir**, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul 2013, s.43, Derin, **a.g.t.**, s.27

Kübra'nın müridlerinden biri olan Seyfeddin el-Baharzi vesile olacaktır.⁸⁵ Ayrıca bu kişi Berke Han'ın Cuci Ulusunun başına han olmasında ona telkinler vererek aslında istemediği tahta çıkmasını sağlamıştır diye bir bilgi de mevcuttur.⁸⁶ Bu tarikat daha sonra Harezmi hakimi olan Kogratlar'daki Sufi isminin arkasında yatan olgudur.

Ürgenç'in başına gelen bu olaylar daha sonraki süreçte gelişen olaylara da zemin hazırlaması bakımından çok önemlidir. Bölgenin en büyük şehirlerinden olan Ürgenç'in demografik düzeninin baştanbaşa değişmesi Harezmi coğrafyasına yeni gelen bir boya bu bölgeye yerleşme ve hükmetme şansı vermiştir. Bu bahsettiğimiz boy Kogratlar olup bölge tarihinin bundan sonraki sürecinin tamamında ismini duyacağımız bir tarihi öge olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1.Cuci'in Harezmi Topraklarını Yarlık Olarak Alması

Moğol geleneğine göre küçük olan oğul baba ocağında kalır büyük olan ise en uzak hududa serdar tayin edilirdi. Bu sebeple o zamanki Cengizli Devleti'nin en uzak hududu yani en batı kanadı Cuci Han'a verilmişti. Devlet genişledikçe Cuci'nin hâkimiyet sahası genişliyordu. I. ve II. Deşti Kıpçak seferleri ile Cuci Uluğu Avrupa'nın ortalarına kadar ulaşmıştır. Ancak bu gelenek sadece elde olan toprakların pay edilmesi olarak zuhur etmemiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Harezmi coğrafyası ve Deşt-i Kıpçak sahası Cuci ulusunduydu fakat henüz ele geçirilmemişti Harezmi kuşatması sırasında Çağatay bu paydan duyduğu rahatsızlığı açıkça dile getirmiştir. Yani kısacası Cengiz Han Cuci'ye doğrudan toprak vermenin yanı sıra bir fetih sahası sunmuştur.⁸⁷

Deşti Kıpçak Seferlerini yapan Cebe ve Subutay hanedandan olmadıkları için sorun yaşanmamıştı. Fakat Harezmi bölgesini şehzadeler beraber ele geçirdiği için bu

⁸⁵ Tanuğur, a.g.e, s.264

⁸⁶ Derin, a.g.t, s.38

⁸⁷ Cüveyni, a.g.e, s.108, Mirza Haydar Duğlat, **Tarihi Reşidi**, çev. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul 2006,s.59, Dışarıdan bütün Ülke Han unvanını Taşıyan kimseye ait gibi görünürse de aslında bütün Oğullar Kardeşler ve akrabalar mala mülke ortaktır buna şu örneği gösterebiliriz Cihan padişahı Mengü Han kurultayda ülkeyi oğulları kızları erkek ve kız kardeşleri arasında paylaştırdı Cengiz Han'da yakınlarının her birine dumadan genişleyen topraklara da yurt denilen bir ikametgah vermişti. Kardeşi Otçığın Noyan'a Hıta bölgesini, Büyük oğlu Cuci'ye Kayalık bölgesinden Harezmi Saksın ve Bulgar hudutlarına kadar olan tatar askerlerinin ayak bastıkları yerleri. Çağatay'a Uygur bölgesinde Semerkant ve Buhara'ya kadar uzanan toprakları verdi, Kushenova, a.g.e.s.32, Ankhbayar Danuu, **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İl Tarih Kayıtları(Meng Ta Pei Lu Ve Hei Ta Shi Lu)**, yay.haz. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012,s.99

bölgede bir itilaf söz konusu olmuştur. Aynı mesele Azerbaycan toprakları için de geçerlidir. Hülagu'nun ordusu Abbasiler ile savaşıırken Berke Han ona yardıma asker göndermiş ve bunun karşılığında hak talebinde bulunmuştur. Azerbaycan seferinde Çoban ve Çormagun Noyan gibi isimler ön planda olduğu ve bu kişilerin de hanedandan olmamaları hasebiyle iki ulus da bu bölgede hak talebinde bulunmuştur.

Azerbaycan konusundaki ihtilaflar çok olsa da Cuci Ulusu ve Harezm bağlantısı açıkça belirtilmiştir. Çağatay ve İlhanlı hanlarının Harezm'e müdahalesi devletlerinin sınırında olması ve coğrafi konumu gibi meseleler bakımından doğal olarak görülse de meşruiyet açısından bir gasp olarak görülebilir. Zira tekrar açıklamak gerekirse pay dağılımı şu şekildedir: *“Cengiz'in ata yurdunun en küçük oğluna geçmesi gerektiği gibi en büyük oğlu Cuci'nin de feth olunan yerlerin en uzaklarda bulunanlarını alması gerekiyordu. Omin için Cuci'nin payı Cengiz Han'ın başarıları ölçüsünde gittikçe batıya doğru ilerliyordu. Cengiz Han yalnız Moğolistan'da hakim bulunduğu zamanlarda Cuci'nin payı Selegna'nın batısındaki topraklar idi. Batı taraflarında galibiyetler elde edilince Cuci'nin payına “Moğol atlarının tırnaklarının vardıği hudutlara kadar” bütün toprakların dahil olduğu farz edildi.”*⁸⁸

Bu bilgi Cüveyni 'de de aynı şekilde geçmektedir.⁸⁹

Aynı zamanda bu bölgeler ile birlikte Cuci'ye verilen 9.000 çadırılık halkın içinde sonradan bu bölgeye yerleşip bölgenin hakim gücü olacak olan Kongratlar da vardır.⁹⁰

Bu bölgelerdeki sıkıntının başlangıcı henüz fetih olunmadan önce başlamıştır. Yukarıda Harezm bölümünde anlattığımız gibi yüzyıllar sürececek bir savaşın hatta

⁸⁸ V. Viladimirsoviç Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi**, s.180, Rene Grosset **Bozkır İmparatorluğu**, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları. İstanbul 2019, s.432, Cüveyni, **a.g.e.**, s.108. Kaya, a.g.e, s.191, Altay Tayfun Özcan, **Moğol Rus İlişkileri(1223-1341)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s.53, Cuci ikinci kez yabılan taksimatta Selenge ve Kayalık bölgesinin elinden alınmasına karşılık Harezm ve Mazenderan dahil olmak üzere aldı.

⁸⁹ Cüveyni, **a.g.e.**, s.108, “Cengiz Han daha hayattayken fethettiği toprakları Moğol geleneklerine göre kendi oğulları arasında paylaştırdı. Mükemmel Kumandanlığı ve tecrübeli devlet adamlığı ile kendisini kanıtlayan oğlu Cuci'ye Altay Dağları ve Batı Sibirya'dan başlayarak İdil-Ural bölgesi ötesi verildi. Kardeşi Ötegin Noyan'a Hitay Bölgesini, büyük oğlu Cuci'ye (metinde Tuşi geçiyor) kayalık bölgesinden, Harezm Saskın ve Bulgar hudutlarına kadar olan, Tatar askerlerinin ayak bastıkları yerleri, Çağatay'a Uygur bölgesinden Semerkand ve Buhara'ya kadar uzanan bölgeyi verdi

⁹⁰ Vernadsky, **a.g.e.s.** 53, Kaya, **a.g.e.**, s.191

çok taraflı savaşların başlangıcı daha topraklar pay edildiğinde başlamıştı. Burada Cuci Han'ın bölgesine yapılan işgalin sebeplerinden biri de Çağatay'ın onu aileden meşru biri olarak görmüyor olmasından geliyordu. En nihayetinde kısa bir süre sonra bu husumet meyvelerini vermeye başlamıştır. *“Amu Derya'nın aşağı tarafından nehrin Aral Gölü'ndeki deltası ile birlikte şimdiki Hive ülkesi olan Harezmi, Cengiz Han'ın 1220'de kovduğu Türk ırkından Harzemşahlar Hanedanı'nın hâkimiyetinde XII. asrın sonu ile XIII. asrın ilk 18 yılında kısa da olsa çok önemli bir rol oynadığını görmüştük. İlk önce Kıpçak Hanlığı'na bağlanmış sonra Kıpçak hanı Berke'den değilken Çağatay Han'ı Algu tarafından alınmıştı (1260-1264). O zaman Harezmi ülkesi Çağatay Hanlığı'nın coğrafyaya uygun bir tarzda ayrılmaz bir parçası olmuş, fakat bu ilhak uzun sürmemişti. Barthold'un araştırmalarına göre Harezmi'nin bir müddet sonra Ürgenç ile birlikte Sir Derya deltasına sahip olan Kıpçak Hanlığı ile Kath ve Hive ile bölgenin güneyinde hâkim Çağatay Hanlığı arasında paylaşılmış olduğunu görüyoruz.”*⁹¹

Bu savaşlar ve hâkimiyet bölgeleri güç dengelerine bağlı olarak sürekli bir değişim içinde kalmıştır. İlk başlarda Cuci Ulusunun hâkimiyetinde olan bölgeler zamanla Altın Orda'nın zayıflaması ile İlhanlı ve Çağataylı hükümdarlarının emrine girmiştir. Bu mücadelelerde en büyük ilerlemeyi kateden kişi Çağatay Han'ı Algu olmuştur. Onun döneminde Altın Orda Devleti zayıf olduğu için Algu bir ileri harekât yaparak daha önce hiç Çağatay ulusunun eline geçmemiş olan Harezmi ve Kuzey Afganistan'ı ele geçirmeyi başarmıştır⁹². Ancak bu başarılar uzun süreli kalıcı olmamış daha sonra bölge tekrar Cuci Ulusunun hâkimiyetine girmiştir.

Bu çatışmaların odağında kalan Harezmi sürekli saldırılar altında kalmış ve bilakis Çağatay ve Ögeday'ı vasileri tarafından yağmalanmıştır. Böyle bir durumda Harezmi ve Altın Orda arasındaki ittifakın ve bağlılığın sebebini anlamak da daha kolay olacaktır.

2.2.2. Kongratların Harezmi'e Gelişi

⁹¹ Grousset, a.g.e, s.159.

⁹² V.V. Barthold, *Orta Asya Üzerine Dört Çalışma*, çev. İlhan Arslan, Post Yayınevi, İstanbul 2020,s.145

Diğer bölümde de belirttiğimiz gibi Harezmi coğrafyası Türkistan ve Asya tarihi açısından çok önemli bir konumdur. Harzemşahlar döneminde ilk defa büyük ve bağımsız bir Türk Devleti'ne ev sahipliği yapan bu muazzam coğrafya yine aynı devlet zamanında kaderi değişen yegâne yer olmuştur. Bu kısmı da yine diğer bölümde detaylı bir şekilde anlattık.

Bu olayların konumuz açısından önemi ise oldukça büyüktür. Zira Kongratlar ilk defa Harezmi coğrafyasına bu akınlar ile ayak basmıştır. Daha sonraları devlet kuracakları bu coğrafyaya ilk gelen Kongrat beyi Toğaçar Noyan'dır.⁹³ Bu sebepten dolayı Harezmi bölgesindeki Kongrat varlığını Toğaçar Noyan ile başlatmak mümkündür. Ancak burada belirtmemiz gerek bir hadise daha mevcuttur. Harzemşahlar üzerine yapılan seferlerde Kongratların başındaki isim Terk Amal Han'dır. Onun kardeşi olan Kongrat Toğaçar da tümen komutanı olarak Cengiz Han'ın sancağı altında bölgeye gelmiştir. Toğaçar Noyan Nişabur tarafında yapılan kale kuşatması sırasında okla vurularak ölmüştür. Harezmi(Ürgenç) civarındaki savaşa katılmamıştır.

⁹³ Latun, a.g.t, s.337

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAREZM BÖLGESİNDE KONGRATLAR

3.1. TOĞAÇAR NOYAN

Kaynaklarda Doğaçar, Tuğaçar, Tokuçar, Tohutçar veya Toğaçar şeklinde geçmektedir. Cengiz Han'ın ordusuna katıldıktan sonra mühim vazifeler üstlenmiş hatta Cengiz Han'ın en meşhur iki generali olan Cebe ve Subutay'ın yanında üçüncü bir güç olarak aynı nama sahip olmuştur. Ancak hayatı çok uzun sürmediği için ismi de bu generaller kadar yayılma şansı bulmamıştır.

Toğaçar Noyan Cengiz Han'ın üçüncü kızı olan Tumulun ile evlenmiş ve Gürhan(Gürkan-Küregen) unvanını almıştır.⁹⁴ Bazı kaynaklarda sadece Kongrat Gürhan olarak geçen kişi Toğaçar Noyan'dır. Bu bilgi Kırımı'nin eserinde biraz farklı görünmekte ve Toğaçar Al-Kutun kabilesi lideri (yani Olhunut) Tacer Keran Küregen olarak yazılmaktadır. Aynı eserde Cengiz Han'ın diğer kızının da Kongrat Lideri Küregen'e verildiği yazılmıştır. Bu bilgiler Firdevs-ül İkbâl'deki Tinim Küregen adlı şahsın var olabileceği fikrini güçlendirmiş olsa da diğer kaynaklarda bu kişinin ve ikinci evliliğin varlığına bir delil bulunamamıştır.⁹⁵ Bu nedenle bu bilgi şecere ve sıralamaya dahil edilmemiştir.

Cengiz Han'ın emrinde önemli seferlere çıkan Toğaçar Noyan'ın bildiğimiz ilk seferi Hıтай seferidir. Ong Han ile savaştığı dönemde Cengiz Han onu isyan eden kabileler üzerine göndermiştir. Subutay ve Toğaçar bu görevi başarıyla tamamlayarak bolca esir ve ganimet elde etmiştir.⁹⁶

Toğaçar Noyan'ın bundan sonraki en önemli faaliyeti Cengiz Han ve Muhammed Harzemşah arasında vuku bulan savaşlar sırasında olmuştur. Cengiz Han kendisine karşı güçlü bir mukavemet gösteremeden ordusunu kaybeden ve sürekli yer değiştirerek kaçmaya çalışan Harezmşah'ı yakalamak için üç generaline

⁹⁴ Mustafa Kafalı, *Altınordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s.85

⁹⁵ Derin, *a.g.t.*, s.29, Cengiz Han kızı Tumulun Bigim'i Kongrat kabilesinin beyi adı Küregen Olan Küregen'e Elyatun Bigim'i Al-yunut Kabilesi lideri olan Tacer-Kerean Küregen'e vermiştir.

⁹⁶ Mustafa Kafalı, *Ötemiş Hacı*, s.78, Ebul Gazi Bahadır Han, *a.g.e.*, s.74, Yan, *a.g.e.*, s.102, Cengiz Han Merkit Tukta Beyi'nin inisi Kudu'nun üç oğlu ile beraber kaçıp Nayman yurduna oturup fitne çıkarmaya çalıştıklarını haber aldı. Üzerlerine Subutay Bahadır'la Kongrat Doğaçar'ı büyük bir ordu ile gönderdi. Çammüren Nehri kenarında savaşıldı. Kudu'nun askerini kırdılar. 1216 senesinde meydana gelen bu savaş Merkitlerin saltanatına son verdi.

10.000'lik kuvvetler halinde ordular tahsis etmiş ve bu görevi ne pahasına olursa olsun bitirmelerini emretmiştir. Cebe, Subutay ve Toğaçar bu görevi üç yıllık bir süre içerisinde bitirmek için yola çıkmıştır.⁹⁷ Bu konu başka kaynaklarda daha ayrıntılı olarak şu şekilde verilmektedir.” *Emrinize yirmi bin atlı veriyorum. Eğer Şah'a hücum etmeye cesaret edemeyeceğiniz kadar büyük bir ordunun içinde görürseniz, muharebeye girişmekten sakının. Derhal bana haber verin. O zaman ben sizin haşan gösteremediğiniz yerlerde haşan gösterecek birini, Tohutçar(Tokuçar) Noyan'ı yanınıza gönderirim.*⁹⁸

Cebe ve Subutay önden şehirleri teslim alarak ilerlemiş ve çok oyalanmadan esir ve ganimet peşinde koşmadan doğrudan sultanı takip etmişlerdir. Diğer general Toğaçar ise Tuluy'un Horasan üzerine yaptığı seferde keşif kolu vazifesini üstlenmiştir.⁹⁹

Toğaçar yol üzerinde bulunan Nese şehrini aldıktan sonra Nişabur tarafına gelmiştir. Aslında Nişabur komutanı Melik Han teslim olacaklarını söylemiş ve biat etmelerinin karşılığı olarak Cebe bu şehre dokunmadan yoluna devam etmiştir. Ancak Toğaçar bu vaade inanmamış ve şehri kuşatmıştır.¹⁰⁰ “*Cengiz Han'ın damadı Toğaçar Küreğin büyük emirlerden bir grupla ve on bin kişilik bir orduyla Tuli'nin öncüsü olarak ramazan ayının (Ekim) ortalarında Nişabur önlerine geldi. Moğollarla Nişaburlular arasında savaş başladı. Sayıca üstün olan Nişaburlular büyük bir cesaretle kalenin dışına çıkıp Moğollara karşı koyuyor ve aslanlar gibi dövüşüyorlardı. Savaşın üçüncü gününde çarpışma Kara-Kuş Burcunda yoğunlaştı. Yaylardan ve çarklardan çıkan oklar yağmur gibi yağdı. Bu sırada Nişabur halkının kötü kaderinin ve yok olacağının işareti olan bir ok gelip Toğaçar canını aldı. Şehir halkı onu tanımadığı için kimi öldürdüklerinden habersizdiler. Askerler, istirahat için geri çekilince Moğolların elinden kurtulan iki esir şehre gelerek Toğaçar'ın öldürüldüğünü haber verdiler.*”¹⁰¹ Onun halefi olan Börkay Noyan Nişabur'u alamayacağını anlayınca kuşatmayı kaldırmış ve ordusunu ikiye bölerek bir kısmı ile

⁹⁷ Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e**, s.90, Yan, **a.g.e**, s.185,186,Guignes, **a.g.e**, C.II,s.394, 455

⁹⁸ Yan, **a.g.e**, s.326, Kafesoğlu, **a.g.e**,238,368

⁹⁹ O'hsson, **a.g.e**, s.117, 1220'de Tolu, Horasan üstüne yürütme emrini aldı. Keşif kolu olarak Cengiz'in damadı Toğaçar kumandasında 10 bin kişilik bir kuvvet sevk olundu. Bu keşif kolundan bir kişi önden giderek Nese şehrine yaklaştığında bura halkı tarafından oklarla karşılandı. Ve bu kıtanın reisi Balkuş öldürüldü. Moğollar Balkuş'un intikamını almak için bu şehri kuşatmaya geldiler.

¹⁰⁰ Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e**, s.119.

¹⁰¹ Cüveyni, **a.g.e**, s.181

Sebzvar'a yürümüş orayı ele geçirmiştir. Ordunun diğer kısmı ise Kuç- Timur adındaki başka bir Moğol komutanının birliğine yardım ederek Tus üzerine yürümüş Karz ve Nukan kalelerini ele geçirmişlerdir. Daha sonra bu ordular Cebe Noyan'a iltihak etmiştir.¹⁰²

Toğaçar Noyan'ın ölme hadisesi kaynaklarda farklılık göstermektedir. Firdevs-ül İkbâl'e ve Guignes'in eserinden anlatılanlara göre Toğaçar Noyan Nişabur değil Herat kalesi önünde ölmüştür.¹⁰³ Hadisenin devamında ise Cengiz Han onun intikamının alınması için Elçidey Noyan'ı bu şehre göndermiş, şehir alınmış ve büyük bir katliama maruz kalmıştır.¹⁰⁴ O'hsson'a göre bu şehrin bu şekilde muamele görme sebebi Celâlettin'in Moğollara karşı kazandıkları savaşlar sonrası isyan etmeleridir.¹⁰⁵ Bu bilgiler dâhilinde şu yorumu yapmak olaya açıklık getirecektir. Toğaçar Noyan'ın Nişabur önünde öldürülmüş olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Ancak aynı dönemde hem Herat hem de Nişabur'un aynı muameleye maruz kalması kaynakları yanıltmış olacaktır ki bu farklılık ortaya çıkmıştır. Ancak son dipnotta belirttiğimiz gibi O'hsson'un tespiti Herat olayının asıl sebebi olarak aldığımızda iki şehirdeki savaşın temel sebepleri bir düzene oturmaktadır.

Vassili Yan'dan aldığımız bilgiler ise bahsettiğimiz ölüm hadisesinden tamamen bağımsız bir şekilde Toğaçar'ın I.Kıpçak seferine katıldığını yazmış detaylı bilgiler vermiş ancak ölümü hakkında bir şey yazmamıştır. Cengiz Han'ın iki generali Cebe ve Subutay Harzemşah Muhammet'in ölüm haberini Cengiz Han'a ulaştırdıktan sonra Kıpçak seferine çıkmışlardı. Cengiz Han bu iki generaline destek için Toğaçar'ı göndermiştir. *“Cengiz Han güvenilir bir adamına içinde ne yazılı olduğunu kimsenin bilmediği ve sıkı sıkı kapanarak mühürlenmiş bir mektup verdi. Bu haberci koşum takımları küçük zillerle bezenmiş bir ata binmişti ve başına bir şahin tüyü takınmıştı. Cengiz Han, bu habercinin yanına Tukuçar'ın kumandasında on bin atlı verdi.*

¹⁰² Cüveynî, **a.g.e.**, s.181, Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.91; Cahun, **a.g.e.**, s.181

¹⁰³ Latun, **a.g.e.**, s.337, Guignes, **a.g.e.**, C.II, s.455, “Herat ahalisi hediyelerle gelip biat ettiler. Cebe Noyan da aman verip geçti. Fakat Kongrat ve Doğaçar arkada idi. Herat'ın biat etmiş olduğu sözünü kabul etmeyip şehri savaş ile almak istediler. Ahali savunmaya mecbur oldu muharebe sırasında kaleden atılan bir ok Doğaçar öldü ve askeri gidip Cebe Noyan'a iltihak etti.”

¹⁰⁴ Latun, **a.g.e.**, s.337

¹⁰⁵ O'hsson, **a.g.e.**, s.128

Bu atlıların komutanına da şu emri verdi: Dünyanın öbür ucuna kadar gideceksin. Cebe Noyan ile Subutay Bagatur'u buluncaya kadar durmayacaksın. Habercimizin götürdüğü mektubumun, Subutay Bagatur'a teslimini mutlaka temin edeceksin. Onlar o kadar uzaklara gittiler ki, belki de ayaklanan otuz millet, şimdi onları tehdit etmektedir. Onları kurtarmanın zamanı geldi. Tukuçar, aynı gün emrindeki kıtalarla batıya, dünyanın öbür ucuna doğru Moğolları bulmak için hareket etti.”¹⁰⁶

Toğaçar Noyan Kıpçak'a ulaştığında Rus ve Kıpçaklar Moğollar üzerine saldırmaktaydı. Kalka Muharebesi olarak bildiğimiz bu meşhur savaştan önce Toğaçar Subutay'ın yanına ulaşmış ve Cengiz Han'ın onu geri çağırdığını söylemiştir. Ancak Subutay ona cevaben “*Ruslar yarın saldırıya gelecek şimdi dönmek olmaz yarın Rusları yeneriz sonra da sen çıkar Cengiz Han'ın mektubu okursun o şekilde geri döneriz*” dedi. Ertesi sabah başlayan muharebede sayıca üstün olan Rus-Kıpçak ittifakı ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Vassili Yan'a göre savaşın kazanılmasında en büyük etken Toğaçar'ın getirdiği 10.000 kişilik tümendirdir. Savaşın sonrasında yapılan eğlencelerde askerler Toğaçar Noyan'a çokça iltifatlar etmiş ve onun varlığından duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir.¹⁰⁷ Bu hadisenden sonra eserde Toğaçar hakkında başka bir malumat verilmemiştir.

Toğaçar'ın ölümü Cengiz efradını çok sinirlendirmiştir. Bunun bir intikamı olacağını bilen Nişabur halkı şehrin savunmasını güçlendirmiş ve şehre mancınıklar kurmuştur. *Tolu(Tuluy), kayın biraderi Togaçar'ın intikamını almak üzere kuşatmaya geldiğinde, Nişabur, yine gelişmiş bir hale gelip, kalabalık bir şehir olmuştur.*¹⁰⁸ Ancak bu hazırlıklar Tuluy'un ordusunu durdurmak için yeterli olmamıştır. Şehrin surları düştüğünde dahi halk mücadelesini sürdürmeye devam etmiştir. “*Bütün halk şehrin iç tarafına çekilip sokak muharebeleri oldu. Fakat Cuma günü Moğollar şehri zapt edip Togaçar'ın intikamını aldılar. Togaçar'ın karısı, yani Cengiz'in kızı 10 bin asker ile şehre girip savaştan sağ kurtulanları dört gün dört*

¹⁰⁶ Yan, **a.g.e.**, s.329

¹⁰⁷ Yan, **a.g.e.**, s.378, 379, 392, 396, 397

¹⁰⁸ O'hsson,**a.g.e.**,s.121,(Buradaki akrabalık bağı ters olarak yazılmış olacak ki bir anlam karmaşası ortaya çıkıyor. Toğaçar Tuluy'un kayın biraderi değil kız kardeşinin eşidir. Yani burada enişte kayınbirader tesbiti yer değiştirmiştir.)

*gece devam eden bir muharebede köpeklerine, kedilerine varıncaya kadar kestirdi.*¹⁰⁹

Ayrıca Tuluy da bu şehir efradına olan sinirini çıkarmak için şehri tamamen yok etmiştir.”¹¹⁰

Münis Harezmi'nin eserinde Tokuçar Noyandan sonra Tinim Küregen diye bir şahsiyetten bahsedilmektedir. Bu kişi hakkında verilen bilgiler şu şekildedir: “Tinim Küreken Cengiz Han tarafından Kongratlara lider olarak atanmış ve kendisinin Noyan rütbesi verilmiştir. Cengiz Han Hitay'ı aldıktan sonra kimseye Han lakabı verilmemiştir.

Tinim Küreken'de atası gibi Moğol ordusu içerisinde yer almış Hatta Münis Harezmi'nin verdiği bilgilere göre Sind civarındaki savaşta bizzat Celaleddin Harzemşah ile savaşmış onun Tuğçısını öldürmüş, Kaan'ı da yaralanmıştır. Kaan kendisini suya atarak hayatını kurtarmıştır. Bu başarısının üzerine Cengiz Han ona birçok insanda bulunmuş, değer göstermiş ve kendi ümerasının rütbesine yükselmiştir.”¹¹¹

Cengiz Han Cuci'ye yarlık verdiği vakit Tinim Küreken'i de onun yanına Noyan kılıp ili ve ulusu ile birlikte onun yanına vermiştir. Cuci 'de babası gibi Tinim Küreken'e itimat etmiş ve onu himaye etmiştir.”¹¹²

Fakat dönemim diğer kaynaklarında ne bu kişiye nede bu olaya dair herhangi bir anlatım yoktur. Eserinde çok fazla isim karışıklığı ve yanlış bulunan Harezmi'nin burada da bir karışıklık yapmış olması ve Tokuçar Küregen'i tinim Küregen şeklinde yazmış olması muhtemeldir. Öyle olsa bile bahsedilen olay yaşanmamış ve Sind savaşında Celaleddin Harzemşah yaralanmamıştır. Eserin ileriki dönemde yazılmış olması sebebiyle farklı bir olayın buraya devşirilmiş olması muhtemeldir ki o olay da Muhammet Harzemşah'ın Moğollarla ilk karşılaşması hadisesidir. Cuci komutasındaki Moğol ordusu Merkit baskını sonrası geri dönerken Muhammet Harzemşah onları takip etmiş ve yetişmiştir. Bunun üzerine Cuci'nin yanında

¹⁰⁹ O'hsson, a.g.e, s.122

¹¹⁰ Minhac-ı Sirac El-Cüzcani, **Tabakat-ı Nasırı (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)**, çev. Mustafa Uyar, İstanbul 2016, s.72.”(Tuluy) Nişabur Şehri'ni birçok savaştan sonra ele geçirdi. Cengiz Han'ın damadı(Toğaçar) o mevzide öldürüldüğünden intikamını almak için şehrin tüm halkını şehit ve şehri harap etti. Şehrin duvarlarını yıkip şehirdeki yapılardan hiçbir iz kalmaması için çift öküzü ile şehri sürdü.

¹¹¹ Latun, a.g.t, s.339.

¹¹² Latun, a.g.t, s.339.

bulunan komutanları Subutay ve Tokuçar orduların sayı olarak çok dengesiz olduğunu ver savaşa girmeden uzaklaşmanın doğru olacağını söylemişlerdir.

“Cuci Han : “Ben babama ve inilerime ne yüzle giderim düşmanı uzaktan gördük. Kaçtım mı diyeyim” dedi. Beylerini dinlemeyip saf dizip savaşmayı kabul etti.

Ordusunun başında birçok defa hücum etti ve tuğa kadar vardı. Hatta Sultan Muhammed’in kalkanına da iki üç defa hücumda bulundu. Sultan Muhammed Harzemşah’ın askeri kaçmak üzereydi fakat oğlu Sultan Celaleddin’in kahramanlığı sayesinde kaçmadı.”¹¹³

Bu olayın içeriğine bakacak olursak aslında yukarıda anlatına sahnenin neredeyse aynısı yaşanmıştır. Bu olayda Tokuçar’ın da olması yaşanan karmaşanın sebebini bir nebze açıklamaktadır.

¹¹³ Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e**, s.79; Yan, **a.g.e**, s. 107, Guignes, **a.g.e**, C.II, s.448 ; Neagoe, **a.g.e**, s.166

3.2. ABATAY NOYAN VE İLHANILARDA KONGRAT VARLIĞI

Kongratlar Cengiz Ulusunun hemen her kolunda dağılmış bir vaziyettedir. İlhanlılar da Kongrat kadınlarla evlilikler bolca görülmüş olsa da Kongrat nüfuzunun en önemli temsilcisi olarak Abatay Noyan'dır.¹¹⁴ Abatay Noyan Merkez Kol komutanlığı gibi üstün bir görev almayı başarmış ve bizzat Altın Orda – İlhanlı savaşlarında ve taht mücadelelerinde görev alarak üstün başarılar sağlamıştır.

Abatay Noyan'ın ilk karşımıza çıktığı olay Altın Orda hanı Berke Han ile Hülagu Han arasında çıkan savaşlar esnasında olmuştur. İki Cengiz bakiyesi arasında çıkan bu savaş çok uzun yıllar sürecek olan bir düşmanlığın ilk sıcak temaslarından biridir. Berke Han Derbent üzerinden İlhanlılara saldırdığında(1262) Abatay Noyan öncü kuvvet olarak bu saldırıyı karşılayan kişi olmuştur.” *(Hülagu Han)Şiramun Noyan'ı Samagar Noyan ve Abatay Noyan eşliğinde öncü birlik olarak gönderdi. Zilhicce(Ekim) ayında Şemahi'ye vardılar. Berke'nin ordusu Şiramun'un ordusuna saldırdı. Çok fazla insan öldürdü. Ve Sultan Çuk'u suda(nehirde) boğdular. Zilhicce'nin sını Çarşamba günü Abatay Noyan yetişip Şeberan'a bir fersah kala Berke'nin ordusuna saldırdı ve birçoğunu öldürdü ve Nokay da kaçtı.*

Düşmandan bir topluluk Derbend'in surlarında idi. Bu taraftan ok atarak onların geri çekilmesini sağladılar ve surları düşmandan alıp Derbend'i ele geçirdiler. Derbend'in öteki tarafından da savaştlar. Düşman hezimete uğradı. Öldürme işi cumartesi günü akşama kadar sürdü. Safer (aralık) 'in ilk günü Nokay'ın ordusu birden bire hezimete uğradı ve Hülagu Han'ın ordusu muzaffer ve mansur oldu. Abaka Han'ı kalabalık bir ordu ile onların yardımı göndermişti. Nokay'ın hezimete uğramasından sonra Şiramun ve Abatay ona "şehzade kendi babasının hizmetine geri dönsün, çünkü biz hızla düşmanın ardından gideceğiz" dediler. Gayret ve mertlik yüzünden bu teklifi kabul etmedi. Hülagu Han tarafından İlğay Noyan, Tudavun Bahadır, Batu, Salçiday, Çağan, Bulargu ve Dokuz'un düşmanın

¹¹⁴Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi (Kuruluş Devri)**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994, s.166, . “Cuci Ulusu'nda bu boy(Kongrat) ilk sırayı aldığı halde, Hülegü devrinde sadece bu boydan Abatay Noyan'ı görmekteyiz”

ardından gitmelerini, Berke'nin askerlerinin evlerini ele geçirmelerini buyuran ferman çıkarttı".¹¹⁵

Abatay Noyan'ın bir diğer önemli görevi de Teküdar Ahmet'in isyanının bastırılmasında yine merkez kuvvetleri yöneten komutan olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonrasında ise Barak Han ile Abaka Han arasındaki savaşta merkez kuvvet komutanı olarak savaşmış ve savaş esnasında büyük bir dirayet göstermiştir.¹¹⁶ Abaka Han döneminin en önemli komutanlarından biri olduğu aşikâr bir şekilde söylenebilir.

Abatay Noyan hakkında bir diğer bilgi de şu şekildedir:” 1275-76 da yanında Nabşi(Tayşi) ve Selçuklu kuvvetleri ile Pervane Muiniddin Süleyman olduğu halde Memlûklülere ait Bire 'yi kuşatıp sonra geri çekilmiştir".¹¹⁷

Haziran 1280 yılında Abatay Noyan öldükten sonra Emir Konçukbal'a Kol Emirliği verildi ve ceddi Abatay Noyan'ın makamı bağışlandı.¹¹⁸

Konçukbal hakkında teferruatlı bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Münis Harezmi eserinde Kongrat liderlerini sıralarken Nokay'ı bu sirsilenin içine katmış ve onun yaşadığı dönemin tarihini Nokay üzerinden yazmıştır. Fakat dönemim başka hiçbir kaynağında Nokay Kongrat olarak alınmamıştır. Nokay Mangıt kabilesine mensuptur ve onun adından devam eden Nogay-Mangıt diye bir boy da vardır. Daha sonraları kurulan Nogay Ordası ve hanlığı yine birer Mangıt unsuru olarak kayıtlara geçmiştir. Yani Münis burada bariz bir yanlışlık yapmıştır. Bundan dolayı Nogay ile ilgili yazdıklarını bu silsileye ekleme gereksinimi duymadık. Ondan sonraki dönem için ise yazdığı Musa Bey ve Timur Bey fasılları yine karışık olsa da diğer kaynaklarla tutarlılık gösteren yerleri ele alınarak bu şecere devam ettirilecektir.

¹¹⁵ Fazlullah, **a.g.e**, s. 68, Tanuğur, **a.g.e**, s. 280, (bu eserde Tobay şeklinde yazılmış olsa da bu kişi Abatay Noyandır.)

¹¹⁶ Fazlullah, **a.g.e**, s.58, 86

¹¹⁷ Bertold Spuler, **İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür 1220-1350**, çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.565; Farac, **a.g.e**, s.596, "ayrıca Ebul Ferec'de verilen bilgilere göre Abatay Noyan yoğun kar yağışından dolayı geri çekilmiş ve bu seferde hastalanmıştır. Zaten akabinde de ölmüştür.

¹¹⁸ Fazlullah, **a.g.e**, s.160

3.3. TİMUR BEY VE KUTLUK TİMUR

Bu kişinin varlığı kesin olmakla beraber kimliği ve ismi tam olarak belirlenememiştir. Zira Firdevs-ül İkbâl'e göre Timur Bey Agatay Bahadır'un torunu olup babası öldükten sonra Sir Derya civarına yani Harezm'e gelmiş ve burada özerk bir yönetim kurmuştur.¹¹⁹ Bu kaynaktaki temel yanlışlıklardan biri olan Nogay meselesi de bu fasılda karşımıza çıkmaktadır. Bu bahsi geçen Timur Bey Nogay 'ın kardeşi olup Harezm de hüküm sürmüştür fakat Nogay Kongrat değil Mangıt olduğu için burada verilen şecere yanlıştır. Nokay meselesini anlatan diğer kaynaklarda Nokay'ın böyle kardeşi olduğu hakkında bir malumat olmaması da buradaki şecerenin biraz zoraki bir bağlantıyla tamamlandığını göstermektedir. Buradan sonraki bilgileri diğer kaynaklardan teyit etmek daha doğru olacaktır.

Yukarıda adı geçen Agatay Bahadır Abatay olsa gerektir. Çünkü Abatay'ın Timur-Kutluk adında bir oğlu vardı.¹²⁰ Bahsedilen dönemde bahsi geçen Kongrat Timur Kutluk iki tane vardır. Birincisi İlhanlı emiri olan Timur Kutluk tur ki bu Abatay Noyan'ın oğludur. Bu sebeple bu iki kişinin (Abatay ve Agaday Bahadır) aynı kişi olması muhtemeldir. Bu tespit Firdevs'ül İkbâl de mevcut olan kopukluğu da tamamlamaktadır. İkincisi ise Toga Timur oğlu Kutluk Timur'dur. Toga Timur meselesinde de açıklığa kavuşturulması gereken bazı kısımlar mevcuttur. Münis'in

Musa Küregen diye adlandırdığı kişi bu Toga Timur'dur. Bunun ispatını ise Reşidüddin'den almaktayız: *"Hülagu'nun beşinci kızı Tarkay: Bu Erikan İkaçi'den doğdu. Onu Kongurat kabilesinden Cengiz Han'ın kızından torunu ve....'ın oğlu olan Musa Güregen'a verdiler. Onun adı önceden Toga Timur idi. Fakat bilgili hocası ona Musa adını verdi. Merti Hatun'un da kardeşi idi."*¹²¹

Bu bilgide yazım yanlışı olsa gerektir ki Reşidüddin'in yine aynı eserinde buna muhalif bir bilgi vardır. Kitabın neşrini yaban hocalarımız buradaki ayrıntıyı şu

¹¹⁹ Latun, **a.g.t.**, s. 339

¹²⁰ Fazlullah, **a.g.e.**, s.195, Gazan Han Abatay Noyan'ın oğlu Kutluk Timur'un kızı Kiramun'u aldı, s.176, Geyhatu Kongurat kabilesinden Kutluk Timur Kürekan'ın kızı İl Tüzmiş Hatun'u almıştır.

¹²¹ Fazlullah, **a.g.e.**, s.11; Hayton, **a.g.e.**, s.140

şekilde anlatmaktadır.” ...*şüphesiz ki Musa Küregen Cengiz Han’ın kızıdan torunu değildi.... Ancak bu kişinin annesi Cengiz Han’ın kızının kızı olabilirdi.*”¹²²

Bu kaynakta adı belirtilmemiş olsa da Cengiz Han’ın damadı olan Kongrat Toğaçar’dır. Musa Küregen yani Toga Timur bu şecerede Tokuçar’ın torunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şecere ışığında Musa Küregen’in babasının kim olduğu açıklığa kavuşmamaktadır. Bu bilgiler ışığında Tokuçar Noyan’dan sonraki Kongrat Tokuçar’ın kızıdan torunu Toga-Timur (Musa Küregen) şeklinde devam etmektedir.

Yine bu fasılla alakalı olarak Toga-Timur din değiştirmeden önce kaynaklarda Küregen olarak geçmektedir bu da o dönemde bolca kullanılan Timur isimleri arasından onun Musa Küregen olduğunun ispatı niteliği taşır ve bu kişinin oğlu olan Kutluk Timur karşımıza bambaşka bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kişi yani ikinci Kutluk Timur, Musa Küregen’in oğlu olandır.

Ancak yine farklı bir kaynakta Timur Kutluk’un Kırım emiri Tülek Timur’un oğlu olduğu yazmaktadır ki kaynak başlı başına farklı bir tarihi tespit yapmakta hatta Timur Kutluk’u Cengiz soyundan birisi olarak göstermektedir. Kongratların Cuci ulusuyla her ne kadar yakın ilişkileri olsa da han soyundan olmadıkları aşikardır.¹²³

Buradan aldığımız bilgiler Timur Kutluk meselesi hakkında çok daha kapsamlı olmakla birlikte daha önceki yazdıklarımızla örtüşmemektedir. Zira hoca burada Timur Kutluk’u Togay Timur kolundan Cuci ulusuna bağlasa da diğer kaynaklarda böyle bir bağlantı yoktur. Ancak devamında verilen Özbek Han’la olan akrabalık ve samimiyet güzel anlatılmış ve konumuz açısından bize ışık tutmuştur.

¹²² Fazlullah, a.g.e, s.75

¹²³ Nurettin Ağat, **Altın Orda Para Kataloğu(Cuci Oğulları) Şecere ve Tarih Düzeltmeleri**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976, s. 29-30, “...1329 yılında Özbek Han, Akordu hanlığını ikiye bölmüş, Doğu Kıpçak ülkesini oğlu Tını Bek’e ve Harezmi ülkesini Kırım Emiri Tülek Timur’un oğlu Kutluğ Timur’e vermişti. . Altınordu’da sözü geçen güçlü bir kişi olan Kutluğ Timur oğlan, Toktagü hanın ölümünden sonra, taht üzerinde irsi hak sahibi olan Toktagü’nün torunu İlbasmış’ın öldürülmesine yardım etmek suretiyle, amcası ulus Emiri İsa’nın kızı ile evli bulunan Tuğrulca oğlanın oğlu Özbek’in Altınordu tahtına çıkmasını sağlamış, sonra da Özbek Han’ın baş danışmanı ve yardımcısı olarak devletin idari ve mali işlerini yönetmişti. 1345 yılında Özbek Han oğlu Canı Bik Han, rakip saydığı kardeşi Akordu hanı Tını Bek’i öldürterek, Doğu Kıpçak ülkesini yeniden Orda neslinden Çimtay’a verdiği zamanda da Harezmi’yi yeniden Akordu’ya katmamış, babası zamanında olduğu gibi, Kutluğ Timur’e bırakmıştı. İşte bu suretle Harezmi’de yurt, il ve ulus sahibi olarak yerleşen Kutluğ Timur, torunlarından bir kaç sonradan taht kavgalarına da karışarak, bunlardan Timur Kutluğ ile oğlu Timur Altınordu, Küçük Mehmed Tahtını ve Astarhan ve bunun oğullarından Mahmud ve Ahmed Astarhan hani olmuşlar, Ahmed’in oğlu olan Mehmed, Murtaza ve Şeyh Ahmed ise, Astarhan-Azak ve Donets üçgeni içindeki topraklarda hanlıkları sürdürmüşlerdi. Harezmi Emiri Kutluğ Timur neslinden sonuncu Astarhan hanı olan Ahmed’den sonrası ise, yukarıda açıklandığı gibi, olup bitmişti.”

“Altınordu hükümdarı □Özbek Han tahta □çıktıktan sonra Kutlug Timur”ın telkini ile İlhanlılar’la süren harp durumunu son verebilmek için 1314 tarihinde bir elçilik heyetini Sultaniye’ye, Olcaytu nezdinde göndermiştir. Olcaytu da iki devlet arasında dostluğun geliştirilmesini istiyordu. Fakat bu sırada □Özbek Han’a suikast tertipçilerinden Babaç İlhanlılara sığınmıştı. Babaç□ kuvvetlerine Harezm hakimi Kutlug Timur”ın baskın yapması fakat mağlup olarak geri □çekilmesi, İlhanlılar aleyhine □Çağatay Han”ı Esen Buka’nın (öl.1318) □Özbek Han”la ittifak halinde Babaç□ üzerine □Çağatay şehzadesi Yasavur”u sevk etmesine sebep oldu ve Babaç kuvvetleri püskürtüldü. Özbek Han bu gelişme üzerine İlhanlılar’a bu sefer Akbuga başkanlığında bir elçilik heyeti gönderdi ve Olcaytu □Özbek Han”ın isteğini yerine getirerek Babaç”ı boğdurttu.”¹²⁴

Bu fikri destekleyen bir diğer kişi de Mustafa Kafalı olmuştur ki onun bu konudaki tespitinin doğruluğunu tartışacak bir birikimimiz mevcut değildir. Fakat hoca Timur Kutluk’u Tülek Timur’un oğlu olarak yazmışsa da Cuci Ulusuna bağlamamış sadece Kırım hakimi Tülek Timur’un oğlu olarak zikretmiştir. O halde yukarıda yaptığımız tespitte açıklığa kavuşturmamız gereken nokta aynı dönemde hem İlhanlı Abatay Noyan oğlu Timur Kutluk hem de Tülek Timur oğlu Kutluk Timur adında iki kişinin olduğudur. Fakat ikisi hakkında yazılan bilgileri okuduğumuz zaman kaynakların arasında bir tutarsızlık olduğu aşikârdır. Çünkü iki tarafın da bahsettiği kişi aynı dönemde aynı yerin temsilcisidir. Buradaki karmaşayı açıklığa kavuşturmak için dönemin dengelerine bakıldığında ise Kafalı hocanın tespit ettiği Timur Kutluk’un gerçek Harezm emiri olması daha tutarlı olacaktır. Zira Abatay Noyan bir İlhanlı emiriyken Harezm bölgesi bir Altın Ordu toprağıydı. Doğal olarak Abatay’ın oğlunun burayı yönetmesi söz konusu olamayacaktır.

Ancak bu durumda da Toga Timur ve Tülek Timur’una aynı kişi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bilginin yazım ve isim benzerliğinden ortaya çıkmış olmakla birlikte buna her ne kadar yeterli olmasa da oğlu Kutluk Timur faslında anlatılacak olan Müslümanlık hadisesi bir kanıt niteliği taşıyacaktır. Ayrıca aksini de ispat eden bir bilgi olmadığı için bu Tülek Timur ve Toga Timur’u aynı kişi olarak kabul etmiş ve biraz zoraki de olsa bu şecereyi tamamlamış bulunuyoruz.

¹²⁴ Mustafa Kafalı, *Altınordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 73, 75, El-Ömeri, a.g.e, s.112

İbn-i Batuta'dan alıntı yapan Ligeti Harezmi'nin Özbek Han'a ait olduğunu fakat Kutlu Demür (Kutluk Timur) tarafından yönetildiğini hatta bu adamın gerçek bir Türk ve iyi bir Müslüman olduğunu zikreder.¹²⁵ Ayrıca siyaset konusunda çok mahir bir kişi olduğu, halkın ondan çok memnun olduğu da yazılmıştır. Divan toplantılarında her daim bir kadı ve ulemeden bir “yargıcı” bulundurduğu ve bu kişilerin asla rüşvetle alınamayacak kadar liyakat sahibi olduğu yazılmıştır.¹²⁶Hatta Özbek Han'ın naipliğini yapan Timur kutluk onun adına görüşmeler ve antlaşmalar yapmış ve devlet idaresine yön vermiştir.¹²⁷

Şüphesiz bu kadar faal bir pozisyonda olması ve iki hanlık arasında arabuluculuk yapacak kadar itibarlı olması Timur Kutluk'un aile bağlarından geliyordu o hem Altın Orda ile hem de İlhanlılar ile akrabalık kurmuştu. Zaten kendisi de Cengiz Han'ın kızından torunuydu. Bu siyasi evlilikler için ayrı bir başlık açıp bu evliliklerin ne denli fazla ve üst makamlarda olduğunu ayrıca yazacağız.

Bu dönemde Kırım emirliği yapmakta olan Tülek Timur ve onun kardeşi İsa Bey Altın Orda hanedanıyla yakın akrabalık tesis etmektedir. İsa Bey Özbek Han'ın kızı İt Küçücük ile evlenmiştir. Bu bağ Timur Kutluk'un Özbek Han'ın tahta geçmesinde tutacağı tarafı da belirleyen unsur olmuştur. Amcasının hısımları olan Özbek'i desteklemiş ve onun sayesinde kurulmuş olan aile bağlarını kullanarak hanlığın en büyük emiri olmuştur.¹²⁸

“Nogay'ın yenilgiye uğramasından sonra Altın Orda'daki ulus beylerinin liderlik konumu, açık bir şekilde, tarihi bir kişilik olan Kutluk Temür'e atfedilmektedir. Kutluk Timur, kaynaklarda ilk olarak Tokta'nın “yardımcısı” ve onun emirlerinden biri olarak görülmektedir. Bir kaynağa göre, Tokta devletinin yönetimi Kutluk Timur'a büyük güven beslemekteydi. Böylece, Tokta Nogay'ın yardımlarıyla saltanata otururken, neticede ölümü üzerine Nogay'ın devlet içindeki rolünü üstlenecek kişi Kutluk Timur idi. Tokta'nın yönetimi altındaki kabile

¹²⁵ Lajos Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, çev. Sadrettin Qaratay, Ankara 1986, s.136

¹²⁶ Ligeti, **a.g.e**, s.138

¹²⁷Kafalı, **Altın Orda**, s.79,“Aynı yılın Ağustosunda,(1333) yukarıda adı geçen Kutluk-Timur, Özbek Han namına. Venedik elçilik heyeti ile Kuban Irmağı boyunca bir anlaşma yaparak, Tana'daki Kilise vakfının ardında olup Venediklilerce depo olarak kullanılan arazinin onlara pazar yeri olarak verilmesini kabul' etmiş; bu imtiyaza mukabil % 3 nisbetinde 'vergi ödemelerini; Venedik gemilerinin yelken sayısına vergi ödemelerini, vergilerin ve ödenmesi lazım gelen miktarların her iki tarafın temsilcilerinin huzuruyla tespitini kararlaştırmıştı.”

¹²⁸ Kafalı, **Altın Orda**, s.81

yapılanmasının başı olan Kutluk Timur Özbek Han'ın seçiminde de önemli bir rol oynamıştır.¹²⁹□

“Özbek’in babası Tagrıçça Möngke Temür’ün onuncu oğlu olduğu için asla Han olamamıştır. İbni Dükmağ’a göre Kutluk Temür, oğlu □Özbek’i tahta geçirmek için Tagrıçça’nın dul karısı ile işbirliği yapmıştır. İbni Haldun’un yazdıklarına göre, Tokta’nın ölümü üzerine Kutluk Temür, □Özbek’in annesinin tavsiyesi üzerine Özbek’e sadakat yemininde bulunmuştur. Bununla birlikte, bunlar Tokta’nın oğlu Elbasmış ve onun emiri Kadak’a karşı bir ittifakta birleşmişlerdir. Kutluk Temür’ün rolünün tanımlamaları arasında onun Özbek’in ülkesinin lideri olduğu da bulunmaktadır.”¹³⁰

Diğer bir kaynakta, o “Saray (Altın Ordu devletinin başkenti) emiri” olarak adlandırılmakta, bir başka kaynak ise □Özbek’in yönetiminin ona bağımlı olduğunu yazmaktadır. Kutluk Timur’un kaynaklarda kayda geçmiş olan rolünün başka yönlerini de diplomatik bağlantılarla meşgul olması ve □Özbek ile Mısır arasında aracılık yapması oluşturmaktadır. Ayrıca, İlhanlı ulus emirleri tarafından İlhanlı tahtına geçmesi teklifini aldığı anda, □Özbek Han bu teklifi Kutluk Timur ile istişare etmiş ve bu istişarenin akabinde söz konusu teklifi geri □çevirmiştir. Bu vakada, Kutluk Timur muhtemelen □Özbek ile sadece bir “yardımcısı” olarak istişarede bulunmamıştır.¹³¹

Han’ın hiyerarşisine tabi olabilecek bir adam olmayan Kutluk Temür, daha ziyade ikinci Altın Ordu “ülkesi” olarak tabir edilen coğrafyanın baş sözcüsü idi. Özbek’in saltanatının başlarında, □Özbek Tokta’nın oğlu Elbasmış’ı öldürürken, Kutluk Timur da onun emiri Kadak’ı öldürmüştür. Nogay’ın damadı Müncük oğlu Taz, Özbek’i devirmeye teşebbüs edince, □Özbek adına Taz’ı öldüren kişi yine Kutluk Timur olmuştur. 1333 yılında Altın Ordu bölgesinde seyahatlerde bulunan İbni Battuta’ya göre, Kutluk Timur, Özbek’in dominyonları arasında yer alan” Harezm’de □Özbek’in temsilciliğini yapmaktaydı. Aynı zamanda, İbni Battuta onu

¹²⁹ Uli Schamıloglu, Wisconsin Üniversitesi Madison/A.B.D, **Türkler Ansiklopedisi** C.VIII s.717

¹³⁰ Schamıloglu, **a.g.m.**, s. 717, Gamirzan Davletşin, **Türk Tatar Kültür Tarihi**, çev. Albina Tuzlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013,s.216” Tokta öldükten sonra Harezm hükümdarı Özbek, Kutlug Timur ve babasının eşi Bayalın yardımıyla tahta çıkmıştır. İbni Haldun’a göre Kutlug Timur bunun için Özbek Han’a bir şart koşturmuş. İslamiyet’i kabul edip Bayalın ile evlenmek.”

¹³¹ Sschamıloglu, **a.g.m.**, s. 717

“büyük emir” diye de adlandırmakta ve Kutluk Timur aslında □Özbek’in Horasan’daki valisiydi demektedir. Kutluk Temür kısa bir süre için □Özbek’in “yardımcılığı” görevinde bulunduktan sonra onun tarafından Harezm’e gönderilmiştir. Orada, □Özbek’in karısı Bayaluni Hatun’un kardeşi olan Bay Demir’in yerine geçmiştir. Ancak 1323-4 tarihinde Kutluk Timur bir kez daha Özbek tarafından yardımcılık görevine getirilmiştir. Görevlerindeki bu değişimi, bu tarihlerde □Çağatay Hanlığına karşı yapılacak sefer ile alakalandırmak mümkündür. Bu sebeple Kutluk Temür’ün tecrübesine savaş alanında ihtiyaç□ duyulmaktaydı.¹³²

Aşağı yukarı Kutluk Temür’ün ölümünden sonra (1335), Altın Orda’daki “yönetici kabilenin” tek tek liderlerinin kronolojisini kesin bir şekilde takip etmek çok daha güç□ hale gelmiştir. Bu döneme ait ulus beylerinin □çok azı bilinmektedir, ancak bu göreve ne zaman geldikleri ve aynı dönemde birlikte çalıştıkları diğer ulus beylerinin kimler olabileceği konuları açık değildir. 1340 yılında yaşanan olaylarla bağlantılı olarak, Kırım’ın “han yardımcısı” olarak Melik Temür isminde birinden bahsedilmektedir ve bu hala □Özbek Han’ın saltanatı altında bulunmaktadır. Daha önce Tuluk Timur’da olduğu gibi, bu isimde de isimle birlikte Melik (“hükümdar”) unvanının kullanıldığını görmek zor olmasa gerek.”¹³³

¹³² Sschamiloglu, a.g.m, s. 717.

¹³³ Sschamiloglu, a.g.m, s. 716, 718.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ EVLİLİKLER

4.1. KONGRATLARDAN KIZ ALMA GELENEĞİ

Malumunuz üzere Cengiz Han'ın ilk eşi olan Börte Çine ile evlenmesi Kongratlar ve Cengiz Sülalesi arasında bir akrabalık bağı tesis etmiştir. Bu bağ sonraki devirlerde yüzyıllar süren bir geleneğin de başlangıcı olmuştur. Cengiz Han'dan sonra gelen varisleri bu geleneği sürdürmüş, Kongrat Boyu bir nevi han sülalesinin kız evi halini almıştır. Dönemin evliliklerine baktığımız zaman han ailesine mensup kişilerin birçok kabileden kız aldığını görüyoruz ancak Kongrat kabilesinden kız alma hadisesi diğerlerinden çok daha farklı bir boyut almış bir gelenek haline gelmiştir. Bu geleneğin başlangıcını ilk defa Cengiz Han'ın Börte Çine ile olan evliliğiyle başlatmış olsak da Cengiz'liler de yeni başlayan bu geleneğin Kongratlarda aslında çok daha eski dönemlere indiğini biliyoruz.¹³⁴

Bir kabilenin bir nevi han sülalesine kız yetiştirmek gibi bir görev üstlendiği bu geleneği dönemin kaynaklarında detaylı bir şekilde bulabiliyoruz. İlk olarak Cengiz Han ile başlayalım. Cengiz Han babası Yesügey Bahadır ile beraber Olkunutlara eş seçmeye giderken Kongrat Day Seçen ile karşılaşır: *Dei Seçen “ben bu gece bir rüya gördüm. Rüyamda tamamen beyaz bir doğan vardı ve benim avuçlarımın içindeydi. Benim gördüğüm rüya senin mensup olduğun Borcigin oymağı, Kiyud ailesi için koruyucu niteliktedir. Benim evime git. Orada benim dokuz yaşında Börte adlı bir kızım var; onu sana vereceğim. Eskiden bizim memleketin bir adeti vardı güzel kızlarımız kara develer koşulu arabalarla dağlara giderdi. Onları bütün beylerin kraliçeleri yapmak için. Bizim güzel kızlarımız alını akıtmalı boz develerde yüksek taht üzerinde otururlardı ve onları halkın beyleri yapardık” diye söyleyince Yesügey Bahadır iki atını ve oğlu Temüçin'i Dei Seçen'e vererek: “Benim oğlum köpekten korkar ona çok iyi dikkat et “ dedi.*

Day Seçen'in anlattığı bu gelenek yüzyıllar sürecektir bir akrabalığın başlangıcı olmuş ve daha sonraları da aynı şekilde devam etmiştir. Kubilay Han zamanında

onun yanında bulunmuş dönemin en önemli eserlerinden birini yazmış olan ünlü seyyah Marco Polo da seyahatnamesinde bu olayı şu şekilde zikretmiştir: *Kubilay Han'ın pek çok odalığı var sarayında. Han odalıklarını şöyle sağlıyormuş: Kungurat adında bir bölge varmış ki; kızlarının güzelliği ile ün salmışmış. Her iki yılda bir Kubilay Han'ın adamları bu şehre gelir, onun için güzel kız seçerlermiş. Şehirdeki tüm güzel kızları inceler ve kendilerine göre de puan verirlermiş. Sonra puanı yüksek kızları saraya getiriler, burada Kubilay Han'ın adamları kızları gözden geçirirmiş. Daha sonra bin bir itina ile seçilmiş kızlar hanın haremine dâhil olurmuş. Bir inanışa göre kızlarını neden Kubilay Han'a odalık verirlermiş biliyor musun? Anlatayım. Kongrat bölgesinde şöyle düşünürmüş babalar. “Eğer benim kızı bu hayata şanslı gelmişse yani yıldızı iyiye demek han sülalesinden birisinin ilgisini çekecek ve böylece hayatı parlak geçecek. Ben kızıma bir han kadar muhteşem bir hayat temin edemem. Belki de han kızımı asil biriyle evlendirir. Bu bakımdan kızımın hana odalık olmasında fayda görürüm.”¹³⁵*

Bu şekilde devam etmiş olan gelenek Kongratların tarihi açısından çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Öyle ki yapılan evliliklere bakacak olursak bunun önemini çok daha iyi anlayabiliriz.

Bilakis Cuci ulusunda da hanedan mensupları birden çok hanımla evlendiklerine rağmen mutlaka hatunlardan birisinin Kongirat kabilesine mensup olması dikkat çekmektedir.¹³⁶

Cuci Han : Cuci Han'ın Kongrat Kabilesinden iki eşi vardı. *Cuci Han'ın büyük oğlu Orda-İçen, Kongirat kabilesinden bir bey kızı olan Sertak (Serkak) Hatun'dan dünyaya gelmişti. . Batu Han ise yine Kongirat kabilesinden Elçi Noyan'ın kızı Erkin Kuçin (Ögey Kuçin) Hatun'dan olmuştu.*¹³⁷

¹³⁵ Marco Polo, **Marco Polo Seyahatnamesi**, yay. haz. Filiz DOKUMAN, Kervan Kitapçılık, 1001 Temel Eser, s.88

¹³⁶ Yuvalı, **a.g.e.**, s.48, ; Kafalı, **Ötemiş Hacı**, s.38

¹³⁷ Kafalı, **Ötemiş Hacı**, s.62

Orda-İçen Han: *Orda-İçen Han'ın üç hatunu olup üçü de Kongirat kabilesinden idi. Birinci hatunun ismi Çöke Hatun ikincisinin Tubakene Hatun idi. Üçüncüsünün ise yalnızca Kongirat kabilesinden olduğunu biliyoruz.*¹³⁸

*Yine Gök Orda Hanlarından Orda-İçen oğlu Sertakay'ın oğlu Kulçi (Turuk Han) Han'ın annesi de Kongirat kabilesinden Bukulun Hatun idi.*¹³⁹

Tokta Han'ın da Kongratlardan evli olduğu kaynaklarda geçse de kadının ismi yer almamaktadır.¹⁴⁰ Yine Cuci Ulusundan Tuy Hoca Oğlan'ın eşi Kudan Künçek Hatun'da Kongrat kabilesine mensup olup Toktamış Han'ın annesidir.

Cuci ulusunda olduğu kadar muteber olmasa da diğer Cengiz bakiyelerinde de Kongrat nüfuzunun mevcut olduğunu biliyoruz.

Çağatay Hanın eşlerinin ikisi çok iyi itibarlıdır bu kadınlar kardeş olup Kongrat Hanı Kaba Noyan'ın kızları Yossulun ve Türkan Hatun'lardır.¹⁴¹

Çağatay Hanım mühim oğulları Yossulun'dandır. Türkan, Yossulun' un küçük kız kardeşidir. Çağatay Han Yossulun Hatundan sonra Türkan'ı almıştır. Çağatay'ın yedi oğlu vardır. Büyük oğlu Motugen Yossulun'dan doğmuştur.¹⁴²

Bu evliliklerden doğan en önemli İlhanlı şahsiyeti muhakkak ki Teküder Ahmet olmalıdır. Zira İlhanlı tahtına geçmeyi başarmış olan Ahmet anne tarafından Kongrat olup bu makama çıkan yegâne kişidir. Ahmet'in annesi hakkındaki bilgi de şu şekildedir. “*Hülagu'nun üçüncü hanımı Kongiratlar'dan Kuti Hatun'dur. O, Kuyik Hatun'un ölümünden sonra Moğolistan'da Bülegü(Hülagu) ile evlenmiştir. Kuti Hatun'un iki oğlu olmuştur. Bunlardan ilki olan Bikin veya Tekschin genç yaşta felç hastalığından ölmüş, diğeri ise Abaka'dan sonra İlhanlı tahtına geçmiş olan Ahmet*

¹³⁸ Kafalı, **Ötemiş Hacı**, s.62.

¹³⁹ Kafalı, **Ötemiş Hacı**, s.63.

¹⁴⁰ A. Yu. Yakubovsky, **Altın Orda ve Çöküşü**, çev. Hasan Eren, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1976,s82

¹⁴¹ Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.115.

¹⁴² Ebul Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.115.

Teküdar'dır. Kuti Hatun'un ordasında nikahı olmayan birçok hanım "odalık" olmalıdır."¹⁴³

Hülagu Han'ın ikinci oğlu olan Cumkur da yine Kongrat Kutuy hatunun oğludur. Aynı zamanda Cumkur'un da büyük eşi Kutuy Hatun'un kardeşi Buka Timur'un kızı Nulun(Tulun) hatundur.¹⁴⁴ Aslında Nulun hatun Kutuy Hatun'un diğer oğlu Tukşin'in eşidir. Ancak Tukşin ölünce bu hatunla Cumkur evlenmiştir.¹⁴⁵

Abaka Han : *"Nuktan Hatun ölünce Kongurat Kabilesinden Tarakay Gürekan'ın kız kardeşi ve Kutluk Timur Gürekan'ın kızı olan İltüzmiş Hatunu alıp onun yerine oturttu. Ondan sonra Kongurat Kabilesinden Mirtay Hatun'u aldı. O Cengiz Han'ın kızının oğlu olan Musa Güregen'in kız kardeşi ve Musa'nın annesi Kuti Hatun idi ve bunlar amca çocukları idiler.(Şüphesiz Musa gürekan, Cengiz Han'ın kızından olan erkek torunu değildi. Çünkü Cengiz Han'ın Kutuy Hatun adında bir kızı yoktu. Konkurat kabilesinde hakkında verilen bilgilere dayanarak Kutuy ve Martay, Musa Musa Küregen'in kız kardeşidiler üç kişi Cengiz Han'ın çağdaşı olan Kongurat Kabilesinden Kuday Noyan'ın yeğenleri idiler. Belki onların annesi ve sadece Musa Güregen'in annesi Cengiz Han'ın kızının çocuğu idiler. Musa kendisi Hülagu Han'ın kızı Tarakay ile evlenmişti.)Mirtay Hatun Argun Han zamanında öldü. Argun Han aynı şekilde Kongurat kabilesinden olan Tuday Hatun'a da boğdak koyup onun yerine oturttu.*"¹⁴⁶

Anne tarafından Kongrat olan Teküdar Ahmet aynı geleneği devam ettirmiş ve Kongratlardan Tokuz Hatun ile evlenmiştir. Sonrasında Kongrat Ermeni Hatunla¹⁴⁷ ondan sonra da bir diğer Kongrat olan Musa Küregen'in kızı Tudaku Hatun ile evlenmiştir. Teküdar Ahmet'in Kaplançı ve Aslançı adlı iki şehzadesinin annesi Ermeni Hatun'dur. Yine Ermeni Hatundan üç kızı Tokuz Hatundan da bir kızı vardır.¹⁴⁸

¹⁴³ Yuvalı **a.g.e**, s.50, Fazlullah,**a.g.e**, s.5

¹⁴⁴Fazlullah, **a.g.e**, s.6

¹⁴⁵ Fazlullah, **a.g.e**, s.7

¹⁴⁶ Fazlullah, **a.g.e**, s.75

¹⁴⁷ Togan, **Umumi**, s.268, "Ahmet Hanın büyük kadını olan Ermeni Hatun'u Ermeni zannetmek ve sonradan Emir İrencil ile evlenmesi dolayısıyla bu aileyi Hristiyan ailesi gibi telakki etmek yanlıştır. Burada Ermeni ancak bir isimden ibarettir. Bu kadının Kongrat kabilesinden bir Moğol Bey'inin kızı olduğu Reşideddin ve diğer menbağlarda sarıh olarak kaydedilmiştir."

¹⁴⁸ Fazlullah, **a.g.e**, s.127, 128

Teküdar Ahmet'ten sonra tahta oturan Argun Kongrat Abatay Noyan'ın oğlu Utıman'ın kızı Bulugan Hatun ile evlenmiştir. Ancak bu kadından olan tek çocuk küçük yaşta ölen Dalancı adlı kız olmuştur.¹⁴⁹

Argun Han'dan sonra tahta geçen Geyhatu Kongrat Timur Kutluk 'un kızı İl Tüzmiş Hatunla evlenmiştir.¹⁵⁰ Bu kadın daha önce Abaka Han ile evlenmiştir,

*Gazan Han Atabay Noyan'ın kardeşinin oğlu Utıman kızı Bulugan Hatunu aldı. Ondan Alcu adında bir oğlu oldu ancak bu çocuk küçükken öldü. Bu kadından birde Olcay Kutluk adında kızı vardır.*¹⁵¹

¹⁴⁹ Fazlullah, **a.g.e**, s.151.

¹⁵⁰ Fazlullah, **a.g.e**, s.176.

¹⁵¹ Fazlullah, **a.g.e**, s.196. Burada verilen bilgi daha önce verilen bilgi ile ters düşmektedir. Daha önceki fasılda Utıman, Abatay Noyan'ın oğlu olarak yazılmışken Gazan Han faslında Utıman Abatay Noyan'ın kardeşinin oğlu olarak yazılmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SUFİ HANEDANI DÖNEMİ

5.1. SUFİLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

Sufi Hanedanı dönemi Munis Harezmi'nin eserinde yer verilmemiş olmasına rağmen Kongrat tarihi açısından en net ve tutarlı bilgilerin olduğu bir dönemdir. Harezm coğrafyasında kurulan bu hanedan dönemin siyasi hayatında bolca karşımıza çıkmış ve bu aktif rolleri sebebiyle Timur dönemi müelliflerinin eserlerinde yeterli yeri bulmuştur.

Bu hanedanın Münis'in verdiği şecerede yeri olmayışı aslında bir iki başlılık göstergesidir. Daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi Kongratlar iki ana boy şeklinde zuhur ediyor ve bu kolları Solcıday Han nesli ve Kalcıday Han nesli olan iki amcazade çocukları yönetiyorlardı. Ancak dönemin siyasi şartları kargaşa ve çok başlılığa fazlasıyla mahal verdiği için Kongratlarda da bu şekilde birçok başlılık görülmüştür. Münis Harezmi'nin verdiği şeceredeki hatalar Kongrat tarihinin Tinim Küregen'den sonra olan kısmında çok fazla karmaşaya yol açarken Sufi hanedanı tarihi çok daha açık bir biçimde anlaşılmaktadır.

Çağatay Han'ı Ebu Said'in ölümü üzerine Çağatay Hanlığı dağılmış ve birçok bey kendi başına iktidar mücadelesine girmiştir. Yine aynı dönemde Altın Orda ve İlhanlı devletlerindeki kargaşalar ve yönetim boşlukları da bu beylerin hareket alanını genişletmiş ve Maverâünnehir, Horasan ve Harezm coğrafyalarında kabile reisleri bağımsız hareket etmişlerdir. Bilakis sonraki dönemlerde tüm bozkırı yeniden fethetme başarısını gösterecek ve bozkırın son fatihi diye anılacak Timur'un da Horasan da faaliyetlerine başladığı bu dönemde Harezm coğrafyasında da Sufi Hanedanı kurulmuştur.¹⁵²

¹⁵² Kafalı, **Ötemiş Hacı**, s.53, "Kongiratlar Harezm ülkesinde Cuci ulusunun sağlam bir unsuru olarak kalmışlar ve bunda sonra zuhur edecek olan Altın Orda hanları ile Timur arasındaki mücadelede de bunu göstermişlerdir. Kongirat Sofi Hanedanı emirleri başta Ak Hüseyin olmak üzere, Yusuf Sofi, Süleyman Sofi ve Yayık Sofi hem kendilerini müdafaa hem de Altın Orda hanı Toktamış'a bağlılıkları bakımından mücadele etmişlerdir. Toktamış Han'ın vefatından sonra oğullarına Kongiratlar yine bağlılık göstermişler ve Kongirat Haydar Bek, Toktamış'ın oğullarının Altın Orda tahtına çıkmalarına yardım etmiştir"

Kongrat Tengüdey'in¹⁵³ oğulları olan Ak Hüseyin Sufi ve Yusuf Sufi'nin önderliğinde kurulan bu hanedanlık Timur - Toktamış çekişmelerinde çok faal bir rol oynayacak Toktamış'ın vazgeçilmez destekçileri olacaklardır. Ancak yine Toktamış'ın kaderi gibi onların kaderi de pek parlak olmayacak ve Timur tarafından tarih sahnesinden silineceklerdir.

Kaynaklarda sadece adı geçen hakkında çok fazla malumat bulunmayan Tengüdey'in Özbek Han'ın kayınpederi olduğunu biliyoruz.¹⁵⁴ Bu kişi Berdi Bek Han'a biat etmekte geciktiği için idam edilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³ Şerefüddin Ali Yezdi, **Zafername**, s.141.

¹⁵⁴ El-Ömeri, **a.g.e.**, s.359.

¹⁵⁵ Kafalı, **Altın Orda**, s.85.

5.2. HÜSEYİN SUFİ

Altın Orda'nın iç siyasetindeki kargaşalardan faydalanarak 1360 yılında Harezmi'de bağımsızlık ilan ederek Sufi Hanedanı'nı kurmuştur.¹⁵⁶

Bu hanedanın kuruluş tam bağımsızlık tarihi 1360-1361 yılları olsa gerektir “...Harezmi Ürgenç Şehriyle birlikte Altın Orda'dan tamamıyla ayrılarak Kongrat kabilesine mensup Sufi sülalesinin hâkimiyeti altında bağımsız bir siyaset gütmüş ve para bastırmıştı. (Sufi sülalesi tarafından bastırılan en eski sikke 1360-31 yılında bastırılmıştır.”¹⁵⁷

Bu hadise Cengizname'de daha detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. “*Eli Bek (Ali Bek) 'in Barçın adlı bir oğlu vardı. O kaçıp Kongurat Nagaday oğlu Ak Hüseyin'e sığındı. Ak Hüseyin Harezmi vilayetinin hâkimi olup Barçın ona yeğen oluyordu. Onun huzuruna geldi. Begim (Taydulu Begüm) 'in bu uygun hareketlerinden memnun olmayıp, Begim'den yüz çevirdiler. Bu sırada Ak Hüseyin Hızır Han'a elçi gönderip: O kadın şeytan yoluna girip bunun gibi hareketler yaptı. Biz hepimiz ondan dolayı yüz çevirdik. Siz eğer baş olup liderlik ederseniz üstüne yürürüz! dedi. O da (Begim'e öfkeli) kişi(lerden) idi. Minnet azim. Ak Hüseyin Harezmi askerinin hepsini toplayarak Ak Köl'e varıp Han-ı Mezkuru Han ilan ederek saray vilayeti üzerine yürüdü. Saray şehrinde savaş oldu. Bazerçi¹⁵⁸, Begim esir düştüler ... ” “Onu öldürüp Hızır Han bir yıl yarım padişahlık yaptı.”¹⁵⁹*

Hüseyin Sufi daha sonra Harezmi'de kurmuş olduğu hâkimiyet sahasını geliştirmiş ve Maverâünnehir bölgesindeki kargaşadan faydalanarak Kath ve Hiyve'yi almıştır. Kath eski Harezmi'nin başkenti olarak bilinmektedir daha sonra başkent Ürgenç şehri olmuştur. Timur'dan sonra ise Harezmi'nin en büyük şehri Hiyve

¹⁵⁶ Rene Grosusset Bozkır İmparatorluğu, **Atilla, Cengiz Han, Timur**, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s.459, Kafalı, **Ötemiş Hacı**, s.53, “Kongiratlar XIV. Yüzyılın ortalarında Harezmi ülkesinde tam bir hakimiyet kurmuşlardı. Harezmi hakimi Kangday (veya Nangday) oğlu Kongirat Ak Hüseyin Bek, Sayın Han sülalesi son bulduktan sonra boşalan Saray tahtına Şibanilerden Mangıtay oğlu Hızır Han'ı çıkartarak fesat unsuru haline gelen Taydulu Begüm Hatun(Özbek Han'ın hatunu)'u öldürtmüş ve Harezmi ülkesindeki hakimiyetini kuvvetlendirerek Sofi Hanedanı'nı tesis etmişti.”

¹⁵⁷ Yakubovsky, **a.g.e**, s.178

¹⁵⁸ Bazerçi: Taydulu Begüm tarafından Keldi Beg olduğu iddaa edilen kişi han ilan edilmiş fakat kimse ona inanmamıştı. Zira bütün beyler Keldi Bek'i, Berdi Bek öldürmüştü deyip onun yerine Bazerçi'yi han ilan etmiş ve ona biat etmişlerdi.

¹⁵⁹ Kafalı, **Ötemiş Hacı**, **a.g.e**, s.91

olacaktır. Yani Hüseyin Sufi Harezm'in en önemli şehirlerini alarak tam bir hâkimiyet tesis etmiş oluyordu.

Hüseyin Sufi bu icraatları ile bir Harezm birliği sağlamış olsa da bu Kath ve Hive şehirlerinin Çağatay Ulusunun hakimiyet sahasında olması onu Çağatay Ulusunun varisliğine soyunan Timur ile karşı karşıya getirmiştir.

Altın Orda ve İlhanlı devletleri arasında sürekli çatışmaya sahne olan iki bölge Azerbaycan ve Harezm bölgeleriydi. Cuci ve Ögeday'ın varisleri arasında süregelen bu çatışmalara Algu zamanında Çağatay Ulusu'da dahil olmuştur. Ancak Algu'nun bu ilhakı çok uzun sürmemiştir. Bölge bu iki ulus arasında pay edilmiştir. Bu paylaşımda Sir-Derya ve Harezm Altın Orda'ya kalırken Kath ve Hiyve Çağatay Hanlığına kalmıştır.¹⁶⁰

Hüseyin Sufi bu bölgeleri yaklaşık on yıl boyunca sorunsuz bir şekilde yönetmiştir. Ancak 1371 yılına gelindiğinde Çağatay Ulusunun liderliğini alan ve 10 yıllık kargaşa döneminin sonunda hâkimiyetini tesis eden Emir Timur Kath ve Hiyve bölgesinin Çağatay ulusuna ait olduğu gerekçesi ile bu bölgeleri Hüseyin Sufi'den geri istemiştir. Dönemin en önemli müelliflerinden biri olan Yezdi'nin Zafername adlı eserinde olay şu şekilde anlatılmaktadır: *Hız. Sahipkırın Maverâünnehir düşmanların elinden aldıktan sonra Cengiz Han yasasıyla yönetmeye başladı. Kongrat Kabilesinden Tongday oğlu olan ve Harezm vilayetlerinin yönetimini elinde tutan Hüseyin Sufi beş altı yıldan beri (Kat ve) Hivak(Hiyve) vilayetlerinin vergisini almaktaydı. Hazreti al-i himmet bu durumu öğrenince bir gurup insanla birlikte Elfe Tavacı'yı elçi olarak gönderdi ve şu mesajı ilettiler. " Hivak (ve Kat) vergileri Çağatay Ulusumundur. Sahibi yok diye sen alıyordun. Bu işten vazgeç ve bize bağlı kişiye veresin ki aramızdaki dostluk baki kalsın."*¹⁶¹

Timur'un elçisi Harezm'e gidip mesajı iletmiş ancak olumlu bir cevap alamamıştır. Elçiye cevaben: " Ben bu vilayeti kılıçla aldım, benden de ancak kılıç güzeliyle alsınlar." ¹⁶² dedi.

¹⁶⁰ Grosusset, a.g.e, s.459

¹⁶¹ Yezdi, a.g.e, s.104, Şami, a.g.e, s.77

¹⁶² Yezdi, a.g.e, s.104, Şami, a.g.e, s.78, Guignes, a.g.e, C.III, s.200

Hüseyin Sufi'nin bu cevabının ardında muhakkak ki bağımsızlık sevdasında olan bir liderin tavrı vardı. Ancak Hüseyin Sufi bunun yanında Timur'un devletini kâfir olarak görüyor ve ona karşı bu duruşuna bir cihat manası da yüklüyordu. *“Hüseyin Sufi İslam medeniyetini tamamen benimsemiş, Harezmliler’le dış görünüş ve adet itibariyle Müslüman olmayanlara yakın olan Çağataylı’lar arasında mukayeseyi bile doğru bulmuyordu. Hatta 1372’de Timur’un elçisi görüşmek için Harezm’de iken Hüseyin Sufi Her çeşit görüşmeden kaçınarak büyük bir kızgınlıkla elçiye şu sözleri söylemişti: ”sizin ülkeniz dar-ül harptir. Size karşı cihat etmek Müslümanlara farzdır.”*¹⁶³

Bu haberin Timur’a gitmesi şüphesiz bir savaş ilanıdır. Ancak müelliflerin verdiği bilgilere göre Hüseyin Sufi bununla da kalmamış Timur’un yanında bulunan ve Timur’un çokça hürmet ettiği şeyhin barış girişimlerini de onu hapse attırmak sureti ile reddetmişti.¹⁶⁴ Hüseyin Sufi'nin bu barış teklifine karşı tutumu artık Emir Timur’a karşı savaşın başlangıcı oluyordu.

Emir Timur 1372 yılının baharında ordusunu toplamış ordusuna ulufeler dağıtarak I. Harezm Seferine çıkmıştır.

5.2.1. Emir Timur’un Birinci Harezm Seferi

Toplamda beş defa tekrarlanacak olan Harezm seferlerinin üçünde savaş olmuştur. Birinci seferde yapılan savaş aslında bundan sonraki savaşlarda da değişmeyecek olan bir üstünlüğün kanıtıdır. Bütün çarpışmaların mutlak kazananı olmasına rağmen Emir Timur Harezm’e boyun eğdirememiş onun saltanatında sürekli düşman tarafında olan Harezm ondan sonra da bu direnişini sürdürecektir.

¹⁶³V. Vladimiroviç Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi**, s.153, Beatrice Borbes Manz, **Timurlenk(Bozkırın Son Göçebe Fatih)** çev. Zuhul Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006,s.21

¹⁶⁴ Şami, **a.g.e**, s.77,Manz,**a.g.e**, s.85, 97; Yezdi.**a.g.e**,s.104, Mevlana Celaleddin’i Keşşi son derece salih ve takvadar bir kişiydi. Daima Hz. Sahipkıran’ın yanında bulunurdu.” Eğer siz varırsanız Müslümanlar endişelenirler. Ben gidip ona nasihatte bulunayım ve öyle bir edeyim ki size itaatkar olsun” dedi. Hazret onun bu sözünü makul buldu ve gitmesine izin verdi. Mevlana Celaleddin Müslümanların selameti için Harezm’e gitti. Hüseyin Sufi’nin huzuruna varıp güzelce nasihatte bulundu. Kuran ayetlerinden ve hadislerden örnekler okudu. Fakat o kişi devlet yönetimine layık olmadığı için bu nasihatleri kulak arkası etti ve Mevlana’yı tutuklamp hapsedilmesini emretti.

Emir Timur Semerkant'tan hareket ederek Karşı Ovası'nda avlandıktan sonra Kube-i Mutin Mevkisinde karargah kurmuştur.¹⁶⁵

“Buhara'yı geçip Ceyhun sahilindeki Sepaye mevkiine geldiği sırada düşman devriye birliği de oradaydı. Hazret'in devriye çıkardığı askerler onlarla karşılaştı ve iki taraf arasında çıkan çatışma düşman askerlerinin hezimetini ile sonuçlandı... Oradan hareket edip Kat kalesine ulaştıklarında Hüseyin Sufi'nin biri doruğa diğeri kadı olan Pirim Yasavul ve Şeyh Muhammed Müeyyed hisar kapısını kapatarak savunmaya geçtiler. Hendekler dolduruldu ve şehrin surlarına tırmanılarak şehir ele geçirildi. Buradan Harezm'e yüründü.”¹⁶⁶

Bu ilk çarpışma ve şehrin ele geçirilmesiyle Hüseyin Sufi Timur'a karşı koyamayacağını anlamış oluyordu. Bu nedenle bir meydan savaşına çıkamamış ve kaleye kapanmak sureti ile savunma vaziyeti almıştır. Bunun yanı sıra bir barış teklifi ile canını kurtarma kaygısına düşmüştür. *“Hüseyin Sufi'nin karşı koymaya yetecek askeri yoktu. Hisara girip kapıları kapattıktan sonra bir elçi göndererek canına iliştirmemesini talep etti. Gerçi Hz. Sahipkıran onu bağışlamayı düşünüyordu ama içinden Sahipkırana düşmanlık beslemekle beraber zahiren dost görünen Keyhüsrev Huttelani birini gizlice Hüseyin Sufi'ye göndererek “sakın ola ki Emir Timur'un sözüne güvenme askerini hazır tutup şehirden çık ben halkımla gelip sana katılacağım” mesajını ilettiler. Hüseyin Sufi onun sözüne inanıp şehirden çıktı. Nekkare ve davullar çaldırarak şehirden iki yığaç¹⁶⁷ uzaklıktaki Kavun arkı boyuna gelip savaş düzeni aldı. O sırada ordunun bir kısmı dört bir yana dağılıp yağma ile uğraşmaktaydı. Hz. Sahipkıran kalan askerleri ile Hüseyin Sufi'nin üzerine yürüdü.*

Apaçı Kelte, Paşayı ve Şünkar Cırgatu atlarıyla suya atlayıp tıpkı bir gemi gibi yüziüp karşı sahile çıktılar. Düşmana saldırıp çarpışmaya başladılar. Şeyh Ali Bahadır'da beş kişi ile karşı geçip Hoca Şehzadeye saldırarak kaçırdılar. Bu arada Müeyyed bey, Hitay Bahadır ve Ak Timur Bahadır da karşıya geçtiler. Hazret dahi karşıya geçmeye niyetlendi fakat Şeyh Muhammet Bayan Süldüz bırakmadı. Sonra kendisi atını suya sürüp karşıya geçti. Karşıya geçen cengâverler düşmanı bastırarak

¹⁶⁵ Yezdi, a.g.e, s.104, Şami, a.g.e, s.80

¹⁶⁶ Yezdi, a.g.e, s.104

¹⁶⁷ Yığaç: oratada duran bir kişinin seslendiğinde sesinin ulaştığı uzaklığın üç katı mesafe, bir günlük yol.

*zahir kapılarına kadar çekilmeye mecbur ettiler. Düşman hisara girip kapıları kapattı. Böylece muzaffer askerler şehir kapılarının önüne geldiler.*¹⁶⁸

Yezdi'nin verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere Hüseyin Sufi'nin ordusu Emir Timur'un ordusunun bir kısmı olmamasına rağmen yine de Emir Timur'a karşı koyabilecek bir güçte değildi. Kendisine dışarı çıkmasını söyleyip yardıma gelmeyi vaat eden Keyhüsrev Huttelani'nin de sözünde durmaması mağlubiyetini kaçınılmak kılmıştır. Ancak Hüseyin Sufi Harezmi kalesine sığınmış ve yine de teslim olmamıştır. Ancak bu durum onu fazlasıyla umutsuzluğa düşürmüş ve kuşatma altındayken Hüseyin Sufi ölmüştür.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Yezdi. **a.g.e**, s. 105, Şami,**a.g.e**, s.79

¹⁶⁹ Yezdi. **a.g.e**, s. 105, Şami,**a.g.e**, s.80,Guignes, **a.g.e**, C.III,s.201

5.3.YUSUF SUFİ

Hüseyin Sufi'nin ölmesi üzerine yerine kardeşi Yusuf Sufi geçmiştir. Emir Timur'a karşı direnemeyeceğini bilen Yusuf Sufi barış teklif ederek şehri kurtarmayı başarmıştır. Bu barışın temel pazarlık konusu ise Hüseyin Sufi'nin kızı ola Hanzade namıyla bilinen ve Özbek Han'ın torunu olan Sevinbike'dir.¹⁷⁰

Bu seferin dönüşünde Emir Timur Keyhüsrev Huttelani'yi sorgulatmış ve Hüseyin Sufi'yi kışkırtanın o olduğu anlaşıncı idam edilmiştir.¹⁷¹

Ak Sufi'nin¹⁷² hanımı Şekerbike Altınorda Hanı Gıyasettin Muhammet Özbek'in kızıydı. Bu Kongrat Sufi Hanedanı'nın da diğer Kongratlar gibi Altın Orda ile sıkı ilişkiler içerisinde olduğunun bir kanıtıydı. Ak Sufi'nin kızı Sevinbike'de Özbek Han'ın torunu ve anası tarafından prenses oluyordu. Emir Timur Saray Mülk Hanım ile yaptığı siyasi evlilik ile Çağatay ulusuna damat(gürkan/küregen) olmuştu. Kendisi gibi oğlu Cihangir'i de bir prenses ile evlendirerek Gürkan(Küregen) yapmak istiyordu. Cengiz soyundan olmadığı için Emir Timur kendisine aradığı bu meşruiyeti oğlu Cihangire de bu evlilikle sağlamıştır.¹⁷³

5.3.1. Emir Timur'un İkinci Harezm Seferi

Yusuf Sufi, Emir Timur ile yaptığı antlaşmadan pişman olmuş ve antlaşmayı bozmuştur. Bunun sebebi olarak Yezdi şu bilgileri vermektedir: *Keyhüsrev Huttelani yakalandığı sırada oğlu Muhammet Bek, Hızır Yesuri'nin oğlu İsak ve Mahmutşah Buhari Harezm'e kaçmışlardı. Bunlar Yusuf Sufi 'ye "Emir Timur'a güvenme"*

¹⁷⁰ Yezdi, **a.g.e**, s. 106, Şami,**a.g.e**, s. 80, “ Hüseyin Sufi öldükten sonra yerine geçen kardeşi Yusuf Sufi elçi göndererek barış teklifinde bulundu. Yusuf Sufi Sahipkıranı hiçbir kötülük yapmamıştı. Hazret onunla barış antlaşması yaptı.(1372) Yusuf'un kardeşi Ak Sufi Hanzade Şekerbike ile evlenmiş ve ondan Sevinbike adında bir kızı olmuştu. Kızın adı Sevinbike olmakla birlikte “Hanzade” adıyla meşhurdur. Sahipkıran o peri yüzlü kızı oğlu cihangire almayı gönlünden geçirdi. Kendisine barış sağlamak için gelen elçilere bu düşüncüyü açtı. Onlarda son derece mutlu bir şekilde geri dönüp bu düşüncüyü Yusuf Sufi'ye bildirdiler. Yusuf Sufi bu teklifi minnetle kabul etti ve “bu ay yüzlü kızın çeyizi hazır değildir. Onlar ikbal ile dönsünler. Ben çeyizini hazırladıktan sonra ne zaman isterlerse gönderirim” dedi. Sultaniyeli Johannes, **Timur'un Sarayında** , Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s.56.

¹⁷¹ Yezdi, **a.g.e**, s 106, Şami,**a.g.e**, s.81.

¹⁷² Burada adı geçen Ak Sufi, Yusuf Sufi'nin kardeşi olarak tanıtılmıştır. Ancak “Ak” bu kişinin sadece lakabı olsa gerektir. Zira burada adı geçen kişi Hüseyin Sofi olsa gerektir. Ayrıca Hüseyin Sufi ve Yusuf Sufi öldükten sonra başka bir kardeşin varlığından kaynaklarda söz edilmemektedir.

¹⁷³ Yezdi, **a.g.e**, s. 105, 106, 107, Şami, **a.g.e**, s.82, Justin Marozzi, **Timurlenk**, çev. Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s.90.

*diyerek onu sahipkırana düşman ettiler. Oda onları dinleyerek Kat şehrini yağmaladı ve ahaliyi dört bir yana dağıttı.*¹⁷⁴

Yusuf Sufi bu cüreti göstermiş olmasına rağmen Timur'un tekrar Harezm üzerine sefer düzenlemesiyle birlikte pişman olmuş ve barış istemiştir. Sürekli olarak Timur'a karşı bu tavrı sergiliyor olmaları aslında Timur'un meşru bir kişi bir Han olmaması ve sadece Suyurgatmış Han adına hareket ediyor görüntüsünde olmasından kaynaklanıyor olabilir. Timur her ne kadar Hanbazını oynuyor olsa da sonuç itibari ile bu sıkıntıyı saltanatı boyunca defalarca yaşamak zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra hem bölgenin Altın Orda bakiyesi olması hem de Emir Timur'a karşı takınılmış olan dar-ül harp tavrından dolayı Yusuf Sofi sürekli olarak Emir Timur'un emrine karşı itaatsizliğe meyilli bir konumda durmuştur.

Emir Timur'un tekrar Harezm önlerinde görülmesi üzerine Yusuf Sufi eski antlaşmayı hatırlamış ve bu şekilde barışı tesis etmiştir.” *Yusuf Sufi yaptığı işten pişmanlık duyarak “eğer münasip görürlerse Hanzade’yi çeyiziyle yollayayım” dedi. Hazret lütfü keremiyle onu affedip geri döndü ve Semerkand’a gidip düğün hazırlıklarıyla meşgul oldu.*¹⁷⁵

Yusuf Sufi gelini almak için gelen heyeti izzeti ikram ile konuk etmiş ve büyük şenlikler düzenlemiştir. Kendisine sunulan hediyeleri kabul etmiş sonra güzel bir düğün tertip ederek Hanzade’yi padişahlara yaraşır bir çeyizle göndermiştir.

5.3.2 Emir Timur’un Üçüncü Harezm Seferi

Hanzade’nin gelin alınmasıyla iki taraf arasında barış sağlanmış ancak bu barış da diğerleri gibi uzun ömürlü olmamıştır. Çok detaylı bilgiler olmamakla beraber yine Yusuf Sufi’nin isyan hareketlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Emir Timur üçüncü kez Harezm üzerine yürümüş ancak Semerkant’ta kendi komutanları isyan edip başkenti kuşatınca geri dönmek zorunda kalmıştır.

¹⁷⁴ Yezdi, a.g.e, s. 108, Manz, a.g.e, s.86.

¹⁷⁵ Yezdi, a.g.e, s. 108, İbni Arabaşa, *Acaibûl Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s.59 ,Guignes, a.g.e, C.III,s.202

5.3.3. Emir Timur'un Dördüncü Harezm Seferi

Altın Orda Hanı Toktamış Emir Timur'dan aldığı destek sayesinde ilk önce Urus Han'ı sonra da Kıyat Mamay'ı saf dışı bırakarak Altın Orda tahtına oturmuştu. İlk harekâtını Ruslar üzerine yapmış Moskova'yı hazırlıksız yakalamış ve boyarlara diz çöktürmeyi başarmıştı. Uzun bir aradan sonra tekrar Altın Orda güçlü bir hakana kavuşmuş ve tek bayrak altında birleşmişti. Bu gücün arkasında yatan asıl sebep şüphesiz ki Emir Timur'un Toktamış'a verdiği destektir. Fakat Toktamış Han ülkesinin kontrolünü tamamen sağladıktan sonra ilk iş eski düşmanlığı yeniden canlandıracak olan Harezm meselesini kurcalamıştır. Malumunuz üzere Harezm coğrafyası Cuci ulusunun hakkı olarak ayrılmış fakat İlhanlı – Çağatay ve Altın Orda arasında büyük mücadelelere sahne olmuş bir bölgeydi. Altın Orda'nın tabi sınırları gereği Toktamış bu bölgeyi kendine ait görmüş ve ona göre hareket etmiştir.¹⁷⁶

Timur ilk olarak Azerbaycan üzerine yürümüştür. İran ve Azerbaycan'ı ele geçirmiş ve Celayirler'i bozguna uğrattıktan sonra İran'a geri dönmüştür. Bu harekât Celayirlerin zayıflığını gözler önüne serince Toktamış Moskova'da yaptığı gibi Tebriz'i de hile ile almış ve şehri yağmalamıştır. Sonrasında kuzeye çekilmiştir. Onun ordusu çekildikten sonra Timur tekrar Azerbaycan'da görünmüş ve onu takip etmiştir. Öncü birliklerin karşılaştığı bu takipte yapılan savaş muamma olarak kalmış ancak Toktamış ordusuna çekilme emri vermiştir.¹⁷⁷

Emir Timur ve Altın Orda arasında meydana gelen hadiseler ve Emir Timur'un ordusunu buraya yönlendirmesiyle Maverâünnehir bölgesinde bir otorite boşluğu gören Yusuf Sufi bu durumdan yararlanmak istemiş ve Semerkant civarını yağmalamıştır. Bununla da yetinmeyen Yusuf Sufi Timur'un Buhara'dan sorumlu olan adamını da tutuklatmıştı. Timur'un ordusunun uzakta olduğu bir zamanda başkentini tehdit eden Yusuf Sufi bu hareketi ile kendi sonunu hazırlamış oluyordu.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Vernadsky, **a.g.e.**, s.735, 736, "Altın Ordu ile Orta Asya İmparatorluğunun uğruna çekiştikleri iki ana bölge Orta Asya'da Harezm ile Transkafkasya'da Azerbaycan idi. Timur ile Toktamış arasındaki çatışma başladığı zaman her iki bölge de muhtardı. Her ikisinde de mahalli bir hanedan hüküm sürüyordu, bunlar Harezm'de Sufiler ve Azerbaycan'da Celayirlerdi.

¹⁷⁷ Vernadsky, **a.g.e.**, s.736

¹⁷⁸ Grosuuset,**a.g.e.**, s.159,Guignes,**a.g.e.**, C.III, s.206

Emir Timur hızlı bir şekilde Harezmi üzerine yürümüş şehri ele geçirmiştir. 1379 yılında Ürgenç şehri artık tamamen Emir Timur'un eline geçmiş oluyordu.¹⁷⁹

Yusuf Sufi öldükten sonra oğlu Bayram Sufi, Timurlular himayesine girmiştir ve Şahruh'un emriyle Farz üzerine bir harekât düzenlemiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Yezdi. **a.g.e.**, s. 122, Morazzi, **a.g.e.**, s.98, 99 ("Morazzi eserinde her ne kadar aksak olsada en büyük zevki savaşmak olan bir adama karşı yapılan bu meydan okuma akıllıca bir hareket değildi" şeklindeki ifadesiyle dönemin kaynaklarında taraflı tarafsız hepsinin takdir ettiği Emir Timur kişiliğinin ne kadar cüretkar ve cesur bir lider olduğunu en net şekilde ifade eden kişilerden birisi olmuştur.) " Ayağını itaat yolunda çıkarıp düşmanlık yoluna koyan Yusuf Sufi gurur elini vilayetlere uzattı ve Müslümanların mallarına göz dikti. 19-20 Şubat 1379'da Hazret ordusunu toplayarak Harezmi üzerine yürüdü. Eski Öküz'den geçip Harezmi kalesini kuşatma altına aldı. Tedbir kabilinden kendisi ve adamları için bir hisar kurulmasını emretti. Bütün yolları tutarak gece gündüz nakkare ve davullar çaldırma sureti ile ortalığı deprem yerine çevirdi. Hazreti Sahipkıran muzaffer askerlerini dört bir yana gönderdi ve onlar birçok ganimet ile geri döndüler. Bu sırada Yusuf Sufi bir mektup göndererek:" Biz ikimiz yüzünden pek çok insan azap mı çeksin? İkimiz meydana çıkıp çarpışalım" dedi. Hz. Sahipkıran bu teklifi memnuniyetle karşıladı ve "Bende Tanrı'dan bunu dilerdim" cevabını verdi. Sonra hiç tereddüt etmeden zırhını kuşanıp silahlanarak kaleye doğru yürüdü. Beyler önünü kesip sizin gitmeniz gerekmez dedilerse de, sahipkıran onların sözünü dinlemeyip ilerledi. Hendeğe yaklaşınca ;"Yusuf Sufi 'ye söyleyin biz senin sözünle geldik sende sözüne sadık kalıp şehirden çıkasın. Tanrı zaferi kime nasip eder görelim" dedi. Yusuf Sufi cevap vermedi. Sahipkıran epey bekledi ve kimsenin çıkmadığını görünce geri döndü. Bu sırada hazrete Tirmiz'den Turfanda kavun getirdiler. O da altın tabakla Yusuf Sufi'ye gönderdi. O kavunu hendeğe atıp tabağı muhafaza verdi. Sonra kaleden Hacı adlı bir beyin kumandasında bir gurup insan savaşmak için dışarı çıktı. Ömer Şeyh bir gurup asker ile onların üzerine yürüdü. İki taraftan da birçok asker yaralandı ve kaleden çıkanlar dayanamayıp kaçtılar. Daha sonra asakiri mensura mancınklar kurarak attıkları taşlarla Yusuf Sufi'nin sarayını tahrip ettiler. Bunu gören Yusuf Sufi başka bir eve geçti. Şehir yaklaşık üç ay on altı gün kuşatma altındaydı. Sonunda Yusuf Sufi üzüntü ve korkudan öldü. 1379 Temmuz'da şehir düştü. , Arabşah, **a.g.e.**, s.74

¹⁸⁰ Manz, **a.g.e.**,140

5.4. SÜLEYMAN SUFİ

Yusuf Sufi'nin ölümünden sonra yerine yeğeni Süleyman Sufi geçmiştir. Süleyman Sufi döneminde Harezmi şehri Emir Timur'un eline geçmiş ve vasal bir devlet statüsüne gelmişlerdir. Emir Timur bölgeyi ele geçirmesine rağmen şehri yöneten hanedanı ortadan kaldırmamış ve onlara fazlasıyla hürmet etmiştir. Ancak bu siyaset Emir Timur'un başını ağrıtan bir unsur olmuştur. *“Toktamış 1383 yılı gibi erken bir tarihte Timur'un da metbuluk iddiasında bulunduğu Harezmi'de kendi adına sikke kesilmesini emretti. Jeopolitik açıdan Toktamış'ın devleti ile Timur'un imparatorluğu arasındaki çatışma XIII. Yüzyılın sonunda ve XIV. Yüzyıldaki Altın Ordu ile İlhanlı imparatorluğu arasındaki eski husumetin yeniden canlanmasydı. Eski ve yeni mücadelenin diplomatik veçhelerinin benzerliği Toktamış'ın Memluklar'ın işbirliğini sağlama teşebbüsüyle açıkça görülmüyordu. 1385 yılında önceki Cuci oğullarının yapmış olduğu gibi bir ittifakın oluşmasını hazırlamak için Mısır'a elçiler gönderdi.”*¹⁸¹

Timur Toktamış mücadeleleri esnasında bir taraftan Moğollar öte taraftan Harezmi 'deki Süleyman Sufi ayaklanarak Toktamış'a katılmıştır. *Toktamış, Altın Orda da başarılı olduktan hemen sonra bu boy liderleri Sofi ailesi yine Altın Orda'ya meyletmişti. Timur'un İran'da meşgul olmasından faydalanan, Toktamış 1381-82 tarihinde para bastırdı. Timur'dan tepki gelmemesi ve Moskova galibiyetinin tesiri ile Toktamış ikinci kez 1383-84 ve üçüncü kez 1386'da Harezmi'de para darp ettirmişti.*¹⁸²

Bu hareket aslında ulus olarak Harezmi'de yaşayanların ayrılıkçı ve isyankâr tutumlarının yeni bir tecellisidir.¹⁸³ Durumun vahametini gören Timur, Süleyman Sufi'yi cezalandırmak için Harezmi'e gelerek □Ürgenç□ Şehrini ele geçirmiş Süleyman Sufi ise kaçarak Toktamış'ın yanına gitmişti. 1388 yılında, Ürgenç□ ahalisini Semerkant'a sürmüş Şehri yakıp yıkarak yerine arpa ekilmesini emretmiştir.

¹⁸¹ Vernadsky, a.g.e, s.128

¹⁸² Hayrün-nisa Alan, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007,s.47

¹⁸³ Manz, a.g.e, s.89

Bu emrin tamamen yerine getirilmesi imkânsızdı. 1391’de Timur öfkesini unutarak Harezm’ in başşehri Ürgenç’in kısmen onarılmasına izin vermiştir.¹⁸⁴

*Hazreti Sahipkıran 1388’de (Mart-Nisan) Harezm üzerine yürüyüp eğriyar denilen yerde karargah kurdu. Cedris Çayı’nı geçtiği sırada düşman safından kaçan birisi gelerek İliğmiş Oğlanın ve Süleyman Sofi’nin Harezm’den kaçtığını bildirdi. Hz. Sahipkıran Mirza Miranşah, Muahmmet Sultanşah, Şemsettin Abbas, Üç Kara Bahadır, İygu Timur ve Sevincak Bahadır’u onların peşinden gönderdi ve “Kumkent ve Kire yolunu takip ederek düşmana yetişmelerini bildirdi.” Bunlar aldıkları emre uygun olarak hızlı bir şekilde yola koyuldular ve düşmana yetişip pek çoğunu öldürdüler.*¹⁸⁵

Timur burada biraz kaldıktan sonra şehrin halkını Semerkant’a sürmüş ve şehri yıkarak yerine arpa ektirmiştir. *Sahipkıran birkaç gün Harezm’de kaldıktan sonra “Harezm halkını tehcir ederek Semerkant’a götürün” diye emir buyurdu. Bunun üzerine şehirdeki insanların tamamını Semerkant’a gönderdiler ve Harezm’i yerle bir ederek içine arpa ektiler. Harezm’in yerle bir edilmesinden üç yıl geçtikten sonra Hazretin merhamet ve şefkat nazarı tekrar bu şehrin üzerine düştü ve Deşti Kıpçak seferinden sonra Hanki Kavçın oğlu Musika’yı Harezm’i imar etmesi için gönderdi. Musika gidip kaleyi yeniden yaptırdı ve halen ayakta olan bu kale sahipkıranın eseridir.*¹⁸⁶

Toktamış Han Altın Orda tahtına çıktıktan sonra Kongratlar Altın Orda’da daha muteber bir yer tutmuştur. Toktamış’ın annesi bir Kongrat olduğu için akrabalık bağlarının yakınlığı Sufi Hanedanı ile Toktamış arasındaki kopmaz bağın temelini teşkil ediyordu. Bunun yanı sıra Toktamış Han’ın en büyük emiri olan Ali Bek

¹⁸⁴ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s. 15. Vasilij Viladimiroviç Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Kazım Yaşar Koprman - İsmail Aka, Türk Tasrih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 238, Manz, **a.g.e.**, s.99,100

¹⁸⁵ Yezdi, **a.g.e.**, s. 168

¹⁸⁶ Sahipkıran birkaç gün Harezm’de kaldıktan sonra “Harezm halkını tehcir ederek Semerkant’a götürün” diye emir buyurdu. Bunun üzerine şehirdeki insanların tamamını Semerkant’a gönderdiler ve Harezm’i yerle bir ederek içine arpa ektiler. Harezm’in yerle bir edilmesinden üç yıl geçtikten sonra Hazretin merhamet ve şefkat nazarı tekrar bu şehrin üzerine düştü ve Deşti Kıpçak seferinden sonra Hanki Kavçın oğlu Musika’yı Harezm’i imar etmesi için gönderdi. Musika gidip kaleyi yeniden yaptırdı ve halen ayakta olan bu kale sahipkıranın eseridir Yezdi, **a.g.e.**, s. 168, Vernadsky, **a.g.e.**, s.403

Kongrat lke siyasetinin en gl karakteri ve Toktamış Han'ın akıl hocası olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁷

Terek savaşı olarak bildiğimiz 1395 yılında gerçekleşen savaş ile bu çekişme bir neticeye kavuşmuş ve Timur Altın Orda ülkesini bk bir hezimete uğratmıştır. Savaş ncesi iki ordu karşılaşmış Timur barış şartı olarak Ali Bey Kongrat'ı istemiş ve aslında imkânsız olan bir talep sunarak savaşın kaçınılmaz olduğunu göstermiştir.¹⁸⁸ Bu savaşta Altın Orda'nın yanında yer alan Kongratların isimleri şu şekildedir: Süleyman Sufi Kongrat, Nevruz Kongrat.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Kafalı, **a.g.e.**, s. 417, Alan, **a.g.e.**, s.34,

¹⁸⁸ Alan, **a.g.e.**, s.53.

¹⁸⁹ Alan, **a.g.e.**, s.55.

5.5.YATIK SUFİ

Yatik Sufi hakkında çok detaylı bir bilgiye ulaşılammıştır. Verilen en belirgin bilgiler yine Timur dönemi kaynaklarında mevcuttur. Kaynaklara göre Yatik Sufi Timur'un kol emirlerinden biri olup fazlasıyla itibar sahibi bir kişidir fakat o da diğer Sufi ailesi mensupları gibi Timur'a asi bir politika yürütmüş ve en nihayetinde 1394 yılında yine bir isyan hazırlığı yaptığı haberi Timur'a ulaşınca yakalanarak hapse atılmıştır. Daha önce de bu denemeleri yapmış olan Yatik Sufi her şeye rağmen idam edilmemiş ancak ona yardımcı olan kişiler idam edilmiştir. Kendisi de Mardin kalesine hapse gönderilmiştir..¹⁹⁰

Yine Yatik Sufi hakkında şu şekilde de bir bilgi mevcuttur. Harezm'in Sufi sülalelerinden birine mensup olduğu hemen hemen kesin, emrine bölge tümeni verilmiş ve tarihlere göre Timur'un sağ kanadındaki en güçlü emirlerden biri olan Yayık Sufi adlı bir emirden bahseder.¹⁹¹

Yatik Sufi, Sufi hanedanının son temsilcisi olup ondan sonra artık bu hanedan son bulmuştur.

Bundan sonraki süreçte Timur ve bakiyeleri içerisinde ve Altın Orda Devleti'nin uzantılarında Kongratlar faal olarak hareket etmişse de konumuzla ilgili olan sınırlar dışında kaldığı için bu bilgiler teze dâhil edilmemiştir. Timur bakiyelerinde faaliyet gösteren Kongratlar Yatik Sufi 'den sonra başsız kalmış ve Altın Orda topraklarında yaşayan Kongratların Şeybani Han ile Harezm bölgesine gelmesine kadar olan süre içerisinde Timurlu Mirzalarının emrinde hareket etmişlerdir. Şeybani Han ile yapılan göç sonrası bölgede tekrar birleşen Kongrat nüfusu sonraki dönemlerde Türkistan tarihinin en önemli unsurlarından olan Hive Hanlığını kuracaklardır.

¹⁹⁰ Yezdi, **a.g.e**, s.239, 29 Nisan 1394 de Özbek yurdundan bir çapar geldi ve Yatik Sufi'nin isyan bayrağı açarak kaçma niyetinde olduğunu bildirdi. Sahipkıran onun derhal yakalanması için ferman çıkardı. Onu yakalayarak hazretin huzuruna getirdiler. Kendisine bu konuyla ilgili yöneltilen soruya şu cevabı verdi. "Doğrudur böyle bir düşüncem vardı." Ve kendisiyle bu konuda hemfikir olanların adlarını verdi. Sahipkıran daha önce defalarca onun bu tür davranışlarına şahit olmuş, her seferinde hatasını affetmiş, tümen bağışlayıp şefkat göstermişti. Hanlar sülalesi içinden ondan daha üstünü yoktu. Fakat bu kez sahipkıran onun oğluyla beraber tutuklanmasını emretti. Onunla ittifak edenlerin tamamı dar ağacında asıldı...Yatik Sufi Sufiler hanedanının son hükümdarıdır.

¹⁹¹ Manz, **a.g.e**, s.140

SONUÇ

XV. Yüzyıla Kadar Harezmi Bölgesinde Kongratlar adlı bu çalışmamızda temel olarak kendine has özellikleriyle özel bir yer tutan Kongrat boyunun ismi kökeni ve Harezmi coğrafyasındaki serüveni ele alınmıştır.

Çalışmamızda daha önce parçalar halinde yazılmış olan bu tarih bir bütün haline getirilmiş ve aktif siyasi yaşantıları anlatılmıştır. Kaynaklar arasında yaşanan kopukluklar ve tutarsızlıklar aydınlatılmaya çalışılmış bilakis Zeki Velidi Togan Hoca'nın farklı örneklerle Türk olduklarını iddia ettiği Kongratların kökeni mevzusu birincil kaynaklardan edinilen bilgiler ile tekrar ele alınmıştır. Yapılan çalışma neticesinde Zeki Velidi Togan'ın çalışmaları üzerinden hareket edilmiş ve Kongrat boyunun bir Türk boyu olduğu tespiti yapılmıştır. Tarih alanında her ne kadar kesin hükümler vermek mümkün olmasa da kaynaklar ışığında metinde de belirttiğimiz gibi köken olarak Türk veya Moğol olduğu konusu tartışılan Kongrat boyunun ileriki dönemlerde tamamen bir Türk oluşumu hali aldığı bir bütün halinde ortaya konulmuştur.

Yine bu çalışmada siyasi evlilikler başlığı altında boylar arasındaki akrabalık bağları açıklanmış ve evlilik geleneğinin kökenine inilmek sureti ile bu evliliklerin önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha önce birçok eserde yer verilmiş olsa da Kongratlar ile Cengiz soyu(Börçegin-Kıyat) arasında bir gelenek halini alan bilakis Cuci Ulusunda çok itibar gören bu olgunun aslında sistemli bir temeli olduğu ve Kongrat kızlarının han eşi olmaları için özel yetiştirildiği aile, devlet terbiyesi konusunda ne kadar donanımlı oldukları ortaya konulmuştur. Bu fasılda tekrar belirtmek gerekir ki Day Noyan'ın anlattığı kız yetiştirme geleneğinin meyvelerini verdiği en bariz yerlerden biri Camuka ve Cengiz Han meselesidir. Cengiz Han Camuka'yı yakaladığında affedecekken Börte Çine'nin telkini ile idam kararı alması aslında Börte Çine'nin ona töreyi hatırlatmasının bir örneği olarak görülebilir.

Çalışmamızda ayrıca Kongratların Cuci ulusuna olan bağlılığı bir kez daha pekiştirmiş ve ne pahasına olursa olsun töreye ve Cengiz ailesine olan sadakatlerinden vazgeçmedikleri ortaya koyulmuştur. Emir Timur bir cihan devleti

kurmuş ve Altın Orda'yı saf dışı bırakmış olsa dahi yine de Kongrat boyunu kendisine bağlı kılamamış, Ürgenç şehri yıkılıp halkı sürgün edilmesine, Kongrat boyundan olan kişilere Timurlu Devletinde üstün makamlar verilmesine rağmen her fırsatta isyan eden bu boy anadan ve atadan gelen bir devlet geleneğinin ne denli sağlam ve sadık bir olgu olduğunu gözler önüne sermiştir.

Ayrıca defalarca aynı ihanete uğramasına, her fırsatta arkasından vurulmasına rağmen Emir Timur'un Kongratlara karşı gösterdiği saygı da bu boyun kıymetini gözler önüne sermektedir. Bu konuda Yezdi'nin Yatık Sufi hakkında kurduğu “şüphesiz ki ümeranın içerisinde ondan üstünü yoktu.” cümlesi bu konudaki açık bilgilerden biridir.

KAYNAKÇA

AĞAT, Nurettin, **Altın Orda Para Kataloğu(Cuci Oğulları) Şecere ve Tarih Düzeltilmeleri**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976

AKA, İsmail, **Timur Ve Devleti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991

ALAN, Hayrunnisa, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007

ALAN, Hayrunnisa, KEMALOĞLU İlyas, **Avrasyanın Sekiz Asrı; Çengizogulları**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016

ALAN, Hayrunnisa, “Timur’un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda’nın Yıkılması Meselesi,” **Bilig Dergisi**, Sayı 27 Güz 2003

ARABŞAH, İbni, **Acâibu’l Makdûr(Bozkırdan Gelen Bela)**,çev. BATUR ,Ahsen, Selenge Yayınları, İstanbul 2012

BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç , **Orta Asta Türk Tarihi**, Divan Kitap, Ankara 2015

BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç, **Orta Asya Tarih Ve Uygarlık**, Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014

BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, KOPRAMAN, Kazım Yaşar - AKA İsmail, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006

BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç, **Orta Asya Üzerine Dört Çalışma**, İlhan ARSLAN, Post Yayınevi, İstanbul 2020

CAHUN Leon ,**Asya Tarihine Giriş, Kökenlerden 1405’e Kadar, Türkler ve Moğollar**, Seç Yayın Dağıtım İstanbul 2006

CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik,**Tarih-i Cihan Güşa (Cihangüşa)**,çev. ÖZTÜRK Mürsel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013

ÇELİK, Bilal “Cengizli Hakimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri; Kongrat Hive Hanlığı Örneği” **Akademik İncelemeler**, C.2 Sayı:1 Yıl:2007

D’OHSSON, Abraham Constantin Mouradgea, **Moğol Tarihi**, IQ Kültür Yayıncılık, çev. KALAN, Ekrem, İstanbul 2014

DANUU, Ankhbayar, **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İl Tarih Kayıtları(Meng Ta Pei Lu Ve Hei Ta Shi Lu)**, yay.haz. UYAR ,Mustafa, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012

DAVLETŞİN, Gamirzan,**Türk Tatar Kültür Tarihi**, çev. TUZLU, Albina, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013

DERİN, Derya, **Abdülgaflar Kırmı’nin Umdet’ül-Ahbarına(Umdet’ül-Tevarih) Göre Kırım Tarihi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2003

DE TIESENHAUSEN, Won, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, çev. İZMİRLİ, İsmail Hakkı , Maarif Matbaası, İstanbul 1941

DONUK, Abdülkadir ,**Türk Hükümdarı**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1990

DUĞLAAt Mirza Haydar, **Tarihi Reşidi**, Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul 2006

EBERHARD, Wolfram, **Çin’in Şimal Komşuları** ,çev, Niğmet ULUĞTUĞ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996

EL-CÜZCANİ Minhac-ı Sirac, **Tabakat-ı Nasırı(Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)**,çev, Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016

EL-MUKADDESİ, Muhammet b. Ahmet, **İslam Coğrafyası, Ahsenü’t Tâkâsîm**, çev. BATUR Ahsen, Selenge Yayınları, İstanbul 2015

EL-ÖMERÎ, Şihabettin bin Fazlullah, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım(Mesaliku’l Ebsâr)** çev. BATUR, Ahsen, Selenge Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2014

FARAC, Gragory Ebul, **Abul Farac Tarihi**, Doğrul, Ömer Rıza, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987

FAZLULLAH, Reşidüddin, **Cami'üt-Tevarih(İlhanlılar Kısım)**, çev. AKA, İsmail, ERSAN, Mehmet, HESAMİPOUR KHELEJANİ Ahmad, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013

GOLDEN, Peter B, **Dünya Tarihinde Orta Asya**, çev. TAŞTAN, Yahya Kemal, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018

GOLDEN, Peter Benjamin, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, çev. Osman KARATAY, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012

GÖKBEL Ahmet ,**Kıpçak Türkleri(Siyasi ve Dini Tarihi)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021

GROSUSSET, Rene, **Bozkurt İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur**, çev. UZMEN, Reşat, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017

GUIGNES Josebs De, **Hunların Türklerin Moğolların Ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarihi Umumisi**, Ötüken Yayınları, YALÇIN , Hüseyin Cahit, İstanbul 2018,C.I,II,III

GÜLENSOY, Tuncer, **Altan Topçi (Moğol Tarihi)**, Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2008

GÜLENSOY, Tuncer, KÜÇÜKER Paki,**Eski Türk Moğol Kişi Adlar Sözlüğü**, Bilge Kültür Sanat, I.Basım, İstanbul 2015

HAN, Ebul Gazi Bahadır, **Şecere-i Türk**, çev. ACALOĞLU, Arif, Selenge Yayınları, İstanbul 2020

HAVKAL, İbni, **X. Asırda İslam Coğrafyası**, çev. ŞEŞEN, Ramazan, Yeditepe Yayınevi İstanbul 2017

HAYTON, Korykoslu, **Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı**, çev. ÖZCAN, Altay Tayfun, Selenge Yayınları İstanbul 2015

HİLAL, Adil, **Moğol Batı Avrupa İlişkileri Ve İslam Dünyasına Etkileri**, Selenge Yayınları, İstanbul 2019

İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih XII.CİLT**, Redaktör(TULUM,Mertol), Bahar Yayınları,Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1987

İSAKOV, Abdrasul, **Kırgız-Moğol İlişkileri(IX.-XV. Yüzyıllar)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017

Johannes, SULTANİYELİ, **Timur'un Sarayında** , ALTUNBAŞ ,Ahmet Deniz, Kranik Kitap, İstanbul 2020

KAFALI Mustafa, **Altınordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul 1976

KAFALI, Mustafa, **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusunun Tarihi**, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2009

KAFESOĞLU, İbrahim, **Harezmsahlr Devleti Tarihi(1092-1221)**,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000

KALKAN, Mustafa, **Kırgızlar ve Kazaklar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2006

KAYA, Mehmet Levent, **Moğolların Gizli Tarihçesi**, Kronik Kitap, İstanbul 2019

KURAT, Akdes Nimet, **Altın Ordu, Kırım Ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık Ve Bitikler**, İstanbul Bürhaneddin Matbaası , İstanbul 1940

KUSHENOVA, Ganizhamal, **Ögeday Kağan Devrinde Türkistan Ve Mavereünnehir**, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul 2013

LATUN, Ergün, **Firdevsü'l-İkbâl [1b-100a] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dil-Yazım Özellikleri, Dizin-Sözlük)**,Doktora Tezi, Kocaeli 2011

LİGETTİ, Lajos, **Bilinmeyen İç Asya**, çev. QARATAY, Sadrettin, Ankara 1986

MANZ, Beatrice Borbes, **Timurlenk(Bozkırın Son Göçebe Fatih)** çev. BİLGİN, Zuhâl, Kitab Yayınevi, İstanbul 2006

MAROZZİ, Justin, **Timurlenk**, çev. KOCAOLUK, Hülya, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006

Muizzü'l-Ensab,Bibliothèque Nationale Baris, Bersian 67

NEAGOE, Manole, **Üç Bozkırlı(Attila- Cengiz Han- Timur)**, çev. ÜLKÜSAL, Müstecip, Bilge Oğuz Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2020

ÖZCAN, Altay Tayfun, **Moğol Rus İlişkileri(1223-1341)**,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017

ÖZEL, Haşim, **Kıpçak Uruk Ve Boyları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020

POLO, Marco, **Marco Polo Seyahatnamesi**, Kervan Kitapçılık, 1001 Temel Eser,

ROUX, Jean-Paul, **Türklerin Tarihi(Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl)**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2018

SCHAMIOĞLU, Uli, Wisconsin Üniversitesi Madison/A.B.D, **Türkler Ansiklopedisi** , C.VIII

SPULER, Bertold, **İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür 1220-1350**,çev, KÖPRÜLÜ, Cemal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014

ŞEŞEN Ramazan, **Ebul Fida Coğrafyası**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017

SÜMER, Faruk, **Oğuzlar(Türkmenler)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, II. Basım, Ankara 1972

TANUĞUR , Eda, **Kazan Bulgar ve Tatar Tarihi**, Ötüken Kitap, İstanbul 2020

TAŞAĞIL, Ahmet, **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013

TİESENHAUSEN, W. De, Altınordu **Devleti Tarihine Ait Metinler**, çev. İsmail Hakkı İzmirli ,Maarif Matbaası, İstanbul 1941

TOGAN, Zeki Velidi, **Çengiz Han(1155-1227)**, 1969-70 Kış Sömestresi

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Hak Kitabevi, İstanbul 1946

VERNADSKY, George, Moğollar **Ve Ruslar**, çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2000

VLADİMİRSTOV, Boris Akolevic, **Moğolların İçtimai Tarihi: Moğol Göçebe Feodalizmi**, çev. Abdülkadir İnan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995

YAKUBOVSKY, A.Yu. **Altın Orda ve Çöküşü**, çev. EREN Hasan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1976

YAN, Vassili, **Bozkırım Kanlı Kılıcı Cengiz Han**, çev. DÜLGER Bahadır, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006

YEZDİ, Şerefüddin Ali, **Emir Timur (Zafername)**, çev. BATUR, Ahsen, Selenge Yayınları, İstanbul 2013

YUVALI, Abdulkadir, **İlhanlılar Tarihi (Kuruluş Devri)**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994

YÜCE ,Nuri, **Mukaddimet’ül Edeb**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993

ÖZ GEÇMİŞ